

SOSYAL VE KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (SKAD)
THE JOURNAL OF SOCIAL AND CULTURAL STUDIES (JSCS)

Derginin Sahibi

Fen Edebiyat Fakültesi adına,
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu
Owner of the Journal
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu

Editör

Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan
Editor
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan

Yardımcı Editör

Dr. Öğr. Üyesi Handan Akyiğit – Dr. Öğr. Üyesi Adem Bölükbaşı
Arş. Gör. Ali Öztürk – Arş. Gör. Meryem Küçük
Assistant Editor

Assist. Prof. Dr. Handan Akyiğit – Assist. Prof. Dr. Adem Bölükbaşı
Rsc. Assist. Ali Ozturk – Rsc. Assist. Meryem Küçük

Sekreteryası

Arş. Gör. Meryem Küçük
Arş. Gör. Ali Öztürk
Arş. Gör. Mehmet Murat Şahin

Secretariat

Rsc. Assist. Meryem Küçük
Rsc. Assist. Ali Ozturk
Rsc. Assist. Mehmet Murat Şahin

Taranan İndeksler:

ASOS Index, SOBİAD İndeks, Index Copernicus

ISSN: 2149-2778

e-ISSN: 2667-4718

Cilt/Volume: 6

Sayı/Issue: 12

Yıl/Year: 2020

Baskı/Publication: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cd. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24
Tel: 0 312. 341 00 02 İskitler/ ANKARA
(Sertifika no: 14721)

Tasarım/Design : FCR Yayın Reklam, 0312. 310 08 60

İletişim/Contact : Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Esentepe Yerleşkesi, 54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn : 0 264 295 59 46

E-posta : fef@sakarya.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için <http://dergipark.gov.tr/skad> adresine mail gönderebilirsiniz. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, <http://dergipark.gov.tr/skad>. Journal of social and cultural studies is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hıra (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşım Şahin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fahri Çakı (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Tekin (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf Genç (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsemin Hazer (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tufan Çötök (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Handan Akyiğit (Sakarya Üniversitesi)

Bilim Danışma Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Karakuş (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Aydın Kocatepe)
Prof. Dr. Ertan Özensel (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Köksal Alver (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram Ali Kaya (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Canatan (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih Andı (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat Aydın (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Sanoğlu (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Lauren Mignon (İngiltere)
Prof. Dr. Berch Berberoglu (Nevada Üniversitesi- ABD)
Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin Macit (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Necdet Ertuğ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Şentürk (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdülhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi)

Sayı Hakemleri / Referees for this Issue

Prof. Dr. Ghadir Golkarian (Yakın Doğu Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Tekin (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Avcı (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Özmenli (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Aktay (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Türk (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erdem Sarıkaya (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan Şimşek (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Suveren (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Abdulmuttalip Baycar (Sakarya Üniversitesi)
Öğr. Gör. Tolga Uslu (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Fahri Çakı / 1

Afet Yönetişiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları
Civil Society and Perceptions of Trust in Disaster Governance

Nurullah Sandılaç / 47

Ağ Toplumunda “Ağ” Dışı Kalan Hackerların Muhalefet Biçimi:
Hacker Etiği ve Özgür Yazılım
*Opposition Form of Hackers who are Out of the 'Network' in Network Society:
Hacker Ethics and Free Software*

Gamze Ömürlüoğlu / 75

Ak Parti Döneminde Eğitim Sisteminin İdeolojik Temelleri
Ideological Foundations Of Education System During Ak Party Period

M. H. Mustafa Bektaş - K. Burcu Öngen Bilir - Talip Alan / 103

Yabancı Uyruklu Öğrencilerdeki Türkiye İmaji: Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği
Turkey's Image in International Students: Bursa Uludağ University Example

Ensar Kıvrak / 133

Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme
National Order Party: A Historical and Theoretical Assessment

Vildan S. Coşkun / 155

Hezârfen Bir Şair Şânîzâde Mehmed Atâullâh Divan'ı Ve Bir Gazelin Şerhi
A Polymath Poet Şânîzâde Mehmed Atâullâh, His Divan and A Ghazel's Interpretation

Afet Yönetişiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları*

Civil Society and Perceptions of Trust in Disaster Governance

Fahri Çakı**

Öz

Türkiye’de mevcut literatür, “güçlü ve ceberut devlet geleneği” ile “zayıf sivil toplum” ilişkisinden kaynaklanan “merkeziyetçi ve başarısız afet yönetimi pratiklerinin” afetlere karşı güvenlik açıkları yarattığını ileri sürer ve çözüm olarak, *afet yönetişimi* kavramı çerçevesinde, devlet ve sivil toplum kuruluşlarının afet riskini azaltmak için sorumlulukları paylaşmalarını önerir. Literatür aynı zamanda 1999 Marmara depremleri sırasında ve sonrasında oynadıkları pozitif rollerle STK’ların toplumsal tabanda büyük bir güven kazanmasına karşın merkezi devletin güven kaybına uğradığı görüşünde birleşmektedir. Bu makale, afet yönetişiminde aktif rol almaları beklenen aktörler arasındaki güven algılarının güncel durumunu incelemeyi, bu suretle “güçlü devlet” ve “zayıf sivil toplum” kavramları çerçevesindeki kuramsal önermelerin doğruluğunu güncel görgül verilerle sınamayı ve 2020 yılı itibarıyla Türkiye’de afet yönetişimi aktörlerinin birbirlerine güven ve işbirliği hususunda fiili durumun ne olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Makale, afet yönetişiminin Türkiye’deki özel durumunu, Balıkesir örnek olayı çerçevesinde nicel ve nitel yöntemleri birlikte kullanarak incelemektedir. Ana bulgular, sivil topluma güvenin devlet kurumlarına güvenin gerisinde olduğu, AFAD’ın yönetim ilkelerine daha açık olmasına karşın toplumsal tabanın güvenini en çok belediyelerin kazandığıdır. Makale, yerel yönetimlerin ve merkezi devlet kurumlarının kendini kanıtlamış, siyaset üstü STK’larla daha fazla iletişim ve işbirliği geliştirmesi, afet yönetimine katkı sunmak isteyen STK’ların da güven tazelenmesi gerekli sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Doğal afet, afet yönetişimi, sivil toplum, yerel yönetimler, merkezi devlet, güven algıları

* Bu makalenin veri kaynağı olan ve 2017-2019 yılları arasında yürütülen 116K208 Numaralı “Balıkesir’de Aile, Yerel Yönetimler ve Doğal Afetler: Farkındalık, Hazırlık, Güven ve Sosyal Sermaye Açıklarından Sosyolojik Bir İnceleme” başlıklı proje, TÜBİTAK (1001) tarafından desteklenmiştir.

** Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi, cakifahri@balikesir.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 15 Nisan 2020

Abstract

The literature on disasters in Turkey argues that "centralized and unsuccessful disaster management practices" stemming from the relationship of "despot and strong state tradition" and "weak civil society" create security gaps against disasters. As a solution, the literature proposes the concept of disaster governance by which the state and non-governmental organizations share responsibilities to reduce disaster risks. The literature also concludes that, with their positive roles during and after the 1999 Marmara earthquakes, CSOs have gained a great deal of trust from the social base while the central government has lost the trust of its citizens. This article examines the current state of perceptions of trust among the actors who are expected to take active roles in disaster governance; in this way, it aims to test, with recent empirical data, the accuracy of theoretical propositions based on the concepts of "strong state" and "weak civil society". The article, thus, aims to explore what the actual situation is in terms of trust and cooperation among the actors of disaster governance in Turkey in 2020.

Based on a case study of Balikesir using qualitative and quantitative methods together, the article examines the special situation of disaster governance in Turkey. The main findings are that trust in civil society lags behind trust in state institutions and that municipalities gain the trust of local communities the most although AFAD appears to be more open to governance principles. The article concludes that local and central government agencies should develop more communication and cooperation with NGOs who have proven themselves to be supra-political in nature while those NGOs who want to contribute to disaster management should reassure their trustworthiness.

Keywords: natural disaster, disaster governance, civil society, local governments, the state, perceptions of trust.

Giriş

Merkeziyetçi devlet, Türk sosyolojisinin en eski problematiklerinden birisidir. Prens Sabahattin'den beri birçok Türk aydını devletin merkeziyetçi karakterini, "baba" figürünü, geri kalmışlık sorunuyla birlikte başka birçok sorunun ana kaynağı olarak görmüştür. Türkiye üzerine odaklanan yabancı araştırmacılar da genellikle aynı eğilimi gösterirler. Türkiye'nin afet (özellikle deprem) gerçeği karşısında da başarısız bir performans sergilediğini kabul eden söz konusu yaklaşımlar, sivil toplumun gelişmesine izin vermeyen "güçlü devlet" geleneğini bu sonucu doğuran ana neden olarak görme eğilimdedirler.

Türkiye'nin sorunlarının çözümü adem-i merkeziyetçiliğe geçişle ilişkilendirilir. Adem-i merkeziyetçilik, "otoritenin daha küçük sayıda aktörlerden daha büyük sayıda aktörlere yayılmasını ve merkezi bir otoriteden daha az merkezi bir otoriteye geçişi" içerir (Pollitt, 2005: 373). Ademi merkeziyetçilik, ulusal hükümetin tek başına mevzuatın gerektirdiği tüm işlev ve yetkileri yerine getiremediği ana fikrine dayanır (İle, 2009). Bu fikir afet yönetimine uyarlandığında "afetlerle ilişkili etkileri ve kayıpları azaltmak için tasarlanmış birbiriyle ilişkili normlar, örgütsel ve kurumsal aktörler ve uygulamalar (afet öncesi, sırası ve sonrası aşamalarda) dizisi" şeklinde tanımlanan (Tierney, 2021: 344) bir *afet yönetişimi* kavramı üretilmiş olur. Doğası çok aktörlülüğü içeren afet yönetişimi, bireyler, hane halkları, topluluklar, hükümetler, özel sektörler, akademi, sivil toplum, askeri kuruluşlar, ikili bağışçılar, çok taraflı kuruluşlar, Kızılhaç/Kızılay vb. güç odakları ve sosyal aktörlerin afet riskini azaltmak için sorumlulukları paylaşmaları anlamına gelir (Sandoval & Voss, 2016: 108).

Afet yönetiminde sayılan bu aktörler arasında özel bir önem verilen sivil toplum, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), gönüllüler ve dini örgütler, devlet-dışı bireyler, düşünce kuruluşları, sosyal hareket özneleri, üniversite tabanlı uzmanlar veya akademisyenler, savunma grupları ve diğer taban toplulukları gibi aktörleri içerir (Özerdem ve Jacoby, 2006: 15) ve yönetimde şeffaflık sağlamak, hükümete yapıcı alternatif politikalar sunmak (Osa, 2013: 71), yerel afet planlaması ve dirençlik inşasına kapsamlı ve uzlaş-

macı yaklaşımlar sunmak, yerel toplulukların gerçek ihtiyaçları ve önceliklerini ifade etmelerini mümkün kılmak (Maskrey, 1989: 84; Lassa, 2018) gibi avantajlarından ve faydalarından söz edilir.

Afet yönetiminde sivil toplum ile devlet kurumları arasındaki ilişki ve işbirliğinin gücünü ve kapsamını belirleyen faktörlerden muhtemelen en önemlisi, devlet-sivil toplum arasındaki güvene bağlıdır. Nitekim güven temelli ilişkiler, afet de dahil olmak üzere, etkili acil durum müdahaleleri için kritik öneme sahip görülür (Janssen vd., 2010; Kapucu ve Garayev, 2011; Longstaff ve Yang, 2008).

Türkiye’de afet yönetimi ve devlet-sivil toplum ilişkisi üzerine bina edilmiş olan literatür, afet yönetiminin başat aktörünün Türkiye’de devlet olduğunu, sivil toplumun bu süreçte aktif rol alabilmesi için gerekli koşulların sağlanmadığı görüşündedir (Tarih Vakfı, 2000; Kubicek, 2002; Ganapati, 2005; Özerdem ve Jacoby, 2006). Bu literatür “güçlü ve ceberut devlet geleneği” ile “zayıf sivil toplum” ilişkisinden kaynaklanan “merkeziyetçi ve başarısız afet yönetimi pratiklerinin” afetlere karşı güvenlik açıkları yarattığını ileri sürer (Aydiner ve Özgür, 2014: 400).

Söz konusu literatür aynı zamanda 1999 Marmara depremlerinden sonra STK’ların depremlerdeki aktif ve pozitif rolleriyle toplumsal tabanda büyük bir güven kazanmasına karşın merkezi devletin güven kaybına uğradığı görüşünde de birleşmektedir. Yerel yönetimlerin merkezi devlete ve sivil topluma ne düzeyde güvendikleri ve onlarla ne kadar işbirliği içinde oldukları ise nispeten muğlak bir alandır. Ayrıca bu literatür ‘güçlü devlet’ anlayışının “zayıf sivil toplum” sonucunu ürettiğini, bunun da etkisiz ve verimsiz bir afet yönetimine yol açtığını bazen açık bazen de örtük bir şekilde savunmaktadırlar. Ne var ki son 20 yılda Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yaşamında meydana gelen önemli olaylar bu savların birçoğunu, özellikle toplumsal tabanın (hanehalklarının) ve yerel yönetimlerin sivil topluma güveniyle ilgili olanlarını, görgül verilerle sınanmayı gerekli kılmaktadır. 1999 Marmara depremleri sonrasında basında bir süre yer alan sivil topluma ilgi ve güven belirtilerinin hala toplumsal tabanda

devam ettiği düşüncesinin bir varsayım mı yoksa bir gerçeklik mi olduğu sorgulanmayı gerektirmektedir.

Bu makale afet yönetiminde aktif rol almaları beklenen aktörler arasındaki güven algılarının güncel durumunu incelemeyi ve bu suretle “güçlü devlet” ve “zayıf sivil toplum” kavramları çerçevesindeki kuramsal önermelerin doğruluğunu görgül verilerle sınamayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda makalenin odaklandığı ana araştırma sorusu, 2020 yılı itibariyle Türkiye’de afet yönetimi aktörlerinin birbirlerine güven ve işbirliği hususunda fiili durumun ne olduğudur. Spesifik olarak toplumsal tabanın ve yerel yönetimlerin devlet kurumlarına ve sivil topluma güven durumları nasıldır? Makale, doğal afet yönetiminin Türkiye’deki özel durumunu, birçok doğal afet riskinin yoğun hissedildiği illerden biri olan Balıkesir örnek olayı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Afet (Risk) Yönetimi

Son yıllarda risk azaltma için potansiyel bir yol olarak ortaya çıkan afet yönetimi (Ammann vd., 2006) Hyogo Eylem Çerçevesi’nin (HFA) beş temel öncelik alanında da yer almaktadır (UNISDR 2005). Afet yönetimi ile afet döngüsü (afete müdahale, kurtarma, yeniden yapılanma, azaltım ve hazırbulunuşluk) içindeki doğal veya insan yapımı tehlikeleri tahmin etmek, onlarla başa çıkmak, onlara direnmek ve onlardan iyileşmek için çoklu sosyal ve coğrafi ölçeklerde organize edilen birbiriyle ilişkili düzenleyici çerçeveler ve normlar, kuruluşlar, kurumlar ve uygulamalar seti kastedilir (Gall vd., 2014). Benzer şekilde Tierney’e (2012: 344) göre de afet yönetimi, “doğal ve teknolojik ajanlardan ve kasıtlı terör eylemlerinden kaynaklanan afetlerle ilişkili etkileri ve kayıpları azaltmak için tasarlanmış birbiriyle ilişkili normlar, örgütsel ve kurumsal aktörler ve uygulamalar (afet öncesi, sırası ve sonrası aşamalarda) dizisinden oluşur.” Buna göre afet yönetimi, a) yerelden küresele olmak üzere tüm ölçeklerde faaliyet gösteren, b) tüm paydaşların (ör. devlet, özel işletmeler, sivil toplum kuruluşları, akademi) katılımıyla, c) kolektif eylemleri teşvik eder. Nihai

amacı itibariyle afet yönetişimine, “afet risk yönetişimi” demek de mümkündür (Gall vd., 2014:6).

Afet risk yönetişimi yaklaşımının ardaalanında afeti kimin/neyin eylemi olarak görüldüğü yatar. Bu yaklaşım afeti Tanrı'nın ya da doğanın bir eylemi olarak görmez. Basit bir şekilde bu yaklaşım 2010'da Haiti'de ya da 2011'de Japonya'da olduğu gibi korkunç afetler yaşanmasını “ne tamamen doğadan ne de sosyal olana dışsal herhangi bir şeyle ilgili değil, tamamen toplumsal veya kültürel başarısızlıkla ilgili” bir sonuç olarak görür. Dolayısıyla bu yaklaşımın temel önkabullerine göre afetin yol açtığı yıkım ve kayıpların suçlusu “öncelikle (kötü) yönetişimdir” (Sandoval ve Voss, 2016: 108; Alexander, 2005). Diğer bir deyişle doğa olaylarının (risk ve tehlikelerin) afete dönüşmesi insan eylemlerinin ürünü olarak kabul edildiği için yine insan eylemleri sayesinde afet risklerinin azaltılabileceği düşünülür. Bu yaklaşım olası olumsuz etkiler ve afet kayıplarının daha ziyade insanların ve sosyo-ekolojik sistemlerin güvenlik açığına maruz kalmaları ve kırılabilirlikleri ile belirlendiğini savunur (Voss, 2008). Dolayısıyla afet risk yönetişimi paradigmasında toplulukların kırılabilirliklerinin azaltılması ve dirençliliklerinin artırılması temel hedefler olarak belirir. Her ikisi de sosyal/politik araçlarla *üretilen* bir sonuçtur (Wisner vd., 2004). Bu bağlamda toplumlararası eşitsizliklerin afet kırılabilirliğine etkisi üzerine (örn. Peduzzi vd. 2009, Kahn, 2005, Raschky, 2008) ve toplum-içi eşitsizliklerin afet kırılabilirliğine etkisi üzerine de yapılmış bir araştırmalar kümesi mevcuttur. Bu tür araştırmalar yoksulların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin (Stough, 2010), yaşlıların (Hartog, 2014 Bayraktar ve Dalyılmaz, 2018; Bodstein ve Barros, 2014), özel bakıma muhtaçların (Nick vd., 2009) ve kadınların (Pincha, 2008, Enarson, 2012, Odabaş, 2010) diğer toplumsal kesimlere kıyasla afetler karşısında nasıl daha fazla kırılabilir olduklarını ve çok daha fazla etkilendiklerini göstermeye çalışırlar.

Afet riskini azalmanın en temel yolu toplulukların direncini yükseltmek, diğer bir deyişle afete dirençli topluluklar oluşturmaktır. Birçok farklı tanımla birlikte dirençlilik, “fiili veya potansiyel olumsuz olaylara hazırlanma, planlama yapma, sindirme, bunlardan kurtulma veya daha başarılı bir şekilde adapte olma

yeteneği" olarak tanımlanabilir (NRC, 2012'den aktaran Gall vd., 2014:8). Bu yeteneğin gerçekten sağlanabilmesi aslında yoksulluk, ekonomik güvensizlik, gıda güvensizliği ve hızlı kentleşme gibi afet riskinin altında yatan ana nedenleri çözmeye çalışır. Bu nedenle afet riskini azaltma, bir anlamda kırılğanlıkları azalmayla eşanlamlıdır ve kalkınma çalışmalarıyla yakından bağlantılıdır. Afet riskini azalma, sürdürülebilir olmayan kalkınma modellerinin insanların tehlikelerle başa çıkma kapasitesini azalttığı ve böylece afetlere neden olduğu öncülüne dayanmaktadır (Give2Asia & IIRR, 2017:8). Bu öncülün mantığı çerçevesinde toplulukların direncini yükseltme hedefi, toplulukların sürece dâhil edilmesini yani *topluluk temelli afet yönetişimini* gerekli kılar. Geleneksel olarak yukarıdan aşağıya afet yönetimi ortamlarında toplulukların genellikle afet riskinin azaltılması için karar verme sürecinden dışlandıkları ve görüşlerinin ve ihtiyaçlarının genellikle dikkate alınmadığı görülür. Ancak topluluk temelli afet yönetişimiyle, toplulukların seslerini duyurabilmeleri ve ihtiyaçlarının fark edilebilmesi için uygun olanakların doğduğu kabul edilir. Dolayısıyla topluluk temelli afet yönetişimi, katılımcı yönetim yoluyla dirençli topluluklar oluşturulmasının gerekliliğine ve olasılığına inanmayı ifade eder.

Yönetişim kavramının çok aktörlülüğü içermesi dikkate alındığında afet risk yönetişiminin, toplumda mevcut bireyler, hane halkları, topluluklar, hükümetler, özel sektörler, akademi, sivil toplum, askeri kuruluşlar, ikili bağışçılar, çok taraflı kuruluşlar, Kızıllaç/Kızılay vb. güç odakları ve sosyal aktörler setini içerdiği söylenebilir (Sandoval ve Voss, 2016: 108). Afet riski yönetişimi kavramı, söz konusu bu aktörlerin afet riskini azaltmak için sorumlulukları paylaşmaları anlamına gelir. Bütün bu aktörler arasındaki ilişkiler yatay ve dikey yönetim düzenlemelerinde yapılandırılabilir (Renn, 2008).

Birleşmiş Milletler de dâhil birçok ulusal ve uluslararası aktör afet risk yönetişimine büyük önem vermelerine rağmen 2011 Küresel Değerlendirme Raporu (UNISDR, 2011: 116), "mevcut risk yönetişim kapasiteleri ve düzenlemelerinin genellikle amaçlarını gerçekleştirmediği" sonucuna varmıştır. Bu sonuç afet risk yö-

netişiminin uygulamada çeşitli sorunlarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler bir başka yayınında, daha spesifik olarak, “pek çok ülke tarafından benimsenen ve ağırlıklı olarak uzmanlaşmış acil durum yönetim organizasyonlarına dayanan yönetim düzenlemeleri, afet riskini ele almak için her zaman uygun değildir” değerlendirmesini yapmakta ve “afet yönetimi döngüsüne dayanan ve özel bir afet riski yönetim sektörü ile temsil edilen yönetim yaklaşımı sınırına ulaşmış olabilir” tespitiyle bu sorunların ciddiyetine dikkat çekmektedir (UNISDR, 2015: 128).

Bu sorunlarla ilgili olarak Sandoval ve Voss (2016) afet yönetiminde her toplumun kendine özgü sosyokültürel, tarihi koşullarını esas alması gerektiğine dikkat çekerler. Çünkü, onlara göre, “afet yönetimi için ‘herkese uyan’ bir yaklaşım yoktur. Bunun yerine, afetlerin meydana gelişini azaltmak veya kaçınılmazsalar, en azından etkilerini azaltmak için yönetim uygulamalarını tarihselleştirmeye ve bağlamsallaştırmaya ihtiyaç vardır” (Sandoval ve Voss, 2016: 114). Bu görüşlere paralel olarak afetlerle ilgili iyi yönetimin yerel bağlama, kültürel ve tarihsel koşullara bağlı olduğu sıklıkla savunulur (Krieger 2013; Dahiya 2012).

Genel olarak afet risk yönetişiminin en önemli aktörlerinden birisi kabul edilen sivil toplumun yönetim sürecindeki rolleri sözü edilen sorunlarla yakından ilişkilidir. Nitekim “güçlü sivil toplumun” yönetim kalitesinde en belirleyici faktör olduğu sıklıkla ileri sürülür (Pelling, 2011). Bu nedenle bir sonraki başlık sivil toplum-afet yönetişimi ilişkisine odaklanacaktır.

Afet (Risk) Yönetişiminde Sivil Toplumun Yeri

Sivil toplum kavramı Aristo’nun “politik topluluk” kavramına kadar geriye giden uzun bir geçmişi olmasına rağmen en büyük etki gücünü 20. Yüzyılda aldığı söylenebilir. Nitekim kapitalizmin ve büyük ölçekli siyasi merkezleşmenin etkisi altında, genel olarak sivillığın devlete karşı konumlanan bir önem kazandığı gözlenir (Özerdem ve Jacoby, 2006: 13). Edwards’ın (2004: 7) belirttiği gibi, sivil toplum, örgütlü gönüllü dernekler aracılığıyla yeni gerçekleştirilen bireysel hak ve özgürlüklere yönelik devletin müda-

halelerine ve haksızlığa karşı bir savunma olarak görüldü (aktaran Özerdem ve Jacoby, 2006: 13). Bununla beraber sivil toplum devletle bir karşıtlık ilişkisi içinde olmak zorunda değildir. Sivil toplum devletle işbirliği yapan ve onu tamamlayan bir konumda da olabilir.

Sivil toplum aktörleri, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), gönüllüler ve dini örgütler, devlet-dışı bireyler, düşünce kuruluşları, sosyal hareket özneleri, üniversite tabanlı uzmanlar veya akademisyenler, savunma grupları ve diğer taban toplulukları gibi geniş bir yelpazeden oluşur (Özerdem ve Jacoby, 2006: 15). Birleşmiş Milletler, sivil toplum örgütlerinin (STÖ'ler) ağırlıklı olarak STK'lara eşit olduğunu düşünür. Sivil toplum, "devlet ve kâr amaçlı firmaların yanında mevcut ve onlarla etkileşime giren üçüncü bir sektörü oluşturmaktadır" (UNDP, 2001). Böyle bir görüş STK / STÖ kavramlarını *devlet ve pazar "arasında"* birlikte var olan varlıklar olarak desteklemektedir (Lassa, 2018: 3).

Sivil toplum aktörleri birçok farklı alanda etkinlik gösterebilirler. Kuşkusuz bu alanların içinde en önemlilerden birisi afet yönetimidir. Literatür, afet yönetiminde sivil toplumun niçin etkin rol oynaması gerektiğine ilişkin çok zengin bir veri ve düşünce seti sunar (Jalali, 2002; Sharma ve Palakudiyil, 2003; Shaw ve Goda, 2004; Osa, 2013; Lassa, 2018). Her şeyden önce bu, yönetim ve demokratikleşme ilkelerinin bir gereği olarak savunulur. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının yönetimde şeffaflık sağlayacağı ve hükümete yapıcı alternatif politikalar sunabileceği ileri sürülür (Osa, 2013: 71). Bunun yanı sıra afet yönetiminde sivil toplumun çeşitli avantajlarından ve faydalarından söz edilir. Örneğin, hükümetlerin ve işletmelerin aksine, STK'ların, farklı kırılgan ve ötekileştirilmiş gruplar ile (cinsiyet grupları, çocuklar ve yaşlanan nüfus vb.) yakın bir ilişkisinin bulunduğu ve bu gruplarla ilgili güvenlik açığının azaltılmasında STK'ların karar alma süreçlerine dahil edilmesinin afet yönetiminde yeni sınırlar açan benzersiz vizyon ve esneklik sağlayacağı savunulur. Buna göre STK'lar, genellikle yerel afet planlaması ve dirençlik inşasına kapsamlı ve uzlaşmacı yaklaşımlar sunarlar, yerel toplulukların gerçek ihtiyaçları ve önceliklerini ifade etmelerini mümkün kılarlar (Mask-

rey, 1989: 84; Lassa, 2018) ve yerel toplulukların bizzat kendilerinin afet hazırbulunuşluğu ve azaltımından sorumlu olabilecekleri topluluk katılımını takdir ve teşvik ederler (Lassa, 2018: 13).

Ayrıca STK'ların kırılğan toplulukların önceliklerini ve gündemlerini daha iyi anladıkları ve bunlara daha iyi yanıt verdikleri kabul edilir. STK'ların nispeten küçük organizasyon boyutlarına sahip olmalarından, daha esnek ve daha az bürokratik bir ortamda faaliyet göstermelerinden dolayı resmi kurumlara göre daha hızlı ve verimli oldukları ileri sürülür (UNISDR, 2006). STK'ların, ayrıca, bazen azınlık ve marjinal gruplarca hükümetlere nazaran daha fazla güvenildikleri, bu yüzden bu tür grupların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderilmesi hususunda hükümetlere kıyasla daha başarılı oldukları da ileri sürülür (Osa, 2013: 72).

STK'ların son yıllardaki kilit gücünün en kırılğan grupları ilk sıraya koyarak toplum katılımını teşvik etmesi ve bu suretle topluluk dirençliliğini oluşturmaya çalışmasında yattığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, örneğin *Plan International, Save the Children, Dünya Vizyonu ve Çocuk Fonu* gibi STK'ların çocukları ve gençleri afet risk değerlendirmesi ve afet yönetimi planlamalarına dâhil ettiklerine dikkat çekilir. Ayrıca bazı STK'ların resmi kurumlarca genellikle ihmal edilen yaşlılar ve engelli bireyler gibi kırılğan gruplar ve özel gereksinimleri üzerinde uzmanlık geliştirdikleri ve bunlara yönelik özel planlamalar yaptıklarına da vurgu yapılır. STK'ların afet yönetim süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına hizmet ettikleri de diğer vurgular arasında yer alır. STK'ların en önemli rollerinden birisinin de modern bilgi ile yerli bilgiyi buluşturmadaki başarıları olarak görülür. Buna göre STK'lar bir yandan farklı dillerdeki uzman bilgiyi yerel topluluklara transfer ederken diğer yandan da geçmişteki tecrübelerden alınan derslerden kazanılan yerli bilgileri bilimsel bilgiyle buluşturarak afet risk azaltımına yeni katkılar sunabilmektedirler (Lassa, 2018: 13; Osa, 2013: 71).

İleri sürülen bu avantaj ve faydaları ve kendilerine atfedilen yükselişteki değer, STK'ların özellikle 1980'lerden bu yana neo-liberal politikalarla beraber küresel bir büyüme göstermesi gerçeğiyle uyum sağlar. Bu büyüme trendi hem yerel, bölgesel, ulusal

STK'lar hem de uluslararası faaliyet gösteren STK'lar (USTK'lar) için geçerli görünmektedir. Küresel düzeyde, STK'lar Birleşmiş Milletler sisteminde de bazı önemli roller üstlenmiştir. Afet Riskini Azaltma 2005-2015 için Hyogo Eylem Çerçevesi, yerel, ulusal ve küresel düzeylerde afet risk yönetişimi platformlarının kurulmasını teşvik etmiştir ki STK'lar bu platformların birçoğunda etkili olmuştur.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde STK'ların çoğalması, farklı ölçek ve düzeylerde afet yönetimi düzenlemesini de etkilemiştir (Tierney, 2012). Afet yönetimi alanında faaliyet yürüten STK'ların sayısındaki çoğalma, bir yandan son dönemlerde yaşanan irili ufaklı afet olaylarının sayısındaki artışla ilişkilendirilmektedir (Kent vd., 2013). STK'ların çoğalması, öte yandan, devletlerin afetler karşısında uygun ve yeterli tepki kapasitelerinin sınırlı kalmasıyla da bağlantılı görülmektedir. Bu sınırlılık karşısında STK'ların çoğalması, hükümetlerin rollerini tamamlayan “bir tür doğal tepki” olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle, STK'ların çoğalması bir anlamda “zayıf devlet” varlığının bir sonucudur. Nitekim, genel olarak, büyük krizler ve afetler dönemlerinde, hükümet veya devlet kurumlarının mevcut risklerle başa çıkma yetkinliğinin olmaması nedeniyle STK'ların mantarlaşmasından söz edilmektedir (Zanotti, 2010; Hilhorst, 2007; Lassa, 2018). Benzer şekilde STK'ların çoğalması ve önem kazanması, ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda Özerdem ve Jacoby'e göre, “UNDP'nin İnsani Gelişme Endeksi'nde çok yüksek bir yer almayan ülkelerin, genel olarak, büyük çaplı afetlere ev sahipliği yapma olasılığı daha yüksektir... Kalkınma, yönetim ve tehlike azaltma arasındaki bu yakın ilişki, afetler ve sivil toplum arasındaki ilişkiye artan bir ilgi göstermesine neden olmuştur” (2006: 12).

Afet döngüsünde sivil toplumun devlet ile ilişkisine dair farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bazı yazarlar bu ikisini önemli bir karşıtlık ilişkisinde tasavvur ederken bazıları da bir karşıtlıktan ziyade tamamlayıcılık ve işbirliği ilişkisi görme eğilimindedir. Örneğin Luna, (2001: 224) devlet sektörünün ve sivil toplumun, doğal afetler nedeniyle risk altında olan toplulukların direncini

artırmak için birlikte çaba gösterebileceklerini ve bu ortak çabanın afete hazırlıklı olma durumunu artırabileceğini savunur.

Öte yandan sivil toplumun gelişme şansı her toplumda aynı değildir. Jalalî'nin belirttiği gibi, "sivil işbirliği sivil yaşamının büyümesine ve gelişmesine izin verecek kuralları ve düzenlemeleri formüle edip uygulayacak kadar güçlü bir devlet gerektirir " (2002: 123). Böyle kurallar ve düzenlemelerin devlet eliyle yapılamadığı toplumlarda sivil toplumun kendisi de, özellikle afet döngüsünde, beklentilerin aksine negatif etkilere yol açabilir ve yozlaşma araçlarına dönüşebilir. Devletin "güçlü bir sivil toplum" oluşumuna gönüllü olup olmaması birçok faktörce belirlenebilir. Devletin tarihsel olarak kendi toplumsal yapısıyla barışık bir ilişkisinin bulunması sivil toplum önünü açma hususunda onu gönüllü kılabılır. Aksi bir ilişki türü devleti sivil toplum üzerinde baskıcı ve kısıtlayıcı bir tutuma yöneltebilir. Öte yandan özellikle gelişmekte olan ülkelerde, STK'ların Batılı devletler ve kuruluşlarca desteklenmesi ve onların çıkarlarıyla uyumlu çalışmalar yürütmeleri (Özerdem ve Jacoby, 2006: 19), bazı devletleri STK'lara karşı şüpheli, seçici, güvensiz ve/veya engelleyici tutumlara itebilir. Hakkında bu tür algıların oluştuğu STK'lar sadece devlet tarafından değil, onların sundukları hizmetlerin potansiyel alıcıları –yerel topluluklar– tarafından da güvensiz ve mesafeli bir ilişkiye maruz kalabilirler.

Güven

Güven, sosyal ağlarla birlikte, uzun zamandır sosyal sermaye, ekonomik işlemler ve örgütsel performansın unsurları olarak incelenmiştir. Birçok sosyal bilimci, özellikle Robert Putnam (1993, 1995), güveni ekonomik refahı teşvik eden veya önleyen ortak değerlerin gerekli bir bileşeni olarak vurgularlar. Güven, aynı zamanda, sosyal sermayenin ana bileşeni olarak da görülür. Sosyal sermaye ise, sosyal bütünleşmenin, ekonomik verimliliğin ve demokratik istikrarın gerekli bir koşulu olarak değerlendirilir (Coleman, 1988: 306; Putnam, 1993, 1995; Fukuyama, 1995).

De Tocqueville, J.S.Mill Durkheim, Simmel, Tönnies gibi teorisyenlere göre, bireysel düzeyde, vatandaşın yerel topluluğa ka-

tulumu ve gönüllü faaliyetleri ona güven, karşılıklılık, dayanışma ve işbirliği gibi önemli sosyal davranışları öğretir. Simmel'e göre de (1950: 326), bu kavramlar serisinde merkezi rolü güven oynar; çünkü güven, "toplumdaki en önemli sentetik güçlerden biri" olarak belirir. Dolayısıyla güven, demokratik toplumun sürdürülebilirliğine elverişli kalıcı bir kültürel sendrom olarak da görülür (Inglehart 1990: 1211; Inglehart 2001). Bununla beraber güven aniden ortaya çıkan bir şey değildir. Nitekim Inglehart'a göre güven, "sabit bir genetik özellik değildir: insanların tarihsel deneyimleriyle şekillenen ve değişime tabi olan kültürel bir şeydir" (Inglehart 1990: 1211). Diğer bir deyişle güven, süreç içinde bilinçli olarak inşa edilir, tekrarlı olumlu etkileşim deneyimi ile zaman içinde kazanılır (Beratan, 2007; Longstaff ve Yang, 2008; Vasavada, 2013). Bu açıdan bakıldığında güven, kazanılması zor ve kaybedilmesi kolay bir şey olarak görülebilir.

Güven, grup içi ve gruplar arası ilişkilerde zuhur eder. Bu yönüyle güvenin varlığı ortak eylemi kolaylaştırıcı, güven yokluğu da bunu zorlaştırıcı bir etkiye sahiptir. Grup içi ve gruplar arası ilişkilerde güvenin oluşması birçok faktörle ilişkilidir. Bu faktörler aynı zamanda neden birilerine güvenildiğiyle de ilgilidir. Bu bağlamda belirgin faktörlerden birisi ortak değerlerin ve kültürün varlığıdır. Dolayısıyla güven, ortak değerleri ve kültürü paylaşmayan yabancıların güvensizliğini de içerir (Fukuyama 1995). Paylaşılan sosyal değerler ve kimlik bir aidiyet bağı ve "biz" duygusu oluşturmak suretiyle topluluk / grup üyelerine olan güveni ve dolayısıyla işbirlikçi davranışı arttırır (Tyler ve DeGoey, 1995). Öte yandan bu aidiyet bağı ve "biz" duygusu temel bir varsayım ile işlerlik kazanır. Hogg'un (2007) belirttiği gibi, grup üyelerinin "bizden biri" olduklarında bize zarar vermemeleri ve grubumuzu koruyan ve teşvik eden davranışlar sergilemelerine güveniriz.

Grup içi ve gruplar arası ilişkilerde güvenin oluşmasını etkileyen bir başka faktör de güvene konu olan meseleyle ilgili bilgi / beceri düzeyidir. Buna göre, insanlar uzmanlık sahibi olmadıkları bir alanda karar vermek zorunda kaldıklarında, tek seçenekleri gü-

venilir olarak gördükleri uzmanlara ya da aktörlere güvenmektir. Başka bir deyişle, bazen birilerine güvenmekten başka çare yoktur ve kültürel biliş güvenilirlik algısını etkilemektedir (Kahan vd., 2011). Bu nedenle denilebilir ki güven risk içerir (Luhmann, 1988). Potansiyel risklerine rağmen güven, çoğu insanın yaşamının büyük bir kısmında vazgeçemediği bir şeydir çünkü güven olmadan sosyal yaşam tahammül edilemez ve büyük ihtimalle imkânsız olurdu (bir taksiye binmek bile şoförünün sürücülükte ne kadar mahir olduğunu bilmememize rağmen yaptığımız güvene dayalı bir eylemdir).

Birilerine güvenmekten başka çaremiz yoksa kırılğan bir durumdayız demektir. Nitekim bazı araştırmacılara göre, kişisel kırılğanlık güvenin merkezinde yatar. Eğer kendimizi kırılğan hissetmiyorsak, muhtemelen insanlara güvenme ihtiyacını da hissetmeyiz (Hogg, 2007).

Yukarıdaki genel tespitlerden anlaşılıyor ki güven, doğrudan afet yönetişiyle de ilgilidir. Güven temelli ilişkiler, afet de dahil olmak üzere, etkili acil durum müdahaleleri için kritik öneme sahip görülür (Janssen vd., 2010; Kapucu ve Garayev, 2011; Longstaff ve Yang, 2008).

Bireyler ve kurumlar afet öncesinde, sırasında ve sonrasında afetle ilgili iletişim ve etkileşim içerisinde bulunurlar. Bu süreçlerde aktörler birçok bilgiler, duyular ve kanaatler paylaşırlar. Paylaşımlar birbir ilişkiler, kulaktan duyma, geleneksel medya ve/veya sosyal medya üzerinden gerçekleşebilir.

Afet döngüsü içerisinde doğru, eksik, abartılı, hatalı, kurgusal ve kasıtlı bilgi ve iddialar dolaşıma girebilir. Bazen resmi kurumlar, Dynes'in (2002: 17) vurguladığı gibi, çeşitli nedenlerle (ör. halkı paniğe sokmama kaygısıyla) bazı bilgileri gizli tutulabilir. Palttala vd. (2012), doğru, yaygın ve zamanında bilgi kullanımının kaygıyı azalttığı ve insanların öz-yeterlik duygusunu güçlendirdiği sonucuna varmıştır. Bu şekilde güven, tüm kriz aşamalarındaki eylemlerin ve iletişim akışının bir sonucu olarak görülür (Longstaff ve Yang, 2008; Palttala vd., 2012). Bazen de gerçek veya olası

bir afet bazı çevrelerce fırsat olarak görülebilir ve çıkar amaçlı söylenti ve söylemlere aracılık edebilir.

Dolayısıyla afet döngüsünde bireylerin, hanehalklarının ve diğer tüm paydaşların gerçek veya olası afetlerle ilgili doğru/güvenilir bilgiye ihtiyaçları doğar. Bu ihtiyaç aktörlerin ne zaman, hangi eylemlere yönelecekleriyle doğrudan ilgilidir. Bu nedenle bireylerin, hanehalklarının ve yerel toplulukların afet döngüsünde doğru bilgi için kime güvenecekleri büyük önem arz eder.

Konunun ikinci boyutu, gerektiğinde kimden yardım alınabileceği, diğer bir deyişle yardım için kime güvenileceğiyle ilgilidir. Arama-kurtarma, gıda, barınma, sağlık, eğitim, psikolojik destek, ulaşım ve iletişim vb. yardım hususları özellikle afet sırasında ve sonrasında afetzedelerin önemli ve acil ihtiyaçları arasında yer alır. Bunların yanı sıra, afete müdahale ve iyileşme merhalelerinden sonra tekrar benzer yıkımlar, kayıplar, acılar yaşanmaması için gerekli analizler, önlemler ve hazırlıkların yapılması ve yerel toplulukların afete dirençlerinin artırılması da gerçek veya olası afetzedelerin beklentileri arasında yer alır.

Gerek bilgi gerekse yardım kaynağı olarak güvenilebilecek başlıca kaynaklar akrabalar, arkadaşlar, komşular gibi birebir ilişkilere dayalı aktörler ve /veya yerel ve ulusal medya, sosyal medya, sivil toplum örgütleri, dini kurumlar ve cemaatler gibi gayri resmi aktörler olabileceği gibi valilikler/kaymakamlıklar (AFAD), belediyeler gibi resmi kurumlar ve kuruluşlar da olabilir.

Afet yönetişimi tüm bu aktörlerin etkili ve verimli iletişim ve işbirliğini gerektirir. Bunun yanı sıra, sayılan muhtemel hizmet sağlayıcı aktörlerin hizmet ettikleri topluluklar tarafından güvenilmesi de önemlidir (Longstaff ve Yang, 2008). Ayrıca hizmet süreçlerinde güvenin, koordinasyonu kolaylaştırdığı, hızlandırdığı ve başarılı bir afet yönetiminde kilit faktör olduğu kabul edilir (Kapucu, 2005; Moe ve Pathranarakul, 2006).

Türkiye’de Afet Yöneti(şi)mi, Sivil Toplum ve Güven Algıları

1999 Marmara Depremleri, daha önce hiç olmadığı kadar gazetecilerin, sosyal bilimcilerin ve politikacıların Türkiye’de afet

yönetimi, devlet ve sivil toplum ilişkileri üzerine yeni söylemler üretmelerine vesile olmuştur. Akgüngör'ün (2010) deyişiyle bu acı tecrübe, afetlerle ilgili olarak Türk aydınlarının devlete ve sivil topluma bakışında köklü dönüşüm yaratan bir "milat" olmuştur. Nitekim bu milat anlayışı birçok yazar tarafından paylaşılan bir eğilimdir (Jalali, 2002; Yavaş, 2005; Özerdem ve Jacoby, 2006; Akgüngör, 2010; Odabaş, tarihsiz).

Akgüngör, bu dönüşümü gazeteciler üzerinden incelemiş ve depreme hazırlıksız yakalandığı, olanaklarının yetersiz ve müdahalelerinin gecikmeli olduğu gözlenen devletin "ataerkil", "baba", "her şeye gücü yeten" devlet imgesininin çok ciddi biçimde sarıldığına, bu durum karşısında ortaya çıkan "gönüllü akınından" gazetecilerin süratle bir "sivil toplum" söylemi geliştirdiklerine ve özellikle Arama ve Kurtarma Derneği'ni (AKUT), kısa zamanda "sivil toplumun öncüsü ve temsilcisi" olarak göstermeye başladıklarına dikkat çeker (2010: 9-14). Ona göre, 1999 Marmara depremleri bağlamında sivil toplum, meşruluğu sorgulanmakta olan rejimin, siyasetin ve kamu yönetiminin antitezi olarak, "değişimin meşru aktörü" olarak sunulmuştur. Ancak depremin etkisi geçtikten sonra bu söylemlerin de etkisi kaybolmuştur; netice olarak Türkiye bağlamında yurttaşların 'devlet' karşısında hala güçsüz olması nedeniyle medya kaynaklı eleştirilerin siyasi sonuçları "yok denilecek kadar sınırlı" kalmaktadır (Akgüngör, 2010: 15-19). Bu görüşlere paralel olarak, Türkiye'de devlete ilişkin "ihtiyaç zamanlarında vatandaşlarını koruyabilecek bir 'baba' figürü" şeklindeki hâkim algının, "depremin yıkımı ve Ankara'nın tepkisinin yetersizliği ile ezildiğini" ileri süren Özerdem ve Jacoby (2006: 99) de "Marmara depremi tarafından katalize edilen ve Türkiye'nin AB'ye katılım çabalarıyla daha da güçlenen değişim süreçleri "devlet baba" geleneğini yıkmış olabilir, ancak henüz devletin patrimonializmini daha çoğulcu bir yönetim modeliyle değiştirmemiş olabilirler" değerlendirmesini yapmaktadırlar (Özerdem ve Jacoby (2006: 109).

Türkiye'de 1999 Marmara depremlerinin devlet-sivil toplum ilişkisine dair algıları nasıl değiştirdiğine odaklanan Jalali (2002) de, bu deneyimden sonra Türkiye'de yardıma ulaşma konusunda

devletin ve siyasi otoritenin yetersiz kalmasının depremzedelerde devlete ve siyasi otoriteye karşı güven kırılması yarattığını, buna karşın STK'ların etkinlik ve önem kazandığını, etkin bir afet yönetimi için devlet-sivil toplum işbirliğinin ideal bir sistem yaratacağını ileri sürer.

1999 Marmara depremleriyle birlikte ortaya çıktığı düşünülen bir sivil toplum sempatisine rağmen Türkiye'de afet analizcileri hala "baba" rolüyle merkezîyetçi gücünü ve rolünü sürdüren bir devlet görme ve bu durumu afet yönetimi açısından negatif bir şey olarak değerlendirme eğilimindedirler. Nitekim birçok yazar Türkiye'de afet yönetiminin başat aktörünün devlet olduğunu, sivil toplumun bu süreçte aktif rol alabilmesi için gerekli koşulların sağlanmadığı görüşünü paylaşmaktadır (Tarih Vakfı, 2000; Kubicek, 2002; Ganapati, 2005; Özerdem ve Jacoby, 2006). Örneğin Yavaş'a göre "Türkiye'nin Tanzimat'tan günümüze en önemli sorununun güçlü merkezîyetçilik olduğu söylenebilir" (2005: 287). Türk Kamu yönetimi sisteminde afet yönetim yetkisinin valilikler/kaymakamlıklarda toplanması, belediyelere sadece yardımcı bir rol verilmesi, Yavaş'a göre, son yarım yüzyılda içinde meydana gelen doğal afetlerdeki can ve mal kayıplarının gösterdiği gibi, sadece başarısızlık üretmiştir. Dolayısıyla merkezîyetçi mirası bırakıp sorunlara çözüm için "kamu-özel-sivil ortaklığı çerçevesinde katılımcı ve birlikte yönetim anlayışını vurgulayan yeni yönetim stratejilerinin hayata geçirilmesi" gerekmektedir (2005: 288). "Devlet baba" anlayışı sistemin her aşamasında kendini gösteren en belirgin özelliktir ve tamamen değiştirilmesi en zor unsurdur" diyen Yavaş'a göre, "afetten etkilenmiş toplumda 'doğal bir afet olduğunda devlet acilen müdahale eder ve ihtiyaçları giderir, ayrıca yaşadıkları çevreyi eski haline getirir' şeklinde bir izlenim bulunmaktadır. Bu izlenim doğal olarak bir risk altındaki toplum gruplarında olaylara karşı seyirci kalma eğilimi oluşturmaktadır" (2005: 290).

Türkiye'nin merkezîyetçi/devletçi bir modeli temsil ettiğini düşünen Özerdem ve Jacoby, doğal afet yönetiminde siyasi elitlerin "üçüncü sektöre tamamen kurumsallaşmış ve son derece katı kısıtlamalar getirdiğini", "insani yardımın politikleşmesine dair

devlette genel bir korku" bulunduğunu, "sivil toplumun zayıflığının, devletin baskısından kaynaklandığını" ileri sürerler (Özerdem ve Jacoby, 2006: 99-107; ayrıca bkz. Jalali, 2002). Dolayısıyla Türkiye'de afet yönetişiminin gelişmemesinin ana sorumlusu olarak devlet görülür ve bu eğilim oldukça yaygındır. "Güçlü ve ceberut devlet geleneği" ile "zayıf sivil toplum" ilişkisinden kaynaklanan "merkeziyetçi ve başarısız afet yönetimi pratikleri" afetlere karşı güvenlik açıkları yaratmaktadır (Aydiner ve Özgür, 2014: 400).

Görülüyor ki, merkeziyetçi geleneğine atıfla Türkiye'de devlet, afet yönetim süreçleri (azaltım, hazırbulunuşluk, müdahale, iyileşme) bağlamında hala afetzedelere afet sonrası yardım odaklı bir pozisyonu korumak, yönetişim ilkesinden uzak kalmak, sivil toplum ile etkili ve yeterli bir işbirliği yapmamak ve sivil topluma güvenmemek ile nitelendirilmektedir. Bu nitelendirmeler, afet yönetim döngüsündeki başarısızlıklar ve yetersizliklerden temelde devleti sorumlu tutmak anlamına gelmektedir. Bu tür çözümler aynı zamanda Türkiye'de afet yönetişim süreçlerinde en önemli sorunlardan birisinin aktörler arası güvensizlik olduğuna da işaret etmektedir. Buna göre bir yandan toplum devlete karşı güven kırılmasına uğramış bulunmaktadır, diğer yandan da devlet toplumun bazı kesimlerine ve bu arada sivil toplum kuruluşlarına karşı güvensiz bir tutum içindedir. Bu karşılıklı güvensizlik afet yönetişiminin gelişme olanaklarını kısıtlamaktadır. Odabaş'ın vurguladığı gibi 1999 Marmara depremlerinden sonra "aradan geçen 15 yıla rağmen bu konuda bir değişimin yaşanmaması, toplumsal hafızanın düşük olması, gündemin çabucak değişmesi Türkiye'de sürdürülebilir bir afet yönetimi oluşturmada önemli engeller teşkil etmektedirler." Türkiye'de toplum, devlete güvenmemektedir, bunun yerine bir başa çıkma mekanizması olarak "Allah'a güven" duymaktadır (Odabaş, *tarihsiz*: 32).

2011 Van ve Erciş depremleriyle ilgili gerçekleştirilen bir çalışmada Hermansson (2016) da devlet ve Van belediye otoriteleri arasındaki önceki negatif ilişkilerin ve güven eksikliğinin hasar değerlendirme işbirliğini verimsiz kıldığını, benzer bir durumun Van'ın deprem sonrası iyileşme sürecinde de yaşandığını ve pay-

daşların bu süreçte rol almasının siyasal gerilim tarafından engellendiğini ileri sürer (ayrıca bkz. Platt ve Durmaz, 2015). Ancak Hermansson'ın bu çalışması da ağırlıklı olarak yine devletin sivil ve yerel topluma güvensizliğine odaklanan bir çalışma olarak kalmaktadır.

Zikredilen bu çalışmalar, özet olarak, merkezi devletin sivil topluma güvensizliğini kabul etmekte ama toplumsal tabanda sivil topluma karşı yüksek bir güvenin olduğunu ima etmektedir. Yerel yönetimlerin merkezi devlete ve sivil topluma ne düzeyde güvendikleri ve onlarla ne kadar işbirliği içinde oldukları ise nispeten muğlak bir alandır. Ayrıca bu çalışmalar 'güçlü devlet' anlayışının "zayıf sivil toplum" sonucunu ürettiğini, bunun da etkisiz ve verimsiz bir afet yönetimine yol açtığını bazen açık bazen de örtük bir şekilde savunmaktadırlar. Ne var ki bu savların birçoğu, özellikle toplumsal tabanın (hanehalklarının) ve yerel yönetimlerin sivil topluma güveniyle ilgili olanları, görgül verilerle sınanmaya muhtaçtır. Böyle bir sınamayı amaçlayan çalışmalar Türkiye bağlamında çok sınırlıdır. 1999 Marmara depremleri sonrasında basında bir süre yer alan sivil topluma ilgi ve güven belirtilerinin hala toplumsal tabanda devam ettiği düşüncesinin bir varsayım mı yoksa bir gerçeklik mi olduğu sorgulanmayı gerektirmektedir.

Araştırma Amaç, Yöntem ve Teknikleri

Araştırmanın Amaç ve Problemi

Yukarıda belirlenen kavramsal çerçeve, öncelikli olarak STK'lar, yerel yönetimler ve merkezi devlet kurumları arasında güvene dayalı ilişkiler, pozitif önsel deneyimler, etkili iletişim ve işbirliği mevcut olduğu takdirde başarılı sonuçlar yaratan bir yönetişimin gerçekleşeceğini, bununla beraber afet yönetim performansının tarihsel ve toplumsal bağlama göre değişebileceğini göstermektedir. Betimlenen kavramsal çerçeve aynı zamanda "zayıf sivil toplum" ve "başarısız afet yönetiminin", merkeziyetçi/devletçi siyasal sistemin ürettiği gerçekler olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımın kilit noktası, afet yönetimindeki aktörlerin birbirlerine ilişkin güven algılarıdır. Güven varsa, afet risk azaltımı süreçle-

rinde aktörler arası iletişim ve işbirliği daha kolay, hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleşir. Güven yoksa, genellikle yetersiz/başarısız sonuçlar doğar. Merkeziyetçi/devletçi siyasal sistem sivil topluma güvenmese de sivil toplum toplumsal tabanın güvenini kazanmayı hedefler. Bununla birlikte, “STK’lar kendilerini yerel toplumun ve yönetişimin gerçek ortakları olarak görebilirler, ancak çoğu durumda aynı görüş halk tarafından paylaşılmaz” (Shaw ve Goda, 2004: 32). Diğer bir deyişle STK’lar, sadece devletin gözünde değil, aynı zamanda toplumsal tabanın gözünde de güven krizi yaşayabilirler. Elbette böyle bir kriz afet risk yönetimine negatif etkiler yapacaktır.

Bu makale afet yönetişiminde aktif rol almaları beklenen aktörler arasındaki güven algılarının güncel durumunu incelemeyi ve bu suretle “güçlü devlet” ve “zayıf sivil toplum” kavramları çerçevesindeki kuramsal önermelerin doğruluğunu görgül verilerle sınamayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda makalenin odaklandığı ana araştırma sorusu şöyle ifade edilebilir: 2020 yılı itibariyle Türkiye’de afet yönetişimi aktörlerinin birbirlerine güven ve işbirliği hususunda fiili durumları ne yöndedir? Varsa, güvensizlik tek yönlü mü, karşılıklı mıdır? Spesifik olarak toplumsal tabanın ve yerel yönetimlerin devlet kurumlarına ve sivil topluma güven durumları nasıldır?

Araştırma Yöntem ve Teknikleri

Araştırma, TÜBİTAK tarafından desteklenen çok boyutlu bir araştırmanın bir parçasını oluşturmaktadır. Spesifik olarak bu makalenin temel sorunsalı, afet yönetişiminde yakın iletişim içinde işbirliği yapmaları ve sorumlulukları paylaşmaları beklenen aktörlerin ne tür güven algılarına sahip olduklarıdır. Güven kavramı; a) bilgi kaynağı olarak güven duyulan aktörler, b) yardım kaynağı olarak güven duyulan aktörler bağlamında incelenmiştir. İncelemeye dâhil edilen aktörler yerel topluluk üyelerini, yerel yönetimleri ve merkezi devlet kurumlarını temsil edecek örneklemeler arasından seçilmiştir. Böylece, a) hanehalklarının güven algıları, b) muhtarların güven algıları, c) belediye yöneticilerinin güven algıları, d) AFAD yöneticilerinin güven algıları araştırma kapsa-

muna alınmıştır. Sayılan bu aktörlerin özellikle sivil toplum örgütlerine yönelik güven algıları araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin diğer aktörler hakkındaki güven algıları ise araştırmanın kapsamı dışındadır.

Bu araştırmada yöntemsel çoğulculuk yaklaşımı benimsenmiştir. Yerel topluluk üyelerinin güven algılarını incelemek için nicel bir yöntem, yerel yönetimlerin (muhtarlar ve belediyeler) güven algılarını ve merkezi devlet kurumlarının (Valiliğe bağlı hizmet yürüten AFAD) güven algılarını incelemek için de nitel bir yöntem uygulanmıştır.

Hanehalklarının güven algılarını incelemeyi amaçlayan nicel araştırma, deneklerin bilgi ve yardım kaynağı olarak güven duymaları muhtemel çeşitli aktörlerle ilgili bir anket formunu veri toplama aracı olarak kullanırken yerel ve resmi yönetimlerin güven algılarını incelemeyi amaçlayan nitel araştırma, açık uçlu sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış bir mülakat formunu kullanmıştır. Nicel verilerin SPSS programı üzerinden veri girişleri ve analizleri yapılmıştır. Mülakatlar ses kayıt cihazına kaydedilmiş ve ardından deşifreyonu yapılmış, elde edilen veriler tematik sınıflamaya ve analize tabi tutulmuştur. Mülakatlar 30-60 dakika arasında değişen sürelerde gerçekleştirilmiştir. Nicel ve nitel verilerin toplandığı saha çalışması 2018 yılında Balıkesir'in merkez, kıyı ve iç/karasal ilçelerini temsil eden 12 ilçesinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma evreni Balıkesir'deki hanehalkları, muhtarlar, belediye yöneticileri ve afet yönetiminde doğrudan sorumluluğu olan resmi kurumlardır. Balıkesir'in çalışma evreni olarak seçilmesinin nedeni, deprem ve sel başta olmak üzere, birçok doğal afet riskinin yoğun olduğu illerden birisi olmasıdır. Marmara ve Ege bölgeleri arasında bir geçiş noktasında yer alan Balıkesir, ayrıca, demografik özellikleri itibariyle de çeşitlilik gösteren (yaş grupları, etnik ve mezhepsel çoğulluk, sosyo-ekonomik düzeyler ve kültürel çeşitlilik vb.) ve afet algı, tutum ve davranışlarındaki muhtemel çeşitliliğin izlenebileceği illerden birisidir.

Tablo 1: Analiz birimleri, araştırma türü, evren, örneklem türü ve büyüklükleri

Analiz Birimi	Araştırma Türü	Evren	Örneklem Türü	Örneklem Büyüklüğü
Hanehalkı	Nicel	395 499*	Rastlantısal	1139
Muhtarlar	Nitel	1129**	Amaçlı	50
Belediyeler	Nitel	53***	Amaçlı	10
AFAD yöneticileri	Nitel	6****	Amaçlı	3

Kaynaklar:

* TÜİK 2016

** <http://www.muhtarlarkonfederasyonu.org/il-muhtarlari.html>

*** GYODER 2015

**** <https://balikesir.afad.gov.tr/teskilat-semasi>

Bu çerçevede araştırmanın analiz birimleri olarak nicel araştırma için hanehalkları, nitel araştırma için ise muhtarlar, belediye yöneticileri ve AFAD yöneticileri kullanılmıştır. Tablo 1, bu analiz birimleri bağlamında çalışma evreninin ve örneklem büyüklüklerinin sayısını sunmaktadır. Buna göre Balıkesir’deki 395 499 hane-yi temsilen 1139 kişiyle anket yapılmıştır. Ek olarak, amaçlı örneklem yöntemiyle 1129 muhtarı temsilen 50 muhtarla; 53 belediyeyi temsilen 10 belediye yöneticisi ve AFAD yöneticilerini temsilen de 3 yöneticiyle mülakatlar yapılmıştır.

Bulgular

Hanehalklarının Güven Algıları

1) Doğru Bilgi İçin Güven Duyulan Aktörler

Deneklerin afetlerle ilgili kendilerine doğru bilgi vereceğine güvendikleri aktörler içerisinde arkadaşlar ve akrabalar (%80 ve %77), komşular (%74) ve yaklaşık onlar kadar resmi kurum ve kuruluşlar (ordu: %78; emniyet:%79; Belediye: %77,5; Valilik/ AFAD: %77 ve diğer resmi kurumlar: %71) oldukça yüksek oranlarla önde gelmektedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Doğru Bilgi İçin Güven Duyulan Aktörler

Bir Afet Durumunda Doğru Bilgi İçin Güven Duyulan Aktörler	Evet/ Kesinlikle Evet %	Hayır/ Kesinlikle Hayır %	Cevapsız %	Toplam %
Arkadaşlarınız	79,7	18,5	1,8	100
Akrabalarınız	76,9	21,7	1,4	100
Komşularınız	73,9	23,5	2,6	100
Sivil toplum kuruluşları	56,2	41,1	2,7	100
Ordu	77,8	20,4	1,8	100
Emniyet	79,2	19	1,8	100
Belediye	77,5	21,1	1,4	100
Valilik/ AFAD	77,3	21,2	1,5	100
Diğer resmi kurumlar	71	26,3	2,7	100
Ulusal medya	65,1	33,8	1,1	100
Yerel medya	56,1	42,8	1,1	100

Bununla birlikte deneklerin yaklaşık %20'sinin bu sayılan aktörlerin verecekleri bilgilerin güvenilirliğine kuşkuyla baktığı anlaşılmaktadır. Öte yandan sivil toplum kuruluşlarının ve yerel medyanın vereceği bilgileri güvenilir bulanlar ise en az oranlara sahiptir (her ikisi de %56). Ulusal medyanın vereceği bilgileri güvenilir bulanlar ortalama bir oran (%65) sergilemektedirler. Bu veriler göstermektedir ki hanehalkları afetlerle ilgili doğru bilgi edinmek için birincil gruplarına ve devlet kurumlarına güvenmekte, medyaya ve sivil toplum kuruluşlarına kuşkuyla yaklaşmaktadır. Dolayısıyla 1999 depremlerinden bu yana çok şeyin değişmiş olduğu, bu süreçte afetlerle ilgili bilgiler açısından medyanın ve sivil toplum kuruluşlarının kredibilite kaybına uğradığı söylenebilir.

2) Yardım İçin Güven Duyulan Aktörler

Güvenilir bilgi hakkında söylenenler bir afet durumunda yeterli yardım edeceğine güvenilen aktörler için de söylenebilir (bkz. Tablo 3). Nitekim;

- Araştırma bulgularına göre Balıkesir’de hanehalklarının yüzde ilişki içinde buldukları arkadaşlar, akrabalar ve komşularının kendilerine yeterli yardım yapacaklarına güvenmektedirler (%85+).
- Ayrıca bulgular hanehalklarının hemen hemen tüm devlet kurumlarının, belediyelerin ve Kızılay’ın muhtemel bir afet durumunda kendilerine yeterli yardımı yapacaklarını göstermektedir (%79+).
- Buna karşılık Kızılay haricindeki diğer sivil toplum kuruluşlarının yeterli yardım yapacağına güvenenlerin oranı %66’da kalmıştır.
- Dini cemaatlerin bir afet durumunda kendilerine yardım yapacağına güvenenlerin oranı ise sadece %32,6’dır.

Tablo 3: Yardım için Güven Duyulan Aktörler

Bir Afet Durumunda Yardım için Güven Duyulan Aktörler	Evet/ Kesinlikle Evet %	Hayır/ Kesinlikle Hayır %	Cevapsız %	Toplam %
Arkadaşlarınız	88,6	9,1	2,3	100
Akrabalarınız	88,2	10,1	1,7	100
Komşularınız	85	12,3	2,7	100
Dini cemaatler	32,6	64	3,4	100
Kızılay	91,9	6,9	1,2	100
Sivil toplum kuruluşları	66	31,2	2,8	100
Ordu	84,4	13,5	2,1	100
Emniyet	82,6	15,3	2,1	100
Belediye	78,9	19,3	1,8	100
Valilik/ AFAD	83,2	16,2	0,6	100
Diğer resmi kurumlar	77	19,6	3,4	100

Dikkat edileceği üzere bir afet durumunda yeterli yardım edeceğine güvenilen aktörlerle ilgili soruya “dini cemaatler” seçeneği de eklenmiş ve hanehalklarının dini cemaatlerin yardım edeceğine güvenip güvenmediği öğrenilmek istenmiştir. Batılı ülkelerde Kilise en önde gelen yardım kuruluşları arasında olmasına rağmen Balıkesirli hanehalkları %64 gibi oldukça yüksek bir oranda dini cemaatlerin afetzedelere yardım edeceğine güvenmemektedirler.

Muhtarların Güven Algıları

Muhtarlara yerel topluluklarda afet hazırbulunuşluğunu geliştirme yönünde faaliyetler yürüten STK’larla herhangi bir irtibat ve işbirliklerinin bulunup bulunmadığı sorusu yöneltildi. Muhtarların büyük bir çoğunluğu STK temsilcileriyle sadece birkaç kez verilen seminerlerde bir araya gelme fırsatı bulduklarını ifade etmişlerdir:

Sadece seminerlerde, ilk yardım uygulamalarında filan irtibatımız oldu, başka da olmadı. Çağırırlarsa gidiyoruz öylelikle oluyor. (erkek, 51 yaşında, 8 yıllık muhtar)

Şurada aşağıda bir okul var... orda bir seminer verdiler. İmamımız, ben, seçtiğimiz vatandaşlar oldu; onlarla birlikte bir eğitim semineri gibi bir şey almıştık acil durumlar hakkında. (erkek, 49 yaşında, 8 yıllık muhtar)

Görüldüğü üzere, mahalle muhtarları ile STK’lar veya gönüllü kuruluşların ortak etkinlik olasılıkları yalnızca bazı seminerlerde karşılaşmadan ibaret olup, birlikte aktif bir çalışma eğilimleri görülmemektedir. Muhtarların birkaçı ise sivil toplum ve gönüllü kuruluşlarla irtibat halinde olduklarını ve bu tür çalışmalarda bulduklarını belirtmişlerdir.

Evet, evet hiç irtibatımız kesilmiyor bu kuruluşlarla, zaten kaymakam Bey de zaman zaman topluyor. Hatta geçenlerde bir yenisini daha yaptık tüm ilçe muhtarları ve Kaymakam bey ile değerlendirmeye yaptık bu doğal afetlerle ilgili, ama sivil toplum kuruluşlarıyla da sürekli görüşüyoruz yani. Toplantılar, değerlendirmeler veya işte seminerler yapılıyor, bunlara katılıyoruz. (erkek, 62 yaşında, 8 yıllık muhtar).

Genel olarak, muhtarların STK'larla ilişkilerinin sadece birkaç seminer ve toplantıda bir araya gelmekten ibaret olduğu söylenebilir. Ayrıca muhtarların STK'lardan daha çok devletin kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği ve çalışma içerisinde oldukları görülmektedir.

Muhtarlara muhtemel bir afet durumunda mahalleleri için ihtiyaç duyulan yardım ve desteği sağlayacak kurum/kuruluşlar içerisinde (Valilik, Belediye, Sivil Toplum Kuruluşları seçenekleri kapsamında) en çok hangilerine güvendikleri de soruldu. Bu soruya muhtarlarının çoğu afet durumunda en çok Belediyelerin kendilerine yardım ve destek sunacağı görüşüyle yanıt vermişlerdir. Bu mahiyetteki yanıtlardan bazıları şöyledir:

Biz halk olarak bırakın burada olmasını Van'da bile deprem olsa yardım ederiz zaten. Valiliğe güvenirim, Kızılay'a, Belediyeye hepsine güvenirim onlar bizim babalarımız sonuçta. Ama tabii bizim başımız sıkıştığında hemen Karesi Belediyesi'ne gideriz ya da ararız. Eğer orayı aşan bir durum olursa Büyükşehir Belediyeye gideriz. Yani en çok güven duyduğumuz Belediye denilebilir. (erkek, 49 yaşında, 8 yıllık muhtar)

Valilik, Kaymakamlık olsun sosyal devlet anlayışını yerine tam olarak getiriyorlar. Ama özellikle Karesi Belediyesi vatandaşlarına hizmeti tam anlamıyla sunuyor. Kızılay'dır, Akut'tur yani bu gibi sivil toplum kuruluşlarına tam bir güvenim yok. Belki de henüz böyle büyük bir afete maruz kalmadığım için başıma gelmediği için olabilir. Ama bana yani devlet kurumları, sosyal devlet daha çok güven veriyor. En çok Belediyeye, Karesi Belediyemize güven duyuyorum bu konuda. (kadın, 52 yaşında, 4 yıllık muhtar)

Yukarıdaki ifadelerde dikkat çeken husus, muhtarların sivil toplum kuruluşlarına pek fazla güvenmemeleri, buna karşı devletin kurumlarına daha fazla güven duymalarıdır. Yapılan başka araştırmalarda da (YADA, 2014: 18) STK'ların itibarını etkileyen faktörlerin %66'sının olumsuz nitelikli olduğu görülmüştür. STK'lar hakkında 'ideolojik olmak', 'çıkarcı odaklı olmak', 'pasiflik' gibi olumsuz niteliklerin sıklıkla vurgulanması, itibarın negatif inşası hakkında önemli fikir vermektedir.

Muhtarların en çok belediyelerin yardım ve destek sağlayacağına güven duymasında etkili unsurlardan birisinin vatandaşların görüş ya da taleplerinin tek bir merkezde toplanmasını sağlayan Beyaz Masa uygulaması olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bir muhtar buna şöyle dikkat çekmektedir:

En çok Belediyenin bize hizmet vereceğini, destek olacağını düşünüyorum. İlçe Belediyemize, Büyükşehir Belediyesi'ne en ufak bir durum olduğunda beyaz masayı arıyoruz zaten, gerek kendimiz gerek vatandaşımızla ilgili, anında ilgileniyorlar sağ olsunlar. O yüzden Belediye diyorum en çok güvendiğim. En çok bize Belediye yardım eder. (erkek, 64 yaşında, 3 yıllık muhtar)

Öte yandan muhtarlar içerisinde muhtemel bir afet durumunda Balıkesir halkına en çok Valiliğin destek ve katkı sağlayacağını düşünenler de bulunmaktadır. Bir muhtara göre:

Valiliğe, belediyeye, sivil toplum kuruluşlarına hepsine güven duyuyorum tabi ama en çok Valiliğe güven duyuyorum. Çünkü yetki olarak da zaten Balıkesir'de en üst mevki olarak onlar yardımcı olurlar bize. (erkek, 67 yaşında, 25 yıllık muhtar)

Bu görüşlerin tam aksine ne Valiliğin ne de belediyelerin sahip oldukları yetkilere rağmen vatandaşa hizmet sağlamadığını düşünen birkaç muhtar da bulunmaktadır. Aşağıdaki alıntı bu düşünceleri örnekleyecek niteliktedir.

Şöyle bir şey var. Ben mesela yıllar önce valilik bize bir brifing verdi. 2005-2006 yılları gibi. Konuştum, doğal afetle ilgili anlattı. Sivil Savunma Müdürlüğüydü sanırım. Ben de söz istedim dedim sayın Valim bakın 1999 depremi 5-6 senelik mevzu, dünya kadar can gitti. Kalanlar ikinci bir deprem yaşadı ama ne bir kanalizasyon ne de barınacak yer ne su var. İnsanlar kendi hallerine terk edildi, dumanı çıktı insanların dedim. Sokaklar tıkanıp insanlar kımıldayamadı. Bize büyük bir deprem olsa nerde toplanacak bu insanlar, bu bölgede 5-10 bin çadır kurulabilecek mi. Buraların kanalizasyonu hazır döşenmiş mi, su ihtiyaçları bu alanda giderilebilecek mi dedim. Konuştum işte anlattım. Sonra Vali bey döndü müdüre, hadi cevap ver muhtarına dedi. Cevap var mı yok. Çünkü uygulamada yok. Bizim Türk insanının her şeyi lafta. 3 belediye var mesela Karesi, Altı-

eylül, Büyükşehir. Neden toplanma bölgeleri yok, niye yapılmıyor. Valilik şu anda şehrin mülkü amiri. Vali Bey her yere emir verebilir. Vali Bey yapın dese yapılır ama bir yeri eksik kalıyor. Ya tam hale getir şunu, yerleri belli olsun. (erkek, 67 yaşında, 22 yıllık muhtar)

Görüldüğü üzere muhtemel bir afet durumunda hangi kurum/ kuruluşların kendilerine daha iyi hizmet sunacağı ve hangisine daha fazla güvenecekleri hususunda muhtarlar arasında belli bir çeşitlilik vardır. Çoğunluk bu hususta belediyelere daha fazla güvenirken bazıları Valiliğe daha fazla güvenmekte, azınlık sayılabilecek bazı muhtarlar da her iki kuruma da pek güvenmemektedir. STK'lara güven ise hemen hemen hiçbir muhtarın ifade etmediği bir husustur.

Belediyeler ve STK'lara Bakışları

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 41. maddesinde Belediye Başkanının hazırlaması gereken Stratejik Plan hakkında; "... varsa üniversiteler ve meslek odaları ile konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak hazırlanır ve belediye meclisi tarafından kabul edildikten sonra yürürlüğe girer" hükmüne yer verilmiştir. Bu da yerel yönetimlerin gerek STK'lar / gönüllü kuruluşlar, gerekse diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği içinde bulunarak hareket etmeleri gerektiğini göstermektedir.

Bu doğrultuda, muhtarlara sorulduğu gibi, belediye yöneticilerine de afet konusunda sivil toplum ve gönüllü kuruluşlarla irtibat ve çalışma durumlarının ne durumda olduğu soruldu. Böylece belediyelerin STK'larla işbirliğine nasıl baktıklarını anlamayı amaçladık. Belediyelerin tamamı genel olarak sivil toplum ve gönüllü kuruluşlarla birtakım irtibat ve çalışmalarının bulunduğu nu belirtmiştir:

İşbirliği yaptığımız sivil toplum örgütleri var ama doğal afet konusunda işbirliği yaptığımız herhangi bir sivil toplum örgütü yok. Tabii Kızılay Türkiye'nin çok önemli bir birimi, önemli bir örgütü. Gerçekten Türkiye için çok büyük bir kazanç. ... Şimdi burada doğal afetin cinsine göre bu sivil toplum örgütleri de farklılık oluşturabilir. Kızılay doğal afetten sonra bu konuda aktif çalışan bir birim. Ama mesela doğal afetin cinsine göre de, örnek veriyorum deprem açısın-

dan bakacak olursak jeoloji mühendisleri odası, inşaat mühendisleri odası, meslek odalarının da bu konuda aktif çalışması gerekiyor.

Bununla beraber bazı belediye yöneticileri Balıkesir ilindeki STK'ların pek aktif olmadığını şu sözlerle vurgulamaktadır:

Balıkesir'de sivil toplum kuruluşu çok yok. Bu konuda arama kurtarma derneği veya diğer konularda yaklaşık 4-5 tane kadar dernek var. Bunlarla genelde eğitim anlamında çalışıyoruz. Zaten onlar da genelde AFAD'ın sistemine entegre olmak zorunda, çünkü öyle bir durum olduğu zaman herkes kendi bildiğine olay bölgesinde fiilen bulunamıyor. Artık AFAD sistemi üzerinden ihtiyaç varsa ihtiyaç olan bölgenin kontrolüne göre yönlendiriliyorsunuz, ama bizim buradaki açık söyleyeyim sivil toplum kuruluşları çok da aktif değil.

Belediyelerin afet hazırbulunuşluğu sürecinde STK'larla işbirliği yapma hususunda birbirlerinden farklılaştıklarını gözlemlemek de mümkün. Bazıları buna daha sıcak bakarken bazıları daha mesafeli durmaktadırlar. Örneğin belediye yöneticilerinden biri özellikle afet farkındalık yaratma çalışmalarının genelde STK'lar tarafından yapılması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Biraz da bu sivil toplum kuruluşlarının vermesi gereken bir iş, bizim kent konseyimiz var oldukça faal. O kent konseyinde bu konu gündemde bizim. Okullarda bu tür çalışmalar yapmak için, şu anda üzerinde çalışılıyor. Bakalım, ilerleyen günlerde şekillenecek. ... Bütün siyaset üstü, sivil toplum kuruluşlarının da içinde bulunması gereken bir konu. Onların verdiği görevlerle beraber belediyemiz de bu konuda görevini alacaktır.

Öte yandan afet yönetimi süreçlerinde STK'larla işbirliği yapmaya mesafeli bakan bir belediye yöneticisi bu süreçlerin çok başlı olmaması gerektiğini savunmaktadır:

Soru: Afet hazırbulunuşluğu süreçlerinde işbirliği yaptığımız STK'lar var mı?

- Hayır, Yok.

Soru: Sadece Kızılay var yani?

- *Zaten bir tane olsun, yeter. Zaten çok başlı olmaz ki bu işler. AFAD'umuz var, Kızılay'umuz var, yeter.*

Nicel araştırma bulgularımız hanehalklarının da gerek doğru bilgi gerekse yardım alma hususlarında STK'lara pek güvenmediğini ortaya koymuştu. Yukarıdaki alıntı en azından bazı belediye yöneticilerinin de STK'lara karşı güvensiz ve kuşkucu bir bakış açısı taşıdıklarını göstermektedir.

Belediyelerin STK'larla işbirliği ve güven durumlarına ilave olarak muhtarlarla işbirliğine nasıl baktıkları da araştırma için önemlidir. Muhtarlar hem yerel topluluk üyeleriyle hem yerel yönetim liderleriyle yakın irtibat halinde ve bu ikisi arasında aracılık yapabilen, mahallelerinin coğrafi, sosyal, demografik ve kültürel özelliklerini iyi bilen, afet yönetim süreçlerine görüş ve önerileriyle ortak edilmesi gereken aktörlerdir. Acaba belediyeler bu hususu dikkate almakta ve muhtarlarla aktif işbirliği yapmakta mıdır? Bunu anlamaya yönelik sorularımıza verilen yanıtlar muhtarların bu sürece edilgen aktörler olarak dâhil edildiklerini göstermektedir. Buna işaret eden birkaç açıklama şu şekildedir:

Muhtarlarla sürekli toplanma halindeyiz. Toplantılar yapılıyor herhalde 8 tane yapıldı, her konuda olduğu gibi. Yani kırsal mahallelerindeki önerileri, sorunları ile ilgili her türlü mevzuda, afet durumunda da kime ulaşacaklar, acil durumda ne yapacakları ile ilgili toplantılarda bilgiler aktarılıyor, seminerler veriliyor, hatta tüm başkan yardımcılarımızın telefon numaraları veriliyor acil durumlarda iletişim kurmaları için. Sürece hepsini dâhil ediyoruz, dediğim gibi sadece doğal afet konusunda değil, diğer her türlü konuda da STK, üniversite, muhtar hepsiyle kontak halindeyiz.

Belki yeteri kadar değil denilebilir ama hiç de denilemez yani. Biraz daha bu katılımı iyileştirmek gerekebilir. Yani katılımı, çağırıyor, bilgilendirmeyi ama bu da biraz arz-talep meselesi. Bu tür konular insanlara hayati önem taşımaya rağmen sıkıcı geliyor. Çağırıyor-sun, hayati önem taşıyor, geleceği kurtaracak, belki bir 10 saniyelik zamanda bütün hayatını kurtaracak. Ama çok bilinçli bir toplum yok yani onu söyleyeyim.

Daha önce afet farkındalık çalışmalarına toplumun ilgisizliğinden söz eden bir belediye yöneticisinin karamsar yaklaşımında olduğu gibi yukarıdaki alıntı da muhtarların ilgisizliğinden şikâyetçi olma eğilimindedir. Ancak muhtarlar da kendilerinin dâhil edildikleri faaliyetlerde kendilerine pasif roller verilmesinden şikâyetçi görünmektedirler. Nitekim bir muhtar şu çarpıcı tespitite bulunmuştu:

Biz şimdiye kadar çok toplantıya, seminere, eğitime çağrıldık. Ama bize düşen rol sadece konuşmacıları dinlemek ve onları alkışlamaktı. İlk defa bu çalıştayda bizim de görüşlerimiz sorulmakta ve bize konuşma, kendimizi ifade inkânı verilmekte. Bunun için size çok teşekkür ediyorum. Eğer bu çalıştaya davet ettiğiniz muhtarlar içerisinde gelmeyenler varsa bunun sebebi yine önceki toplantılarda, seminerlerde, eğitimlerde olduğu gibi kendilerine düşen rolün alkışlayıcı olacağını zannetmelerinden dolayıdır.

Dolayısıyla, gerek belediyelerin gerek diğer kurumların muhtarlar (ya da başka aktörlerle) herhangi bir ortak eylem yapacakları zaman onları gerçek anlamda sürecin katılımcıları kılmaları önem taşımaktadır. Öte yandan bir başka belediye yöneticisi kendilerinin de zaten paydaşlardan sadece birisi olduklarını, asıl koordinatör aktörün AFAD olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Sistemi zaten AFAD yönettiği için AFAD dâhil ediyor, bizim dâhil ettiğimiz herhangi birileri yok. Biz hep paydaşız, katılımcı paydaş yani.

Afetle birlikte mümkün olan en kısa süre içerisinde çok sayıda insan hayatını kurtarma, yaralıların tedavisini sağlama, açıkta kalanların barınma, beslenme, tahliye, korunma, ısınma, güvenlik, psikolojik destek gibi hayati gereksinimlerini karşılanması gerekmektedir. Bu müdahale evresinde devletin gerekli tüm güç ve kaynaklarının en hızlı ve etkili yöntemlerle afet bölgesine sevk edilmesi ve çok iyi bir koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda hanehalklarının ve muhtarların en çok hangi kurumlara güvendiğini, özellikle belediyelerden beklentilerin çok yüksek olduğunu önceki bölümlerde görmüştük. Acaba belediyeler kendilerini bu bağlamda nerede görmektedir? Bunu anlamak

için “muhtemel bir afet durumunda, Balıkesir halkına en çok hangi kurum ve kuruluşların destek ve yardım faaliyetleri sağlayacağını düşünüyorsunuz” sorusu yöneltildi. Belediye yöneticilerinin çoğu, vatandaşlara ilk olarak bu yardım ve desteği il/ilçe belediyelerinin sunacağını belirtmişlerdir. Her ne kadar afete müdahale ve koordinasyon sorumluluğu Valilik / AFAD üzerinde olsa da belediye yöneticileri kendi kapasitelerini AFAD’ın kapasitesi ile karşılaştırma yaparak vurgulama gereği duymaktadırlar. Aşağıdaki iki alıntı bunu açıkça sergilemektedir:

Şimdi AFAD’ın kabiliyet alanının refleks alanının belediye kadar geniş olduğunu düşünmüyorum. Öyle bir afet durumunda ilk aranan yer belediye olur. İlk başvuru alan yer belediye olur. Çünkü belediyenin yönetsel, siyasi veya idari yönetimleri halkın içine dağılmış haldeler. Mutlaka en yakın şekilde en hızlı bu süreçte destek ve yardım sunan belediye olur diye düşünüyorum.

Gayet net Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, direk çok net konuşuyorum. Balıkesir’de 4-5 tane sel felaketi oldu, toprak kayması oldu, maden kazası oldu birkaç tane. Hepsinde niye büyükşehir belediyesi, çünkü AFAD sadece organizasyon kısmında. Yani sayısal olarak konuşmak gerekirse şimdi bugün burada İl AFAD müdürlüğünde bir noktada 28 tane personel var. Benim İtfaiye Daire Başkanlığı olarak 35 noktada 650 personelim var. Araç ve ekipman olarak AFAD’ın il genelinde şu anda 4 tane kurtarma aracı var. Benim il genelinde 190 tane aracım var. Yaygınlık olarak da aynı şekilde. Yaygınlıktan kasıt araçsal olarak da değil, bende bölgeyi bilen insanlar çalışıyor. Yani Dursunbey’de Dursunbey’i bilen adam çalışıyor. İvrindi’de İvrindi’yi bilen adam çalışıyor. Bizim avantajımız şu; araç birliği, ekipman birliği olduğu için. Ben burada şimdi atıyorum Altınova’da sel felaketi oldu, ben mesela Bandırma’daki Erdek’teki ekipleri oraya kaydurdum. Hiçbir aksama olmadı niye, aynı ekipman, personel amirler aynı en üst personel aynı. ekstrem ikinci durum atıyorum sel baskını diyelim büyük bir sel baskını. su ve kanalizasyonla ilgilenen bir birimle muhatap olman lazım. Bunu da zaten BASKİ Büyükşehir Belediyesi. Kaymakamlıkta yok, Valilikte AFAD’da yok. Ben onlarla koordinasyonu daha iyi sağlıyorum niye çünkü benim yan kuruluşum. Şimdi ben sadece telefonda ve telsizden talimat ve-

riyorum arkadaşlar diyorum Gömeçte sıkıntı var, Ayvalık, Edremit, Burhaniye sıklaşıyorsunuz, Balıkesir Merkez'den de onların boşalttıkları yerlere hemen ekip kaydırıyorum. Sürekli böyle bir hareket halinde oluyor. Böyle olunca 2-3 dakika içinde karar vermem lazım dakikalarla oynanıyor. En önemlisi kamu güvenliği biz bunun için varız. Adamın başına bir şey geldiğinde adam bilmeli benim gelip kurtaracağımın rahatlığı içinde olmalı. Elimdeki sistemden de araçları ekipleri takip edebiliyorum. Bu konuda sürekli olan kişi benim; benden başka alternatif yok. Bu sistemi ben görüyorum şimdi sistem 112, bunu ben görüyorum, İtfaiye, Emniyet, Valilik hepsini takip edebiliyor. Kurtarma ve güç gerektiren işleri Büyükşehir Belediye yapmakta diğer kurumlar sadece koordinasyon başka bir şey değil.

Bazı belediye yöneticileri de belediye ve AFAD'ın (devlet kurumlarının) kapasitesi ile STK'ların kapasite ve etki güçlerini karşılaştırma gereği duymakta ve afet durumunda Balıkesir halkına en çok Valilik kapsamında AFAD'ın ve belediyenin destek ve yardım sunacağını düşünmektedirler. Örneğin bir belediye yöneticisi bu görüşü şu sözlerle yansıtmaktadır:

Bence şöyle, Valiliğin çatısı altında AFAD ve belediyeler sunar en çok yardımı. AFAD'ın yerleri var ekipmanları var, belediyelerin de aynı şekilde. Tabi STK'ların da desteğini azımsamamak lazım ama şimdi şöyle düşüününün bir özel hastanede çalışan doktor sayısı 20 tane, devlet hastanesinde 200 tane. Neden çünkü karşılama kapasitesi var. Mesela, STK'nın üyesi vardır 30 tane, manevi destek olur ama maddi nasıl olsun. O da başkasından destek alıyor. Ama yerelde genelde Valilik AFAD koordinasyonunda belediyeler hem maddi olarak hem araç olarak her türlü en büyük desteği sağlar. Ama tabi sadece STK'lar değil, parti kolları, gençlik kolları da zaten insan gücü olarak manevi olarak işte gerekse ellerindeki maddi destek kadarıyla da böyle durumlar yardım sağlıyorlar.

AFAD ve STK'lara Bakışları

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), resmi web sitesinde, kendilerinin afet ve acil durumlara ilişkin tek yetkili kurum olduklarını, bir şemsiye kurum anlayışıyla afet ve acil durumun niteliği ve büyüklüğüne göre gerek Genelkurmay Başkanlığı, Dı-

şişleri, Sağlık, Orman ve Su İşleri ve ilgili diğer bakanlıklar ile gerekse sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde faaliyetlerini sürdürdüklerini bildirmektedir¹.

Bu resmi bilgiden hareketle AFAD yetkililerinden diğer resmi kurumlarla ve STK/gönüllü kuruluşlarla afet konusunda yapmış oldukları çalışmalar ve irtibat durumları hakkında bilgiler vermeleri istenmiştir. Bu bağlamda şu şekilde açıklama yapılmıştır:

Bandırma Üniversitesiyle var, diğer kurumlarla protokollerimiz var bu hizmet kurumlarıyla. Zaten Kızılay da bu 26 hizmet grubuna dâhil bu diğer sivil toplum kuruluşlarını da dâhil ettik bu protokole. Kızılay'dan başka kuruluş olarak STK'lar var, Ayvalık Doğal Afet Kurtarma ekibi, Gönen Doğal afet kurtarma ekibi, Bandırma'da var, Balıkesir'de de Balıkesir Arama Kurtarma (BAK) diye bir ekip var. Bunlardan da yer yer arazide destek aldığımız oluyor.

Yukarıdaki ifadeye göre, AFAD'ın hem üniversite ile hem de diğer resmi kurumlar ve STK'lar ile işbirliği içinde olduğu, Türkiye Afet Planı dâhilindeki 26 hizmet grubuna bu kurum ve kuruluşların dâhil olduğu görülmektedir.

Çalışmada Valilik-AFAD birimine, afet durumunda Balıkesir halkına en çok yardım ve desteği sağlayacak kurum/kuruluş olarak kendilerini ve diğer aktörleri nerede konumlandıkları da sorulmuştur. Bu kapsamda AFAD yöneticileri kendi kurumlarının en önemli ve etkin aktör olduğunu şöyle ifade etmişlerdir:

Belediyeler, kısmen tabi ki destek olacaktır, yani muhakkak ihtiyaç da olacaktır. Sivil toplum kuruluşları da destek sağlayabilirler çünkü gönüllü oldukları için, ekipleri olanlar da var, bütün donanımı olanlar da var kesinlikle faydası olacaktır ve zaten de desteklenmelidir. Ancak AFAD en büyük desteği verir çünkü bütün organizasyonu biz yapacağımız için suyun kaynağı burası olacaktır. Biz organize etmeden zaten hiçbir şey yapılamaz.

AFAD yetkililerinin yaptığı bu tür açıklamalar araştırmacının bir

1 <https://www.afad.gov.tr/tr/2211/AFAD-Hakkinda> (Erişim: 25 Kasım 2017).

tatbikat sırasındaki gözlemleriyle de desteklenmiştir. Nitekim bu tatbikatta AFAD, 24-25 Eylül 2019 tarihlerinde kendi personeli, 26 yerel düzey hizmet grubu ve STK temsilcilerinden oluşan toplam 307 kişinin katılımlarıyla masabaşı ve saha tatbikatlarını eşzamanlı olarak gerçekleştirmiştir. Her iki tatbikatta da 12 STK ile etkili bir işbirliği yapıldığı gözlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın bütününden elde edilen ana bulgular şu şekilde özetlenebilir:

- Güven duyulan aktörler bağlamında Balıkesir’de hanehalklarının çok büyük bir kısmı (%80’den fazlası) olası afetlerde tüm ilgili devlet kuruluşlarının (özellikle belediyelerin ve AFAD’ın) ve Kızılay’ın kendilerine doğru bilgi vereceklerine ve yeterli yardım ve desteği sunacağına güvenmektedirler. Bilgi kaynağı olarak hanehalklarının yerel medyaya güvenleri (%56), ulusal medyaya güvenlerinden (%65) daha azdır. Hanehalklarının bilgi kaynağı olarak sivil toplum kuruluşlarına güvenleri de (%56), yardım kaynağı olarak güvenleri de (%66) devlet kuruluşlarına ve Kızılay’a güvenin çok altında kalmaktadır. Sivil toplumun unsurları kapsamında değerlendirilebilecek bir başka aktör olan dini cemaatlere güven ise (%33) oldukça düşük seviyededir.
- Afet yönetişimi bağlamında mahalle muhtarları ile sivil toplum kuruluşları arasında etkili ve önemli bir işbirliği bulunmamaktadır. Ayrıca mahalle muhtarlarının çoğu, destek veya yardım sağlayacak kurum/kuruluş olarak sivil toplum kuruluşlarına pek güven duymamaktadırlar. Bunun yerine muhtarlar, afet durumunda en çok belediyelerin kendilerine yardım ve destek sunacağını düşünmektedirler.
- Belediye yöneticileri doğal afet gibi olağanüstü durumlar için Türk/Balıkesir halkının özverili tutum ve davranışlarına yüksek oranda güvenmektedirler. Belediye yöneticilerinin bu tutumu onların afet-sonrası müdahaleye odaklandıklarının ve afet-öncesi hazırbulunuşluğu önemsemediklerinin bir göstergesidir. Belediye yöneticilerinin yaklaşımlarına göre

hâlihazırda herhangi bir hazırlığımız olmasa da bir afet sırasında herkes üstüne düşeni yapar.

- Belediyelerin tamamı sivil toplum ve gönüllü kuruluşlarla birtakım irtibat ve çalışmalarının bulunduğunu belirtmekte ama Balıkesir ilindeki STK'ların pek aktif olmadığını düşünmektedirler. Bazıları STK'larla işbirliğine daha sıcak bakarken bazıları daha mesafeli durmaktadırlar. Belediyeler afet yönetim süreçlerinde muhtarlarla yakın ilişki içindedirler ama onlara genellikle edilgen roller vermektedirler. Bazı belediyeler muhtarların ilgisizliğinden şikâyetçidir.
- Belediye yöneticilerinin çoğu, muhtemel bir afet durumunda vatandaşlara yardım ve desteği ilk olarak il/ilçe belediyelerinin sunacağını belirtmişlerdir. Her ne kadar afete müdahale ve koordinasyon sorumluluğu Valilik/AFAD üzerinde olsa da belediye yöneticileri kendi kapasitelerini AFAD'ın kapasitesi ile karşılaştırma yaparak öne çıkarma gereği duymaktadırlar.
- AFAD'ın hem üniversite ile hem de diğer resmi kurumlar ve STK'lar ile işbirliği içinde olduğu, Türkiye Afet Müdahale Planı dâhilindeki 26 hizmet grubuna bu kurum ve kuruluşların dâhil olduğu belirtilmiştir. AFAD yetkilileri, afet durumunda Balıkesir halkına en çok yardım ve desteği sağlayacak kurum/kuruluşun kendileri olduğunu düşünmektedirler. AFAD yetkililerinin "*biz organize etmeden zaten hiçbir şey yapamaz*" sözü dikkat çekicidir.

Yukarıdaki bulguların tüm Türkiye için genellenebilirliğinden söz edilemez. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi mega kentlerde ve diğer bazı bölgelerde bu araştırmanın sunduğundan daha farklı bulgular elde edilebilir. Ancak Balıkesir özelinde elde edilen bu bulguların Türkiye'nin birçok bölgesi için de geçerli olabileceği varsayılmaktadır.

Yukarıdaki bulgular, Türkiye'de afet yönetimiyle ilgili literatürde baskın paradigma olarak beliren "güçlü devlet/zayıf sivil toplum" paradigmasının temel varsayımlarına karşı önemli ölçüde aykırılıklar göstermektedir. Yaygın kabulün aksine sivil topluma

güven genel olarak devlet kurumlarına güvenin oldukça gerisindedir. Afet yönetiminde aktif rol alması beklenen aktörler arasında etkili bir iletişim ve işbirliği hususunda hala ciddi sorunlar bulunmaktadır ancak bu sorunlar tamamen merkezi devlete hamledilemez. Afet yönetiminde merkezi devletin sözcüsü konumundaki AFAD, yönetim ilkelerine nispeten daha açık bir tutum sergilemektedir. Yerel yönetimlerin yönetim ilkelerine açıklığı ise AFAD'a kıyasla daha sınırlı görünmektedir. Buna rağmen yerel yönetimler bağlamında belediyeler toplumsal tabanın güvenini kazanma hususunda akraba, arkadaş ve komşulardan sonra diğer tüm aktörlerden daha fazla başarı sergilemektedirler.

Türkiye'de 1999 Marmara depremleriyle beraber ilgi ve etkinlik kazandıkları düşünülen STK'ların afet yönetimindeki mevcut durumu bir "geri çekilme" olarak görülebileceği (Gümüş, 2004:3) gibi bir *güven kırılması* olarak da yorumlanabilir. Birçok STK'nın 2013 yılındaki Gezi Parkı olaylarına ve genel olarak PKK merkezli ayrılıkçı hareketlere açık ya da örtük destek verdiğinin anlaşılmasından ve afete müdahale de dâhil birçok alanda faaliyetler yürüten STK'larla ilişkisi bilinen FETÖ'nün 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe kalkışmasından sonra devlet kurumları kadar toplumun da STK'lara karşı alarm durumuna geçtiği ve STK'lara karşı genel bir güvensizliğin güçlendiği söylenebilir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de STK'lar kolayca siyasallaşmakta, topluma hizmetten ziyade siyasal sisteme müdahale araçlarına dönüşebilmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de STK'ların şeffaflık, istisnar, yozlaşma gibi yapısal sorunları da mevcuttur. Elbette bunları bütün STK'lara genellemek büyük bir yanıştır. Bugün itibarıyla devlet de toplum da böyle bir genellemeden uzak durmakla beraber STK'lara karşı seçici ve tedbirli bir tutum sergilemeyi tercih etmektedir. Bu durumu "sivil toplumdan korkma" olarak değerlendirmek yerine, özellikle 11/2001'den beri bütün dünyada etkili olduğu gibi Türkiye'de de güvenlik kaygılarının devlet-sivil toplum ilişkilerini yeniden düzenlediğini düşünmek daha isabetli olacaktır.

Elbette sivil toplumun afet yönetimine sunabileceği pozitif katkıları güvenlik kaygılarına kurban etmek "banyo suyuyla beraber

bebeği de atmak" anlamına gelecektir. Bunun önüne geçmek için yerel yönetimlerin de merkezi devlet kurumlarının da kendini kanıtlamış, siyaset üstü STK'larla daha fazla iletişim ve işbirliği geliştirmesi, afet yönetiminde rol almak ve katkı sunmak isteyen STK'ların da güven tazelenmesi gerekli görülmektedir.

Teşekkür

Yazar, bu makaleye kaynaklık eden "Balıkesir'de Aile, Yerel Yönetimler ve Doğal Afetler: Farkındalık, Hazırlık, Güven ve Sosyal Sermaye Açıklarından Sosyolojik Bir İnceleme" başlıklı ve 116K208 numaralı projeyi desteklediği için TÜBİTAK'a, projede rol alan araştırmacılar, Alper Uzun, Abdurrahman Özkan ve Barış Şentuna'ya, bursiyer Ali Egi'ye ve katkı sunan tüm öğrenci ve dostlara teşekkür eder.

Kaynakça

- Akgüngör, Ç. (2010). "Toplumbilim Perspektifinden Afeti Düşünmek" *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1:1, Ss.3-22.
- Alexander, D. (2005). "An Interpretation of Disaster in Terms of Changes in Culture, Society and International Relations", iç. Ronald W. Perry, E.L. Quarantelli (Eds), *What Is A Disaster? New Answers To Old Questions*, USA.
- Ammann, W. J., Dannenmann, S. & Vulliet, L. ed. (2006). *RISK21 - Coping with Risks due to Natural Hazards in the 21st Century: Proceedings of the RISK21 Workshop*, Monte Verità, Ascona, Switzerland, 28 November - 3 December 2004. London: CRC Press.
- Aydın, T. ve Özgür, H. 2014. "Yönetişim ve Doğal Afetler: Türkiye'de Doğal Afet Yönetişimi Ne Kadar ve Hangi Biçimde Mümkün?", iç. *Kamu Yönetiminde Değişim Kayfor XII Bildiriler Kitabı*, Fatma Neval Genç (Ed.) ISBN: 978-975-8254-538.
- Bayraktar, N. ve Dalyılmaz, N. (2018). "Vulnerability of Elderly People in Disasters: A Systematic Review", *Turkish Journal of Geriatrics* DOI: 10.31086/tjgeri.2018344062. 2018; 21(3):467-482.
- Beratan, K. K. (2007). A cognition-based view of decision processes in complex social-ecological systems. *Ecology and Society*, 12(1), 27.
- Bodstein, A. ve Barros, A. M. A.(2014). "The vulnerability of the elderly in disasters: The need for an effective resilience policy," *Ambiente & sociedade* 17(2):157-174.
- Coleman, J. S. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital." *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.
- Dahiya, B. (2012). "Cities in Asia, 2012: Demographics, economics, poverty, environment and governance." *Cities* 29: S44-S61. doi: 10.1016/j.cities.2012.06.013.
- Dynes, R. R. (2002). "The Importance of Social Capital in Disaster Response" *University of Delaware Disaster Research Center*, Preliminary Paper #327.
- Edwards, M. (2004). *Civil Society*, Cambridge: Polity.
- Enarson E. (2012). *Women Confronting Natural Disaster: from Vulnerability to Resilience*. Lynne Rienner Publ. US.

- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Gall, M., Cutter, S. L. & Nguyen, K. (2014). *Governance in Disaster Risk Management* (IRDR AIRDR Publication No. 3). Beijing: Integrated Research on Disaster Risk.
- Ganapati, N. E. (2005). "Rising From The Rubble: Disaster Victims, Social Capital, And Public Policy - Case of Golcuk, Turkey", A Dissertation Presented to the Faculty of The School of Policy, Planning, and Development, University of Southern California.
- GIVE2ASIA & IIRR. (2017). *Building Community Resilience: Mapping the Journey of Local Community based NGOs in Developing Sustainable Preparedness Programs*. White Paper, Spring 2017.
- Gümüş, K. (2004). "Yakın Tarihimize STK hareketinin gelişimi ve Kamu Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi". *Savunuculuk ve Politikaları Etkileme Konferans Yazıları*, No: 3, 1-35.
- GYODER. (2015). *Balıkesir İli Yatırım Alanları Vizyon Raporu Değerlendirme ve Öngörüler* https://www.gyoder.org.tr/uploads/Yay%C4%B1nlar/arastirma_raporlari/ar4.pdf (Erişim: 8 Mayıs 2018).
- Hartog, J. (2014). *Disaster Resilience in an Ageing World: How to Make Policies and Programmes Inclusive of Older People*. HelpAge International. <https://www.unisdr.org/2014/iddr/documents/DisasterResilienceAgeingWorld.pdf>
- Hermansson, H. (2016). "Disaster Response in Turkey: Conditions Promoting Cross-Sectoral Collaboration and Implications for Effectiveness." *Administration & Society*, 51(7): 1051-1078.
- Hilhorst, D. J. M. (2007). The art of NGO-ing: Everyday practices as key to understanding development NGOs. In P. Opoku-Mensah, D. Lewis, & T. Tvedt (Eds.), *Reconceptualising NGOs and their roles in development* (297-325). Aalborg, Denmark: Aalborg University Press.
- Hogg, M. (2007). Social identity and the group context of trust: managing risk and building trust through belonging. In Siegrist, M., Earle, T.C., Gutscher, H. (Eds.), *Trust in Risk Management*. Earthscan: London.

- Ile, I. (2009). *Managing Intergovernmental Relations: A case review of intergovernmental relations systems in Nigeria and South Africa*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co. KG.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton.
- Inglehart, R. (2001). Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy, *International Political Science Review*, 22: 201-214.
- Jalali, R. (2002). 'Civil Society and the State: Turkey after the Earthquake', *Disasters*, 26(2): 120-139.
- Janssen, M., Lee, J., Bahrosa, N., Cresswell, A. (2010). Advances in multi-agency disaster management: key elements in disaster research. *Information Systems Frontiers*, 12, 1-7.
- Kahan, D.M., Jenkins Smith, H., Braman, D. (2011). Cultural cognition of scientific consensus. *Journal of Risk Research*, 14, 147-174.
- Kahn, M. E. (2005). "The Death Toll from Natural Disasters: The Role of Income, Geography, and Institutions", *Review of Economics and Statistics*, 87(2): 271-284. doi:<http://dx.doi.org/10.1162/0034653053970339>
- Kapucu, N. (2005). Interorganizational coordination in dynamic context: networks in emergency response management. *Connections*, 26, 35-50.
- Kapucu, N., Garayev, V. (2011). Collaborative Decision-Making in Emergency and Disaster Management, *International Journal of Public Administration*, 34 (6), 366-375.
- Kent, R., Armstrong, J., & Obrecht, A. (2013). *The future of non-governmental organisations in the humanitarian sector: Global transformations and their consequences*. Humanitarian Futures Programme Discussion Paper for the Start Network, Kings College, London, UK.
- Kieger, K. (2013). "The limits and variety of risk-based governance: The case of flood management in Germany and England." *Regulation & Governance* 7 (2): 236-257.
- Kubicek, P. (2002). "The Earthquake, Civil Society, and Political Change in Turkey: Assessment and Comparison with Eastern Europe", *Political Studies*, Vol. 50, 761-778.

- Lassa, J. A. (2018). "Roles of Non-Government Organizations in Disaster Risk Reduction" *Oxford Research Encyclopedia of Natural Hazard Science*, Online Publication Date: Jun 2018 DOI: 10.1093/acrefore/9780199389407.013.45
- Longstaff, P. H., Yang, S. (2008). Communication management and trust: their role in building resilience to "surprises" such as natural disasters, pandemic flu, and terrorism. *Ecology and Society*, 13(1): 3.
- Luhmann, N. (1988). "Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives." In *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (D. Gambetta, ed.), 95–107. Oxford: Blackwell.
- Luna, E. (2001). 'Disaster Mitigation and Preparedness: The Case of NGOs in the Philippines', *Disasters*, 25(3): 216–226.
- Maskrey, A. (1989). *Disaster mitigation: A community based approach*. Oxford, UK: Oxfam.
- Moe, T., L., Pathranarakul, P. (2006). An integrated approach to natural disaster management: Public project management and its critical success factors, *Disaster Prevention and Management*, 15 (3), 396-413.
- Nick, G.A., Savoia, E., Elqura, L., Crowther, S., Cohen, B., Leary, M., Wright, T., Auerbach, J. Kohn, H. K. (2009). "Emergency Preparedness for Vulnerable Populations: People with Special Health-care Needs" *Public Health Rep.* 2009, 124(2): 338–343. doi: 10.1177/003335490912400225.
- Odabaş, Z. Y. (2010). *Sürdürülebilir Afet Yönetimi ve Kadın*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 256, Ankara.
- Odabaş, Z. Y. (tarihsiz). *Deprem'in Sosyolojik İncelenmesi: 2011 Van Depremi*, Atatürk Üniversite Bilimsel Araştırmalar Projesi Sonuç Raporu. <https://docplayer.biz.tr/48524032-Deprem-in-sosyolojik-incelemesi-2011-van-depremi.html> (son erişim: 03 Ocak 2010).
- Osa, Y. (2013). "Growing Role of NGOs in Disaster Relief and Humanitarian Assistance in East Asia" in *A Growing Force: Civil Society's Role in Asian Regional Security*, edited by Rizal Sukma and James Gannon, Japan Center for International Exchange, Washington DC.

- Özerdem, A. ve Jacoby, T. (2006). *Disaster Management and Civil Society Earthquake Relief in Japan, Turkey and India*. I.B.Tauris & Co Ltd, New York.
- Palttala, P., Boano, C., Lund, R., Vos, M. (2012). Communication Gaps in Disaster Management: Perceptions by Experts from Governmental and Non-Governmental Organizations. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 20, 2–12.
- Peduzzi, P., Dao, H., Herold, C., ve Mouton, F. (2009). "Assessing Global Exposure And Vulnerability Towards Natural Hazards: the Disaster Risk Index," *Natural Hazards and Earth System Sciences.*, 9, 1149–1159, doi:10.5194/nhess-9-1149-2009
- Pelling, M. (2011). "Urban governance and disaster risk reduction in the Caribbean: the experiences of Oxfam GB." *Environment and Urbanization* 23 (2): 383-400. doi: 10.1177/0956247811410012.
- Pincha, C. (2008). *Indian Ocean Tsunami Through the Gender Lens: Insights from Tamil Nadu, India*. Mumbai: Earthworm Books.
- Platt, S. & Durmaz, B. (2015). "Post-earthquake decision-making in Turkey: studies of Van and Izmir." *Disaster Risk Reduction*, DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijdr.2016.03.010>.
- Pollitt, C. (2005). "Decentralization. A Central Concept in Contemporary Public Management". İç. E. Ferlie, L. E. Lynn, Jr., & C. Pollitt (Eds), *The Oxford Handbook of Public Management* (ss. 371–397). New York, NY: Oxford University Press.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). "Tuning in, Tuning out: the Strange Disappearance of Social Capital in America." *PS: Politics and Political Science*, 28(4): 664–683.
- Raschky, P. A. (2008). "Institutions and the Losses from Natural Hazards", *Natural Hazards and Earth System Sciences* (8), 627-634. <http://www.nat-hazards-earth-syst-sci.net/8/627/2008/nhess-8-627-2008.pdf> (Erişim: 22 Nisan 2018).
- Renn, O. (2008). *Risk governance: Coping with uncertainty in a complex world*. London: Earthscan.
- Sandoval, V. & Voss, M. (2016). "Disaster Governance and Vulne-

- rability: The Case of Chile”, *Politics and Governance* (ISSN: 2183–2463), 4(4): 107–116, DOI: 10.17645/pag.v4i4.743
- Sharma, A. & Palakudiyil, T. (2003). *Facing Up to the Storm – How Local Communities Can Cope with Disaster: Lessons from Orissa and Gujarat*, London: Christian Aid.
- Shaw, R. & Goda, K. (2004). ‘From Disaster to Sustainable Civil Society: The Kobe Experience’, *Disasters*, 28(1): 16–40.
- Simmel, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel* (K. Wolff, trans. and ed.). Glencoe, IL: The Free Press.
- Stough, L. (2010). “Children with Disabilities in the Context of Disaster: A Social Vulnerability Perspective”, *Child Development*, 81(4):1260-70.
- Tarih Vakfı (2000). *Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.*
- Tierney, K. (2012). “Disaster Governance: Social, Political, and Economic Dimensions.” *Annual Review of Environment and Resources*, Vol 37 37: 341–363. doi: 10.1146/annurev-environ-020911-095618.
- Tyler, T. R. ve Degoey, P. (1995). Collective restraint in social dilemmas: Procedural justice and social identification effects on support for authorities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 482-97.
- UNDP. (2001). *UNDP and civil society organizations: A policy of engagement*. https://www.undp.org/content/dam/undp/documents/partners/civil_society/publications/2001_UNDP-and-Civil-Society-Organizations-A-Policy-of-Engagement_EN.pdf (Erişim: 23 Aralık 2019).
- UNDP (2010). “*Disaster Risk Reduction, Governance and Mainstreaming*,” Bureau for Crisis Prevention and Recovery. (Oct. 2010). https://www.preventionweb.net/files/17429_4disasterriskreductiongovernance1.pdf (Erişim: 23 Aralık 2019).
- UNISDR (2005). “World Conference on Disaster Reduction, 18-2 January 2005, Kobe, Hyogo, Japan.” Geneva: United Nations.
- UNISDR (2006). *NGOs & Disaster Risk Reduction: A Preliminary Re-*

- view of Initiatives And Progress Made*. Background Paper for a Consultative Meeting on A Global Network of NGOs for Community Resilience to Disasters. Geneva, 25–26 October.
- UNISDR (2011). *Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction*. Oxford, UK: United Nations Publications.
- UNISDR (2015). *Making Development Sustainable: The Future of Disaster Risk Management*. Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction. Geneva, Switzerland: United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR).
- Vasavada, T. (2013). Managing Disaster Networks in India, *Public Management Review*, 15 (3), 363-382.
- Voss, M. (2008). "The vulnerable can't speak. An integrative vulnerability approach to disaster and climate change research." *Behemoth: A Journal on Civilisation*, 3(1):39–56.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability, and disasters* (2nd ed.). London and New York: Routledge.
- YADA (Yaşama Dair Vakfı), (2014). *Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Algı ve Yaklaşımlar*. Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi. Birinci Baskı, ISBN 978-605-83578-1-5
- Yavaş, H. (2005). "Türkiye'de Doğal Afetlerin Merkez-Yerel İlişkiler Açısından Yönetim Sorunları" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7; Sayı 3; S. 280-301.
- Zanotti, L. (2010). Cacophonies of aid, failed state building and NGOs in Haiti: Setting the stage for disaster, envisioning the future. *Third World Quarterly*, 31(5), 755–771.
- <http://www.muhtarlarkonfederasyonu.org/il-muhtarlari.html> (Erişim: 10 Aralık 2019).
- <https://balikesir.afad.gov.tr/teskilat-semasi> (Erişim: 10 Aralık 2019).
- www.tuik.gov.tr (Erişim: 8 Mayıs 2018).
- <https://www.afad.gov.tr/tr/2211/AFAD-Hakkinda> (Erişim: 25 Kasım 2017).

Ağ Toplumunda “Ağ” Dışı Kalan Hackerların Muhalefet Biçimi: Hacker Etiği ve Özgür Yazılım

*Opposition Form of Hackers who are Out of the 'Network' in Network
Society: Hacker Ethics and Free Software*

Nurullah Sandilaç*

Öz

Bu makale ile hackerlara, Manuel Castells'in Ağ Toplumu Kuramı perspektifinden bakılarak etik değerleri üzerinden karşı kültürü temsil edip etmediği, muhalefet biçimi yönüyle direniş kimliğinin olup olmadığını açıklamaktır. Bu itibarla ağ toplumunun hâkim anlayışının ve hacker kültürünün, hangi etik değerlerden beslendiklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye tabi tutularak hacker etiğinin hâkim anlayışa nasıl bir alternatif sunduğu değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, araştırma desenine uygun olarak belgelere dayalı gözlem tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağ Toplumu, Hack, Hacker Etiği, Hacker Kültürü

* YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bilim Dalı, nurullah.sandilac@hotmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 29 Nisan 2020

Abstract

With this article, it is aimed to explain to the hackers whether it represents a counter-culture based on the ethical values of Manuel Castells from the perspective of Network Society Theory, and whether there is a resistance identity in terms of opposition. In this respect, it was evaluated how the hacker ethics offered an alternative to the dominant understanding by making a comparative evaluation of the ethical values of the network society and the hacker culture. In this study, qualitative research method was adopted and document based observation technique was used in accordance with the research design.

Key Words: Network Society, Hack, Hacker Ethics, Hacker Culture

Giriş

Sanayi toplumu sonrasında yaşanan teknolojik gelişmeler, siyasi, ekonomi, kültürel ve sağlık alanlarında yeni bir ilişki biçimi ortaya çıkarmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ışığında birçok bilim insanı, yaşadığı çağı ve toplumunu tanımlamaya ve yapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Manuel Castells’de bunlardan biridir. Ona göre, yaşanan teknolojik gelişmeler nedeniyle enformasyon çağı bize “Ağ Toplumunu” nu hediye etmiştir.

Enformasyonel devrimlerin oluşumundaki alt yapı ise bilgisayarlar ve internettir. Bilgisayar ve internet, hackerlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında enformasyonel devrimlerdeki ticari boyut yeni bir tür iş alanı olarak karşımıza çıkmıştır. Bir başka deyişle enformasyonel devrimler, kendini yeniden yaratan ve dev şirketlere (Cisco Systems, Dell Computer, Oracle, Sun Microsystems, Apple, Microsoft vs.) dönüşenler sayesinde olmuştur. Peki bu enformasyon ruhu ile şekillenen ve dönüşen şirketler, hangi temel unsurların üzerine yapılanmıştır? Castells, bu temel unsurun yaratıcı ve yenilikçi hacker kültürünü temsil eden kültürün kaynağı üzerine yapılandırıldığını söylemektedir (Castells, 2005: 160). Ancak günümüzde hem devlet ve medya organları tarafından hem de toplumun genel kesimi, hacker kavramına sadece kredi kartı bilgilerini çalan, kişisel dokümanları, sisteme izinsiz sızarak elde eden vb. olumsuz anlamlar yüklenmekte olduğu görülmektedir. Bu algının değişiminde yatan temel nedenler merak konusu olmuştur. Daha geniş perspektiften; etik değerleri ve bu değerleri ile örtüşen pratiklerine bakıldığında bir alt / karşı kültürü temsil edip etmediği ayrıca sorgulanmaktadır

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu makale ile “*Hackerlar ağ toplumunda birer siber suçlu mu yoksa direniş kimliği etrafında örgütlenmiş toplumsal hareketlerin aktörleri midir?*” şeklindeki çalışmamızın temel problemine cevap aranarak etik değerleri üzerinden karşı kültürü temsil edip etmediği, direniş kimliğinin olup olmadığını açıklamaya çalışmaktır.

Bunun için öncelikle birinci bölümde hackerların muhalif tavrını tartışabilmek adına Manuel Castells’in ağ toplumu teorisine

başvurulacaktır. İkinci bölümde ise hacker kelimesine tarihsel bağlamda anlam değişimlerine yer verilecektir. Böylelikle çalışmamızda hacker kelimesiyle kimleri kastettiğimiz anlaşılacaktır. Daha sonra ağ toplumunun hâkim anlayışının ve hacker kültürünün hangi etik değerlerden beslendiklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye tabi tutularak hacker etiğinin hâkim anlayışa nasıl bir alternatif sunduğu değerlendirilecektir. Bunun için hâkim anlayışa karşı önerdiği etik anlayışın savunucularından olan Pekka Himanen'in görüşlerinden yararlanılacaktır. Daha sonra bu etik anlayışın en önemli göstergelerinden biri olarak hackerların nasıl mücadele ettiklerine değinilecektir.

Önemi

Bu makale ile ağ toplumun hâkim anlayışına eleştirel yaklaşımın, hacker etiği ve hackerların eylem pratikleri üzerinden yaklaşarak ve değerlendirmede bulunarak, alan yazına katkı sağlaması ve farkındalık oluşturması bakımından önem arz etmektedir.

Yöntemi

Bu makalede, insan davranışlarının doğasına uygun olacağı kanaati ile nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011: 39). Nitel araştırmanın felsefi temelinde, oluşturmacı ve yorumlamacı dünya görüşlerini barındırır. Bu nedenle nitel araştırmacı için "tam nesnellik" başarılması mümkün değildir. Bu nedenle Pozitivist gelenek içinde yetişmiş bilim insanlarının nitel araştırma yöntemleri bilimsel bulmayabilir. Burada bizim rolümüz, belirli bir ortamda belirli bireyler tarafından oluşturulmuş gerçeğe katkıda bulunan bireyleri kendi algılarından anlamaya çalışmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2011: 65).

Deseni

Bu araştırmada, kültür analizi deseni benimsenmiştir. Kültür analizine yönelik araştırmalarda amaç, belirli bir grubun kültürünü

tanımlama ve yorumlamadır. Genellikle o kültüre özgü kavramlar, algılar ve süreçler çerçevesinde yapılırlar (Yıldırım & Şimşek, 2011: 70). Ancak nitel araştırma desenleri birbirinden çok açık bir biçimde ayrılmamaktadır. Bu nedenle bir kültür analiz çalışması aynı zamanda durum çalışmalarında da önemli bir boyutu oluşturabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2011: 69).

Bu bağlamda temel problemin cevabı aranırken hacker ile ilgili keskin bir biçimde ayrılan iki tür kaynakların olduğu görülmüştür. Birincisi ulusal siber güvenlik politikaları ve hukuk alanında suç eksenli değerlendirmelerin yapıldığı ya da bilişim sistemlerine uzak olan insanların kaleminden çıkan kaynaklardan oluştuğu, ikincisi ise hackerlara doğrudan veya dolaylı olarak yakınlıkları bulunan veya hackerlar ile ilgili bilgi birikimi mevcut olan kişilerin kaleminden çıkan kaynaklardan oluştuğu görülmüştür. Ancak ikinci tip kaynakların esas alındığı öğretilerde çok fazla alan yazın bulunmadığı fark edilmiştir. Araştırma desenimize uygun olarak, konuya dahil olan hacker grubunun kullandıkları yazılı ve sözlü dil, davranış kalıpları, algıları ve paylaştıkları deneyimler, bu araştırmanın odak noktası olduğundan bu makalede birinci tip kaynaklar, göz ardı etmemekle birlikte ikinci tip kaynaklara odaklanılmıştır. Çünkü birinci tip kaynakları esas aldığımız takdirde, siber güvenlik politikaları ve hukuk alanında yazılan birçok alan yazın bulunduğundan konu kendini tekrar etmekten öteye gidilmeyeceği, araştırma yöntemine uygun düşmeyeceği ve hacker kültürünün anlaşılamayacağı kanaatindeyiz.

Bu makalede, nitel araştırmamıza uygun olarak, belgelere dayalı gözlem tekniği uygulanmıştır. Bu nedenle alan yazında literatür taraması yapılmış olup kitap, dergi, makale, internet belgeleri, tez vb. dokümanlar incelenmiştir. Alanyazın taramasının yanında söylem analizlerine yer verilmiştir.

Ağ Toplumu

Ağ toplumundan bahsetmeden önce ağ kavramına yüklenen anlamdan söz etmek gereklidir. Castells, öncelikle ağ kavramına “Ağ, belli bir toplumsal organizasyonda egemen değerler ve çıkarlar tarafından verilen talimatların programını yerine getiren

enformasyon ağıdır” şeklinde anlam yüklemiştir (Castells, 2004: 114). Toplum yapısını ağ ile kullanma nedeni, insanın olduğu tüm alanda temelde bu ağ ilişkileriyle bağlanmış ve yoğun biçimde kullanıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca ağ kavramına yine Castells’in başka bir ifadesiyle “birbiriyle bağlantılı düğümler dizisidir” şeklinde ifade etmektedir. Bu düğümler(ağlar), birbirine bağlanarak iş bölümünü oluşturmakta ve ortak karar alınmaktadır. Castells’e göre ağ toplumundaki düğümlerin, ekonomik, siyasal, sağlık ve diğer alanlarda hiç olmadığı kadar birbirleriyle etkileşimde bulunarak toplumsal organizasyonun dünyaya yayılmasıdır. Ayrıca, “düğümlerin ne olduğu, hangi somut ağı ele aldığımıza bağlıdır”. Castells, buna örnek olarak, küresel finansal akışlar ağında düğümler; menkul kıymetler piyasaları olduğunu, Avrupa Birliği’ni yöneten siyasi ağda; ülkelerin bakanlar konseyleri ve Avrupa Komisyonu üyeleri olduğunu, medyanın küresel ağında ise; televizyon sistemleri, eğlence stüdyoları, bilgisayar grafiği ortamları, haber ekipleri, sinyaller üreten gönderen, alan seyyar aygıtlar olduğunu söylemektedir (Castells, 2008a: 622).

Ağ toplumu en genel anlamıyla; “iletişim, iş ve yönetime yönelik amaçlarla küresel ağları düzenli olarak kullanan bir toplumu ifade etmektedir.” (Göker & Doğan, 2011: 178).

Ağ toplumu Castells’e göre, üç bağımsız sürecin bağlantısı sonucu oluşmuştur. Bunların ilki, 1970 yıllarında bilgi alanındaki teknolojik devrimler, ikincisi 1980 yıllarındaki kapitalizmin köşeye sıkışarak kendini yeniden şekillendirmesi, üçüncüsü ise, 1960 yıllarında iletişim bağlamında yeni toplumsal hareketlerdir.

İlk olarak, 1970 yılında yaşanan teknolojik devrimlerin temelinde mikro elektronik ve genetik mühendisliği mevcuttur. Mikro elektroniğe dayanan devrim, “mikroçipi, bilgisayarları, telekomünikasyonu ve onların networklerini içerir. Bu teknolojiler, bilginin işlenme kapasitesinde; sadece bilgi hacminde değil, işlemlerin karmaşıklığında ve işlem hızında da olağanüstü artış” sağlanmıştır. Genetik mühendisliğinde ise DNA’nın bilgisayar programları ile çözülmesiyle bu DNA kodlarının yeniden oluşturulabilmesi,

sistemlerin, kodların ve iletişim yapılarının yeniden programlanabilmesi açısından önemlidir (Castells, 2005: 149-152).

Castells, ağ toplumunda 1970 yıllarında yaşanan teknolojik devrimler, tarihsel süreçte yaşanan diğer teknoloji devrimlerden 3 noktada ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan ilki “hacim, karmaşıklık ve hız açısından kendisini genişleten işlem kapasiteleri”, ikincisi “yeniden birleştirme yetenekleri”, üçüncüsü “dağıtım esneklikleri” bakımından ayrılmaktadır (Castells, 2005: 148,149). Böylelikle ağların bilgiyi depolaması, dağıtması bakımından hacminin büyüklüğü, hızlı olması ve esnek fırsatlar sunabilmeleri bakımından ağ toplumunda önem kazanmıştır (Bozkurt, 2014: 519).

İkinci olarak, 1973-1975 tarihleri arasında kapitalizmin ve 1975-1980 tarihleri arasında devletçiliğin, büyük krizler ile karşı karşıya kalması sonucu birbirlerine karşıt olan bu iki sistemin yeniden yapılanma sürecine ilişkindir (Castells, 2005: 157). Yeni gelişen teknolojiler karşısında devletlerin bürokratik yapıları buna ayak uyduramamıştır. Ulus devletlerinde modernleşmenin koşulları yeniden tanımlanmıştır. Devlet eliyle kalkınma ön planda tutulmuştur. Bu nedenle devletlerin hakimiyet alanı dönüşmüş ve azalma eğilimi göstermiştir. Kapitalist üretim biçimi; refah devleti, tam istihdam, seri üretim ve yükselen hayat standartları şeklindeki ilkeler tarafından tanımlanmaktaydı. 1970 yılından sonra yaşanan petrol krizi sonucu devletler bu üretim biçimi ile devam edememiştir (Çeler, 2012: 112,113). Bu nedenle yaşanan kriz sonucu; bilgisel üretkenlik, devlet denetimini kaldırma, özelleştirme, küreselleşme, liberalleşme ve networkleşme aracılığı ile üstesinden gelerek ağ toplumuna ekonomik alt yapı sağlamıştır (Castells, 2005: a.s.).

Üçüncü süreç ise, kültürel ve siyasal toplumsal hareketleri ifade etmektedir. Toplumsal hareketler, 1968 hareketinin oluşturduğu özgürlük ortamında türemiştir. Bu hareketler modernliğe, yerleşik kültüre, cinselliğe, ataerkilliğe, kapitalizme, yaşam üzerinde sınırsız denetime ve iktidarlara yönelik eleştirilerini dile getirmişlerdir. Bu nedenle yerleşmiş kurumları tümüyle reddedip toplumsal sözleşmenin yeniden yazılmasını talep etmişlerdir (Castells,

2005: 157,158). Bu toplumsal hareketlerin en önemlileri feminist ve çevreci hareketleridir.

Dolayısı ile birbirinden bağımsız gelişen üç sürecin bir aradalıklarından ağ toplumunu meydana getirmiştir. Şimdi ağ toplumunun temel yapılarından kısaca söz edilecektir. Castells, bu anlamda yeni toplumdaki başlıca ekonomik ajanı “ağ şirketi”, başlıca siyasi ajanı da “ağ devleti” olarak nitelemiştir (Yüksel, 2014: 4).

Ekonomi: Ağ Şirketi

Castells, kapitalist üretim anlayışının ortadan kalkmadığını, ekonomi sisteminin ağlar kurarak küresel ölçekte güçlendiğini söylemektedir (Castells, 2008a: 624). Sermaye ve serbest piyasa, elektronik ağlar temelinde kurulmaktadır. Çok uluslu şirketler ve alt şirketleri, iş birliğine dayalı işletme ve üretim çevresinde ağlar oluşturmaktadır. Yerel firmalar ise bu ağa bağlanarak onların aracılığı ile çalışmaktadır. Aynı şekilde küçük ve orta işletmelerde iş birliğine dayalı ağ oluşturmaktadır. Bu şekilde kaynaklarını bir araya getirerek esnekliklerini korumaya çalışmaktadırlar. Büyük firmalar değişken taleplere, pazarlara, ürünlere ve dönemlere göre ağlar arasında stratejik anlaşmalar üzerinden kurulmaktadır. Tabi bu anlaşmalar yani müşteri ile üretici arasındaki iletişimi tes-cilli girişimci ağlar üzerinden bağlantıya geçilmektedir. Castells, ağ ekonomisi için “tüm bu karmaşanın üstesinden, yalnızca enformasyonculuğun araçlarıyla gelinebilir” demektedir (Castells, 2005: 154).

Ayrıca Castells, bu ağlar nedeniyle üretim, dağıtım ve yönetim alanında rekabetçilik ve yaratıcılık ön plana çıktığını belirtmiştir. Getirisi olmayan birimler ve insanlar ağ dışında bırakılmaktadır (Castells, 2005: 154). Bu nedenle böyle bir ortamda ağ toplumunda kazananların uzmanlaşmış kişiler değil, teknolojiye ayak uyduran, teknik yeniliği geliştiren ve buna yatırım yapan girişimciler olduğunu ifade etmektedir (Yüksel, 2014: 4).

Siyaset: Ağ Devleti

Castells’e göre, ulus devletlerin çağa ayak uydurduğunu ifade etmektedir. Bir yandan devletler, kurumlarını ve performanslarını

yeniden yapılandırarak kendileri de birer “ağ” haline gelmiştir. Bunun yansıması olarak Avrupa Birliği, NATO, NAFTA, Uluslararası Para Fonu vb. örgütlenmeleri örnek vererek bu düşüncesini somutlaştırmıştır. Görüldüğü üzere siyasal hakimiyet devletlerce oluşturulan örgütlenmeler ile siyasi organizasyonlar arasında bölüşülmüştür. Bir yandan da bunun tam tersi olarak devletler, siyasal hakimiyetlerini yerel merkezlere dağıtmaktadır. Çünkü hâkim anlayışla çatışmamak, vatandaşları ile esnekliğini artırmak ve bu bağlamda meşruiyetlerini korumak için yetkilerini yerel kurumlarla ve sivil toplum örgütleri ile paylaşmaktadırlar. Uluslararası ve yerellik bakımından eş zamanlı ve zıt yönlü bu paylaşım, yeni devlet biçimi olan “Ağ Devleti”ni ortaya çıkarmıştır (Castells, 2005: 156).

Kültür: Gerçek Sanallık Kültürü

Castells, ağları bir araya getiren bir kültürel boyutun olduğunu ifade etmektedir. Bu kültür, “bilgisayarların siber uzamda gerçekliği yeniden düzenleyerek yarattıkları görsel deneyimler gibi çokyüzlü sanal bir kültür” olduğunu söylemektedir (Castells, 2008a: 269). Ayrıca buradaki kültürel anlamın, “küresel bir elektronik hipermetnin¹ kaleydoskopu² etrafında biçimlenir hale geldiğini” belirtmiştir (Castells, 2005: 155).

Sanal kültür, zihinleri aşan, ağ içinde yer alan çeşitli katılımcıların stratejilerini dayandırdığı, ağın üyeleri değiştikçe değişen, ağdaki birimlerin kültürel ve örgütlenme düzeyindeki dönüşümlerini izleyen, birçok kültürden, birçok değerden, birçok strateji-

1 Hipermetin: Bilgisayar ekranı ya da diğer elektronik cihazlarda gösterilen ve sadece yazıdan ibaret olmayan gelişmiş özelliklere sahip belgelerdir. Standart metinlerden farklı olarak imaj, fotoğraf, video, tablo, matematik formülleri v.s. içerik sunabilirler. Hiper metin, World Wide Web’in temel konseptlerinden olup günümüz Web sitelerinin çok büyük çoğunluğu Hiper Metin İşaretleme Dili (HTML) kullanmaktadır

2 Kaleydoskop: Ucu buzluca ile kapatılmış metal ya da mukavvadan bir boru içine yerleştirilmiş aynaların aracılığıyla, boru içine konulan renkli küçük cisimlerin ve onların görüntülerinin oluşturduğu çeşitli biçimleri gösteren araç.

den oluşmaktadır (Castells, 2008a: 270). İşte sanal kültür içinde bu dönüşümlerin, çeşitlenmenin, biçimlenmenin aracı internettir. İnternet ile mekanlar arasında eş zamanlı elektronik bir bağ kurulmuştur. Ortak tecrübeler ve paylaşılan mesajlar(kültür) genellikle hipermetne hapsedilmiştir. Bu durum hayatımızın anlamsal göstergesi gerçek sanallığın kaynağını oluşturmaktadır. Sanaldır; çünkü elektronik devrelere ve kısa ömürlü görsel ve işitsel mesajlara dayanmaktadır. Gerçektir; çünkü tüm deneyim alanlarında, düşüncelerimizi meydana getirmekte kullandığımız seslerin, görüntülerin, şekillerin ve imalı ifadelerin birçoğu küresel hipermetin sağladığından, bu bizim gerçekliğimizdir (Castells, 2005: 155). Sanal kültür içinde aslında ağ toplumun karakteristiklerini yansıtan “akışların uzamı” ve “zamansız zaman” kavramların ön plana çıktığını görmekteyiz.

Akışların Uzamı ve Zamansız Zaman

Castells'e göre, ağ oluşturma mantığının zaman ve mekân pratiğimizi de dönüştürmüştür (Castells, 2005: 156). Mekân ve zaman kavramlarının ağ toplumunda kendi karakteristik özelliğini yansıttığını söylemektedir. Ağ toplumunda akışların uzamı ve zamansız zaman mevcuttur.

Zamansız zaman, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ile tanımlanan zamanın bölümlenmesini ortadan kaldırma amacını taşımaktadır. Tek bir hipermetinde geçmiş, gelecek ve anın bir araya gelmesine benzetilebilir. Böylece, zamanın karakteri olan (uzamsallık) şeylerin birbirini takip etmesi ortadan kalkmış olmaktadır (Eriş, 2009: 44).

Castells, 1990 yılların başında akışlar uzamını toplumun hâkim kesimlerinin araçsal ağ olarak tanımlamıştır. Ancak internetin küresel bir ağ olarak yaygın olmasıyla akışlar uzamının rekabetli hale geldiğini, küreselleşme karşıtı hareketlerde görüldüğü gibi toplumsal hareketlerin internet ağlarıyla tüm gezegene yayıldığını söylemiştir. Bunlar, toplumları yöneten hâkim ağların mantığına direnen karşı ağlar oluşturmaktadır. Akışlar uzamı giderek hâkim ağlara karşıt olan ama kendileri de ağlar çevresinde örgüt-

lenen grupların, farklı amaçlarla bir araya gelen sanal cemaatlerin, daha genel olarak gelişen ağ kültürünün uzamı olmaya başlamıştır (Taş, 2007: 317).

Bu şekilde Castells, zaman kavramının genişletilmiş ve yok sayılabilen özelliğine göndermede bulunurken, mekânın da fiziksel sınırlardan ve mesafeden sıyrılarak teknolojik imkânlarla aşıldığını anlatmaktadır.

Ağ Toplumunda Sınıf ve Kimlik

Castells’in ağ toplumunda, eski kapitalist toplumdaki gibi bir sınıf yoktur. Ağ toplumu, yeni toplum sınıfları ortaya çıkarmıştır. Bu, enformasyon teknolojilerini, kullanan, onları dönüştürebilen ve iyi bir eğitimden geçmiş bireylerin oluşturduğu yeni bir sınıftır. Bu süreçte iş/emek bireyselleştirilmiş olur (Castells, 2008a: 630). Bundan böyle ağ toplumunda ağ işçileri sınıfı doğarken, ağın dışında kalan diğerleri de ağ toplumunun paryasını oluşturmaktadır. Bu şekilde ağ toplumda eşitsizlikler, kutuplaşma ve dışlama üzerine kurulu düzen, gezegene yayılmıştır (Çeler, 2012: 114).

Castells, kimliklerin, toplumsal aktörleri tarafından içselleştirdiğinde kendi anlamlarını bu içselleştirme etrafında örgütlendiğinde kimlik halini alacağını ifade etmektedir. Ağ toplumunda toplumsal aktörün anlamın, zaman ve uzam içinde kendini koruyan asal bir kimlik etrafında örgütlendiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Castells, bireysel kimlikten çok kolektif kimliği ön plana çıkarılmaktadır. Ancak bireysel kimliklerde kolektif kimliğin bir parçası olabileceğine ifade etmektedir. (Castells, 2008b: 13).

Castells, kolektif kimliğin inşası; tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üremeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden beslendiğini ancak toplumların bu malzemeleri, içinde buldukları toplumsal mekân ve zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal şartlara ve kültürel projelere göre işlendiği ve bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenlediğini belirtmiştir. Buna göre kimliğin toplumsal inşasını üç farklı biçim ve kökene ayırmaktadır (Castells, 2008b: 14):

Meşrulaştırıcı Kimlik: Toplumun egemen kurumları tarafından, toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilir. Örnek olarak milliyetçilikler gösterilebilir.

Direnış Kimliği: Hâkim olanın, başat olanın mantığı tarafından değersiz görülen ve/veya damgalanan konumlarda/koşullarda bulunan aktörler tarafından geliştirilir. Örnek olarak etnik kökene dayanan milliyetçilikler, cemaatler gösterilebilir.

Proje Kimliği: Toplumsal aktörlerin, kendilerine sunulan kültürel malzeme temelinde toplumdaki konumlarını yeniden tanımlayan yeni bir kimlik inşa etmeleri; bunu yaparken bütün bir toplumsal yapıyı değıştirmeyi amaçlamalarıdır. Örnek olarak feminist hareketi gösterilebilir.

Castells'e göre, direniş olarak ortaya çıkan kimlikler, projeler başlatabileceğini, tarihsel süreçte toplumsal kurumlarda otorite kurup, otoritelerini akılcılaştırmaya yönelik meşrulaştırıcı kimliklere dönüşebileceğini söylemektedir. Ayrıca direniş kimliklerin, komünler ve cemaatleri beraberinde getirdiğini, toplumunda en önemli direnişin, bu direniş kimliği olduğunu belirtmektedir. Çünkü tahammül edilemeyen baskılara karşı kolektif direniş kimliklerini oluşturarak direnişin sınırlarının içselleştirilmesini kolaylaştırdığını söylemektedir (Castells, 2008b: 15).

Tüketim toplumun dayattığı tektipleştirici küresel kimlikler, ağ toplumunun tekinsiz kültürel ortamda belirleyici kimlik formlarıdır. Bu yapıya karşı insanlar giderek cinsiyet, etnik yada dine dayanan ilksel kimliklerine sarılmaya başlamışlardır. Castells'e göre toplumsal hareketler ağ toplumunun yarattığı eşitsizliklere direnmenin tek yolu olduğunu ifade etmiştir. Kapitalist sınıflar, ağ toplumunda olmadığına göre burada tek direniş şekli toplumsal hareketlerdir. Toplumsal hareketler, ağın karşısında bir benlik geliştirme talebinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşen teknolojinin, iletişiminin ve ekonominin karşısında paralel bir şekilde gelişen bireylerin yaşamlarına bir anlam kazandırma isteğinden kaynaklanan kimlik istekleri bu toplumsal hareketleri doğurmaktadır (Çeler, 2012: 114,115).

Ağ toplumun oluşumunda teknolojik devrimler alanından bakıldığında hackerların etkileri görmezden gelinemeyecek boyutta olduğu söylenebilir. Ancak hacklerlar, günümüzde muhalif tavırlarıyla ve olumsuz etiketlerle ön plana çıkmaktadır. O zaman bahsedilen bu hackerlar kimdir, kültürleri hangi etik değerlerden beslenmektedir? Bunun için öncelikle hackerlığın ne olduğunu, tarihsel gelişimini açıklamak gerekmektedir.

Hack, Hacker'ın Anlamı ve Tarihsel Gelişimi

Hacker tanımlarına yer verilmeden önce hack ve hacker kavramlarının bilgisayar alanlarında ilk kullandıkları ortamdaki anlamları ile günümüze doğru algı kırılmalarının nasıl gerçekleştiğine değinmemiz gerekmektedir.

1960 yıllarında ABD'deki Massachusetts Institute of Technology Üniversitesinde (MIT), bir kısım öğrencilerin yaptıkları eşek şakalarına hack, bu şakaları yapan ise hacker denilmekteydi. Dikkat edildiğinde bu anlamlar bilgisayar ile özdeşleşen bir anlamı bulunmamaktadır. Bu üniversitede bünyesinde bulunan Tech Model Railroad Club adlı kulüp öğrencilerin demiryolu ağı üzerinde yaptıkları yaratıcı ve etkili düzeneklerle başkaları tarafından bu düzeneklerin beğenildiğini ve yapanın başarısına bağlı olduğunu ima eden hack kelimesini kullanır olmuşlardı. Artık hack kavramı sadece eşek şakaları anlamından sıyrılarak kabiliyet ve zekâ işi anlamına kaymıştır. Daha sonra üniversitede bilgisayarların öğrenciler tarafından kullanılmasına izin verilmiş ve kulüp bünyesindeki öğrencilerin faaliyetlerinde kullanılması ile hack ve hacker kavramları artık bilgisayar alanında kullanılmasına doğru evrilmiştir.

Hackerların dönüşüm süreçlerine göre genelde üç döneme ayrılmıştır. 1970-1980 dönemini kapsayan yıllarda ilk kuşak, üstat dediğimiz hackerların varlığı söz konusudur. Bu yıllarda Micro bilgisayarların üretilmesiyle MIT öğrencileri bu bilgisayarları kullanmaya başlamışlardır. Bu bilgisayarların çalışma mantığı kâğıt şeritlerin bilgisayara takıp okunması, işlenmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Ancak günümüzdeki gibi yazılımlar profesyoneller tarafından değil bilgisayarı kullananlar tarafından yazılıyordu. O

dönemdeki öğrenciler kullandıkları programların anatomisini değiştirmekte herhangi bir engelleri yoktu. Kullandıkları programları değiştirip yenisini yazabiliyorlardı. Ayrıca yeniden yazdıkları programları başkalarının kullanmasına izin veriyorlardı. Dolayısı ile bu etkileşim sonucu birbirlerinin hatalarını bulup düzeltiyor ve tavsiyelerde bulunuyorlardı. Bu nedenle her türlü geliştirme ve düzenleme işine hack, yapan kişiye hacker deniliyordu.

İkinci dönem 1980-1990 yıllarıdır. Bu dönemde hackerlık dönüşüme uğramıştır. Teknoloji alanında yapılan sıçramalar sonrası kişisel bilgisayar kavramı ortaya çıkmıştır. Bilgisayarların ucuzlaşmasıyla artık kişisel bilgisayarlar her eve girebilmişti. Bunun yanında internetin ortaya çıkması ile etkileşim sadece üniversitede bulunan öğrenciler arasında bulunmuyor, farklı topluluklar da etkileşim halinde oluyordu. Böylelikle bilgi daha çok insan arasında paylaşılagelmiştir. İnternetin sonucu olarak mekânsal anlamda birbirlerinden uzakta bulunan insanların birbirleriyle etkileşimde bulunması, doğal olarak bu etkileşimin aracı olan bilgisayar ve sistemlerine erişim olanaklı hale gelmiştir. Sonuç olarak bilginin de yayılması, öğrenilmesi ve kullanılması ile kötü niyetli birçok kişi tarafından sızma olanağının oluşmasıyla bu alanın istismarına yol açmıştır. Ayrıca hükümetlerin de panik tavrı ve bu alanı kontrol etmek istemesi birçok eylem artık suç olarak tanımlanmış, sistem kırıcıları ile ilk kuşak hackerlar bir potada eriyip medyanın da etkisiyle halkta olumsuz bir algı yaratmıştır.

Üçüncü dönem, 1990 ve sonraki yılları kapsamaktadır. Üçüncü nesil hackerlar kendilerini, virüs yazıcılarından, bilgisayar kırıcılarından ayırmak için ikinci dönemde türeyen bu kişilere cracker tanımlamasını yapmıştır. Cracker sistemlere izinsiz girme şeklinde tanımlanabilir. Bu makalede de hacker ve cracker ayırımı gözetilmiş olup, makale bilişim suçlularından ayrılan hackerlar üzerine odaklanmaktadır.

Üçüncü nesil hackerlar özgür yazılım ve açık kaynak hareketlerini benimsemişlerdir. Bunun altında, girişimcilerin yazmış oldukları yazılımları lisanslayarak ücreti mukabilinde erişime açılmasına karşı tepki yatmaktadır.

Richard Stallman'ın³ GNU-GNU's Not Unix şeklindeki özgür yazılım ve açık kaynak kodlu yazılım hareketinin kendi içerisinde hem teknik hem sosyal hem de ticari olarak ortaya koyduğu prensipler üçüncü kuşak hacker ve hack kavramının çerçevesini çizmiştir. Bu nedenle üçüncü nesil, ilk neslin etik değerlerini muhafaza eden aynı zamanda sonraki kuşağında kendilerini izleyebilecekleri bir yapı kurmuşlardır (Akdeniz, 2013: 13,14).

Günümüzdeki hacker kavramının tanımlarına yer verilmeden önce, hacker kelimesinin kendi kültürü içindeki tanımlara yer verildikten sonra, günümüzdeki tanımlara yer verilecektir.

Bu itibarla hackerların ortak mirası olarak kabul edilen “Jargon File”⁴ da kendilerini şu şekilde tanımlamışlardır (Jargon File, 2003; aktaran Eriş, 2009: 66):

- “Büyük hevesle (hatta takıntıyla) program yazan ya da programlamanın yalnızca kuramı yerine programlamanın pratiğinden zevk alan kişi”
- “Hack değerini takdir edebilen kişi”
- “Herhangi bir şeyin heveslisi ya da uzmanı”

Yine ilk kuşak hackerlardan olan Richard Stallman'ın “On Hacking” adlı yazısında “Hacklemek olarak adlandırdığımız şeye basit bir tanım koymak çok zor ancak bence bu eylemlerin ortak noktası oyunculuk, zekayı kullanmak ve araştırmacılık. Bundan yola çıkarsak, hacklemek mümkün olanın limitlerini oyuncu bir zekayla sınamaktır diyebiliriz. Bu oyuncu zekayı gösteren eylemlerin hepsi “hack değeri” taşır” demektedir (aktaran; Sabancı, 2013: 16).

3 Richard Stallman, Amerikalı özgür yazılım aktivisti, sistem uzmanı ve yazılım geliştiricisi. GNU Projesi ve Özgür Yazılım Vakfı'nın kurucusudur

4 Jargon File: Hacker kökenli birçok yan kültürde kullanılan argo terimlerin bir derlemesidir. Argo ve teknik konuşma dilinin karışımı sonucunda ortaya çıkan hacker mirasıdır. Hacker kültürü ve mizahına dair uzun örneklerin bulunduğu bir giriş bölümü, jargonun sözlük formunda açıklamalarının yer aldığı ikinci bölüm ve «a portrait of j. random hacker” şeklinde bir bibliyografya halindeki üçüncü ve son bölümden oluşmaktadır.

Günümüzde ise hacker kavramının incelenmesinde, Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinin Yabancı Kelimelere Karşılıklar Kılavuzunda "hacker" kelimesi aratıldığında, "bilgisayar korsanı" kelimesini önermekte olup, tanımını "Bilgisayar ve haberleşme teknolojileri konusundaki bilgisini gizli verilere ulaşmak, ağlar üzerinde yasal olmayan zarar verici işler yapmak için kullanan kimse" olarak yapmaktadır.⁵

Yine güncel anlamlardan biri olarak, hackerlık "bilgisayar sistemlerine yetkisiz erişim ve diğer insanların bilgisayarlarını onlardan gizlice ve onların yerine kullanmak" biçiminde tanımlanmaktadır. Hackerlık popüler medyada, siyasette ve ceza hukuku uzmanlarınca bir "bilgisayarı ele geçirme" olarak tanımlanması ve bunların faillerinin de "ele geçirme sanatçıları", "davetsiz misafirler" ve/veya "gaspçılar" olarak adlandırılması yaygındır (Thomas, 2002)

Görüldüğü üzere hacker kavramı, günümüze anlamını kaybederek gelmiştir. Olumlu bir süreçten olumsuz bir sürece doğru. Aslında hacker kavramının anlamı kişinin durduğu noktaya yani görüşüne göre değişmektedir. Ancak makalemizin amacına ve yöntemine uygun olarak hacker kavramının anlamı, kendi ifadelerinden veya kendilerine atfettikleri anlamlardan yola çıkarak daha isabetli tanımlara ulaşılabilen değeri değerlendirilmektedir.

İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım Olarak Hacker'ın Çalışma Etiği

Hackerların genel kabul gören etik anlayışı şu şekildedir. (Uçkan, 2013: 59):

- Bilgiler daime özgür olmalıdır.
- Bilgisayarlara erişim engellenmemelidir.
- Hükümetlere güvenilmemelidir.
- Hackerlar, yaptıklarının değeri ile tartılmalıdır.
- Hackerlar, bilgisayarlar ile iyi şeyler yapabilir.

5 <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi, 25.04.2020

Pekka Himanen, hackerların mevcut etiğine farklı bir perspektiften bakmıştır. Kapitalizmin çalışma koşullarına gönderme de bulunarak, yeni bir çalışma disiplini sunmuştur. Bunu sunarken Weber’in kapitalizmin yayılmasına katkı sağlayan “Protestan ahlakı” ile karşılaştırarak Protestan ahlakının günümüzde halen hâkim olduğunu öne sürmüştür.

Keza Castells’de ağ toplum yapısının temellerinin kapitalist sistem olduğunu, ancak önceki kapitalist sistemden üretim biçimi ve kalkınma biçiminden ayrılarak daha güçlü olarak karşımıza çıktığını söylemektedir (Castells, 2008a: 624).

Himanen, ağ toplumunun hâkim anlayışına karşı yıkıcı bir yaklaşım olarak yeni bir etik anlayışı (Hacker Etiği) çıkartmıştır. Dolayısıyla ile bu bölümde hacker etiğini farklı bir perspektiften yorumlayan, çalışmamızın temel problemine cevap olabilecek Pekka Himanen’in analizlerine ve değerlendirmelerine yer verilecektir. Himanen, hacker etiğini; çalışma etiği, para etiği ve netik başlıklarıyla açıklamaya çalışmıştır.

Çalışma Etiği

Himanen’e göre, zamanımızın hâkim anlayışında protestan ahlakının güçlü bir etkisi vardır. Kapitalizm, günümüz anlayışından uzaklaşmamış sadece evrilerek yeniden karşımıza çıkmıştır. Bu görüş, Manuel Castells’in “Ağ Toplumu” teorisindeki enformasyonculuğun ruhu ile benzerlik göstermektedir.

Himanen, protestan ahlakında çalışmak hayatın gayesi olduğunu söylemektedir. Çalışmak öyle bir hal almıştır ki ölümden sonra bile çalışmak anlayışı mevcuttur. Manastırlarda dua vaki, yemek vakti yatma vakti, ibadet vakti bellidir. Sıra hiç bozulmaz. Zamanı da öyle. Yeni kapitalizmde bu gaye ve bu anlayış halen geçerli olduğunu ifade etmektedir. Çalışan insanların işe gitme vakti, çalışma vakti, öğle yemeği zamanı, mola saatleri daima tekrar edilir şekilde kronolojik olarak sıralanmıştır. Himanen’e göre, çalışma anlayışı, kapitalizmin protestan ahlakından da güçlenmiş, artık eve iş getirilir olmuştur. İnsanlar boş vakitlerini, kendi becerilerini yükseltmek için çalışmaya başlamışlardır. Onlar için “vakit nakittir.” Himanen buna “pazarın cumalaştırılması” der. Bundan

böyle boş vakit, “kaliteli vakit” olarak algılanmıştır. İnsanlar iş dışı yaşamlarını da optimize etmek zorunda kalmıştır. Arkadaşlarla belli vakitlerde görüşülür, belli vakitlerde eğlenceye zaman ayrılır, ebeveynler çocuklarıyla belli vakitlerde zaman geçirir. Başlangıç süresi ve bitiş süresi kesindir. Himanen buna da “optimize edilmiş zaman” kavramı ile açıklar (Himanen, 2005: 21-53). İnsanlar, gelişimlerine zaman ayırmak için gereksiz kısımları çıkararak vakit ve süreç optimize edilmiştir (Eriş, 2009: 78).

Himanen’e göre hackerlarda bu anlayış tam tersinedir. Hackerlar iş odaklı çalışmaktadırlar ancak bu hayatta kalmak için asgari düzeydedir. Çalışma ve zaman optimize edilmemiştir. Uyumadan birkaç gün boyunca aralıksız çalışabilirler. Daha sonra da günler boyu hiçbir iş yapmayabilmektedirler. Bakır’a göre “istedikleri zaman ara verme hürriyeti onların üretkenlikleri için ön hacker etiği, koşul gibi bir durumdur”. İş yaşamlarına, hayatta kalmanın asgari boyutunda gören hackerlar, düzenli, sürekli ve zamanlı çalışma mantığına tümenden karşı çıkmışlardır (Bakır, 2016: 792,793).

Para Etiği

Kapitalizmin protestan ahlakında, çalışmak en önemli gaye olduğunu ifade etmiştik. Himanen’e göre protestan ahlakında, para kavramı sadece “daha fazla para kazanmak” tan ibrettir. Ön planda olan çalışmanın kendisidir. Para, çalışmanın yanında yürüyen arkadaşına benzetilebilir. Himanen’e göre, modern zamanda bu iki motivasyon güçlenmiş ve dönüşüme uğramıştır. Para, çalışmanın önüne geçmiştir. Artık çalışmak için çalışmak ve çalışmakla sadece daha fazla para kazanmak argümanı yerine, para kazanmak için çalışmak anlayışı hâkim olmuştur.

Himanen, kapitalist dönemde mülkiyet kavramı modern zamanda enformasyon toplumuna güçlenerek geldiğini söylemektedir. Artık ticari oluşumlar para kazanma amaçları için lisanslama, markalaşma, patent hakkı gibi yollarla bilgi alınır satılır biçime gelmiştir. Bu nedenle, insanlarda bilgiye sahip olmaya çalışmanın ancak parayla olabileceği anlayışı oluşmuştur. Bilginin güvenliği o kadar artırılmıştır ki kafeste duran kuş izlenimine bürünmüştür.

Himanen’e göre modern zamanda sosyalleşmenin yani toplumsallaşmanın aracı çalışmaktır yani iş hayatına atılmak. İş hayatında örneğin bir şirkette muhabbet edilir, gündem üzerinden tartışılabilir ve yorum yapılabilir. Hatta âşık olunabilir. Başarısından dolayı yöneticiler ve çalışanlarca kabul görülebilir. Bu modern zamanın toplumsallaşma sürecini yansıtır.

Himanen, hackerlar için para, bu kadarda önemli olmadığını söylemektedir. Paradan önemli olan toplumsallaşma ve eğlence vardır. Daha önceden de dediğimiz gibi hackerlar hayatta kalabilmek için asgari düzeyde çalışmakta ve para kazanmaktadır. Himanen, hackerlar için toplumsallaşmanın süreci modern zamandan farklı boyutta ilerlediğini söylemiştir. Hackerlara göre eğlence bilgisayarın kendisidir. Aynı zamanda bilgisayara onlar için sosyalleşme aracıdır. Bu nedenle bilgisayar ile hem eğlenirler hem de toplumsallaşırlar. Kod yazarak eğlenir, bu kodu diğer hackerlarla veya diğer insanlara paylaşarak, kodların kaynaklarına erişimlerine izin vererek insanlarla etkileşim kurarlar. Bu yaratıcılıklarından ötürü takdir edilmeyi ve kabul görmeyi beklerler. Himanen’e göre, hackerlar bunun için yaşamaktadırlar (Himanen, 2005: 57-88).

Hackerlar, yarattıkları yazılımların bedava yerine serbest olarak değerlendirilmesini talep etmektedirler. Bu nedenle hackerların birçoğu yarattıkları programların lisanslamaları yerine (copyright), copyleft (serbest) olarak insanlar ile paylaşmaktadırlar. “Bu serbestlik ürün üzerinde bilgi sahibi olmak için en basit tabiriyle içine bakabilme, değiştirebilme ve dağıtabilme, paylaşabilme özgürlüğünü amaçlamaktadır” (Eriş, 2009: 79).

Netik (Network Etiği)

Himanen, hackerların etiğinde, özgürlük ve mahremiyet kavramları ön planda olduğunu ifade etmektedir. Çünkü hacker etiği eskiden (MIT döneminde) yazılımların paylaşıldığı ve mahremiyet olgusunun bu nedenle oluşmadığı dönemde doğmuştur. Bilginin serbestçe dolaşımına izin verilen dönemdi. Ancak daha sonra kapitalist dönemde şirketlerin bilgiyi ve teknolojiyi pazarlamasının (ticarileştirilmesi) yanında devletlerin de otoriter politikaları sonucu ortaya çıkan sorunlara karşılık 1990 yıllarında Elektronik

Frontiers Foundation kurulmuştur. Ayrıca dünyadaki tek örneği de değildir. Hollanda'daki XS4ALL (acces for all) etik meselelerle ilgili olarak ismini birçok yerde duyurmuştur. Bu nedenle devletlerin otoriter baskıları, ticari işletmelerin interneti bir paylaşım ortamı yerine bir pazar olarak görmeleri hackerların da buna tepki göstermelerine neden olmuştur (Eriş, 2009: 79).

Hackerların etik değerleri üzerinden gösterdikleri tepki hangi pratik eylemlerle açıklanabilir? Bu eylemlerin, arka planında hangi öğrenme modeli mevcuttur? Şimdi bunları açıklamaya çalışacağız.

Öğrenme Modeli ve Muhalefet Eylem Pratiği: Açık Akademi Modeli, Özgür Yazılım ve Açık Kaynak Kod

Açık Akademi Modeli (Net Akademisi)

İlk nesil hackerlar, akademik ortamdan çıkmış kişilerdir. Bu nedenle öğrenme, öğretme ve çalışmaları açık akademi modelini yansıtmıştır. Açık akademi modelini Sabancı şu şekilde açıklamıştır (Sabancı, 2013: 17):

“Açık akademik model, araştırma sürecinin katkıda bulunmak isteyen herkese açık olduğu ve başından itibaren ilgi veya bu konuda tutkulu olan herkesin katkı sunabileceği, test edebileceği ve elde ettiği sonuçlarla sürece müdahale edebileceği yöntemdir, kısaca günümüz bilimsel araştırmalarının hemen hepsinin yapıldığı şekil. Bunun temel yöntem olmasının sebebi de birçok özelliğini bir yana bırakırsak, sağlıklı bilgi ve üretim için en doğru yol olduğunun ortada oluşudur”

Bu ortamda yetişen hackerlar, kendi pratikleri üzerinde de uygulamışlardır. Programların kodlarını birbirleri ile paylaşmış, düzeltmeler yapmış ve yeniden üretmişlerdir. Bu yapı modeli ile yetişen hackerlar doğal olarak etik değerleri ile paralellik gösterecek şekilde bilginin özgür olmasını, özgürlüğün yanında mahremiyetinde korunmasını istemişlerdir (Sabancı, 2013: 18).

Himanen, bu öğrenim modeline “Net Akademisi” adını vermiştir. Net Akademisini günümüz bilimsel etik anlayışına benzetmiştir. Tarihsel bağlamda ise “Platon’un Akademisindeki eleştirel diyalog aracılığıyla gerçeğe yaklaşma fikrini de barındıran,

synusia'nın bir devamıdır” şeklinde ifade etmiş bu zamana kadar götürmüştür. Himanen, bilim adamlarının bu modeli, bilimsel bilgiye en doğru ve en başarılı şekilde ulaşmanın yolu olduğunu ifade etmiştir (Himanen, 2005: 76).

Himanen, ağ toplumunda bilginin metalaştırılması ve otorite yanlısı modele de kapalı model demiştir. Hackerlar, temelinde hiyerarşinin bulunduğu işletme biçimi ve hükümet kurumlarında “insanların kolayca aşağılandığı bir kültür yaratması” şeklindeki etik değerler yüzünden bu modeli benimsememişlerdir. En başarılı biçimin hiyerarşiye dayanmayan bir yapıyı benimsemişlerdir. Bunun iki yapı arasındaki temel farkı Himanen şu şekilde açıklamıştır; hem iş alanında, hem de hükümet kurumlarında otorite fikri hakim olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle hackerlara göre “işe başlamadan önce, hükümete özgü şekilde bitmeyen toplantılar yapmak, sayısız komite kurmak, bezdirici strateji taslakları vs. hazırlamakta; en az üretmeye başlamadan önce bir fikir oturmak için pazar araştırması yapmak kadar büyük bir eziyettir” (Himanen, 2005: 78,79).

Bu çalışma şekli hack kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde bunun yansıması olarak iki hareket ön plana çıkmaktadır. Bunlar “Özgür Yazılım” ve “Açık Kaynak Kod” hareketleridir.

“Özgür Yazılım” ve “Açık Kaynak Kod” Hareketleri

Enformasyon devrimlerinde özel mülkiyet kavramı genişleyerek sanal dünyada da sahne almıştır. Dijital olarak sayabileceğimiz tüm ürünler üzerinde hak iddiası üzerinden mücadele verilmiş, lisans, patent, markalaşma gibi yollarla bilgi alınır satılır haline gelmiştir. Bu durum kapitalist gelişmenin devamlılığı için maddi olmayana da güvenli hale getirmenin yöntemidir.

Günümüzde ticari programlar nasıl çalıştığını gösteren kaynak kod, o programı kullanan için erişilebilir değildir. Hackerlara göre, bir bilgisayar yazılımın kaynak koduna geliştirme ve dağıtma özgürlüklerinin sağlanması için paylaşımına açık olması gerekir. Bu iki oluşum yazılımı çalıştırma, inceleme, değiştirme, geliştirme, kopyalama ve dağıtma özgürlüklerini korumaya ve geliştirmeye çalışmıştır (Taş, 2007: 336).

Özgür yazılım hareketi ilk olarak, Richard Stallman tarafından 1983 yılında GNU (GNU's Not Unix)⁶ projesiyle görülmektedir. Bu proje ile Unix adlı işletim sistemine benzer bir işletim sistemini geliştirmeyi amaçlamıştır. GNU ismi aslında bir kısaltmadır. MIT'in Yapay Zekâ Laboratuvarında çalışan Richard Stallman, Unix'e benzer işletim sistemi yapacağını ve kullanabilecek herkesle paylaşacağını şeklindeki mesajını haber gruplarına göndererek hem laboratuvarda birlikte çalıştığı hackerlar, hem de diğer üniversiteden gelen kişiler kendisine yardım etmiştir (Himanen, 2005: 163). Burada dikkat edilirse paylaşım hiçbir şüpheyi içinde barındırmamakla birlikte, yazılım geliştirmenin ortak akıl tarafından yürütülmesi katkısının açık öğrenme modelinin benimsendiği görülmektedir.

Daha sonra Linus Torvalds 1991 yılında 22 yaşındayken Linux işletim sistemini geliştirmiştir. Linus Torvalds, bilgisayar yazılım alanında geniş alana yayılmış bir şöhrete sahiptir. Kendisi ilk hacker neslin temsilcisi, bilgisayar mühendisidir. İşletim sistemi olarak adını verdiği Linux'un kurucusudur. Ücretsiz olarak bu sistemi erişime açmış kodlarını paylaşmıştır. Linux, ücretsiz indirilebilir bir yazılımdır ancak diğer lisanslı / ücretli yazılımlarından ayıran en önemli farkı açık kaynak kodlu oluşudur. Linux işletim sisteminde de yazılım ücretsiz olarak kullanılabilir, test edilebilir ve geliştirilebilir modeli vardır (Himanen, 2005: 162). Taş'a göre Linux işletim sistemi, kapitalist sisteme karşı muhalif tavrıyla çok ses getirmiş ve hareketin adını duyurmasına büyük ivme kazandırdığını ifade etmiştir (Taş, 2007: 337). Ayrıca Torvalds hackerların motivasyonunun tüm insanların hayattaki motivasyonları ile izah etmeye çalışmıştır. Torvalds, tüm insanlar temelde; hayatta kalabilme, toplumsallaşma ve eğlence için yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu yüzden aslında hacker, "hayatta kalabilme aşamasından diğer aşamalara geçebilmiş kişi" olarak tanımlamıştır. (Torvalds, 2005: 16,17).

Bir başka hareket adı "açık kaynak yazılım" dır. Bu hareket aslında 1998 yılında özgür yazılım hareketi içerisinde çıkmıştır. Özgür

6 GNU's Not Unix: GNU,Unix Değildir.

yazılım ve açık kaynak yazılım hareketleri arasından dünyaya bakış açısında farklılıkları mevcuttur. Açık kaynak yazılım hareketlerine göre yazılımın kaynak kodunun erişime açık olmaması etik değil, pratik bir problemdir. Bu nedenle açık kaynak yazılımcıları “yazılım geliştirme”, özgür yazılım hareketi “toplumsal hareket” olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar aralarında görüş farkları bulunsa da her iki hareketinde pratiğe dönük ilgilerinde önemli benzerlikler mevcuttur. Bunlar bedava/serbest yazılımların lisanslarının geliştirilmesinde özgürleşme, öğrenme, bilgilenme ve kullanım değerini artırma yönünde bir toplumsal dönüşüme katkı sunmak ve ürünlerin kolektif, özgün kullanımını desteklemektedirler (Taş, 2007: 337).

Buna en bariz örnek “copyleft” adındaki tekno-sosyal fikridir. Copyleft, telif haklarının korunmasına yönelik olan “copyright” şeklindeki lisans biçimine karşı bir harekettir ve kelime olarak içinde nazire barındırmaktadır. Buna göre “copyright” (tüm hakları saklıdır) yerine kelime oyunu yaparak “copyleft” (tüm haklardan feragat edilmiştir) olarak hiçbir şekilde kullanıma, paylaşımına ve geliştirilmesine kısıtlama getirilmemektedir. Bu nedenle yazılımların açık kaynak kodunu içeren “Genel Kamu Lisansı” (GPL-General Public License) anlayışını savunmuşlardır (Taş, 2007: 338).

Hacker Etiğinin Değeri

Himanen, hackerların yedi değeri olduğunu söylemektedir. Bunlar tutku, özgürlük, toplumsal değer, açıklık, etkinlik, duyarlık ve yaratıcılıktır. Himanen, hackerların, yedi etik değer hepsine birden katılmadığını ancak ilişkileri incelendiğinde bunların hepsini söylenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Himanen, 2005: 133).

Hackerlar için ilk esas değer, onu harekete geçiren motivasyon ile bu motivasyon sonucu gerçekleştirdiği yazılımla mutlu olan ve içinde ilginçliği barındıran tutkudur. İkinci değer özgürlüktür; hackerlar sıradanlaşmış hayat ve optimize edilmiş çalışma ve zaman yerine, yaratıcılığı esas alarak tutkularına geniş bir şekilde yer vererek hayatlarını dinamik bir akışa göre yönetirler. Üçüncü değer ise; tutkuları olan bilgisayar ve onun aracılığı ile yazılan ya-

zılımları paylaşarak, bu paylaşımları sonucu toplumda kabul görmek isterler. Bu onlar için toplumsal değer taşır. Ayrıca bu yazdıkları yazılımlarının başkalarıyla paylaşılmasını, denetlenmesini ve geliştirilmesini isterler bu da dördüncü değer olan açıklık ile ifade edilir. Beşinci değeri etkinliktir; bireysel yaşamak ve eylemleri ile ilgili özgürlüğü korumak için her türlü dayatmayı reddetmektir. Altıncı değer ise duyarlılıktır; “başkalarına alaka göstermenin kendi içinde bir amaç olması ve network toplumunu, kendi mantığının kolaylıkla yol açtığı hayatta kalma zihniyetinden kurtarma arzusunu” ifade etmektedir. Son değer ise yaratıcılıktır; kişinin yeteneklerini hayal gücünü katarak kullanması ve sürekli kendisini geçmesi, insanlığa değeri olan bir katkıda bulunmasını ifade etmektedir (Himanen, 2005: 134,135).

Himanen, bu etik değerleri benimseyen gerçek bir hacker olduğunu, yedinci etik değeri olan yaratıcılığı gerçekleştirdiğinde “gerçek bir kahraman” olacağını beyan etmektedir (Himanen, 2005: 135).

Sonuç ve Öneriler

Bu makalenin temel hedefi, hacker etiğini ve pratiklerini Manuel Castells’in ağ kuramı perspektifinden değerlendirmektir. Ayrıca Pekka Himanen’in hacker etiğine getirdiği yorumlar da değerlendirilerek bu alana suç ve güvenlik yaklaşımlarından farklı bir bakış açısı sunmaya çalışılmıştır. Bu itibarla öncelikle ağ toplum kuramına özet bir şekilde değinilmiştir. Daha sonra hacker kavramın tarihsel süreçte anlamın nasıl değiştiği anlatılmıştır. Daha sonra hacker kültürünün çalışma etiğine değinilmiş, ardından hackerların toplumsal hareketler bağlamında pratik eylemlerine yer verilmiştir. Sonuç olarak hacker etiğinin ve pratik olarak eylemlerinin muhalif tavır sergileyip sergilemediğine yönelik değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamızda, bilişim korsanı, bilişim suçluları, siber suçlu için kullanılan cracker kavramının ayrımı yapılarak, hackerlar ile yazılım üreten, ücretsiz paylaşan, hacker topluluklarca geliştirilen ve muhalif olarak özgürlükçü demokratik tepkilerde bulunan kişiler kastedilmiştir. Zaten hackerın gerçek anlamı burada yattığı

değerlendirilmektedir. Bu nedenle hem ülkemizde hemde diğer ülkelerde bu iki kavramın bilinçli bir şekilde anlam ayırımı gözetilerek kullanılması gerektiği düşünülmektedir.

Castells, ağ toplumunun, kapitalist toplum olduğu, ancak yeniden yapılanarak güçlendiğini beyan etmiştir. Pekka Himanen’de bu görüşte olduğu görülmüştür. Bu iki görüş birlikte değerlendirildiğinde ağ toplumunda hâkim anlayışı protestan etiği olduğunu söyleyebiliriz. Protestan etiğinde Himanen’e göre çalışmanın ve paranın yüce olduğu, işin ve zamanın optimize edildiği, bilginin metalaştırıldığı, korunduğu ve tekelleştirildiği görülmektedir. Ancak hackerların kültüründe ise, çalışmak, asgari geçim kaynağından fazla anlam taşımadığı, istedikleri zaman çalıştıkları, istedikleri zaman dinlendikleri görülmüştür. Burada iş ve zamanın optimize edilmediğini görmekteyiz. Onlar için eğlence ve toplumsallaşma daha ön planda tuttuklarını, bunun için yazılımlarını paylaşmaktan ve başkaları tarafından kabul görmekten zevk duydıklarını, bilginin özgür kalınmasından yana olduklarını, bunun yanında mahremiyet hususunu da göz ardı etmedikleri anlaşılmıştır.

Bu şekilde hacker etiğinin, pProtestan etiğinin yaklaşımdan farklılık arz ettiği değerlendirilmiştir. Ağ toplumu ve Protestan etiğine hâkim olan yedi etik değer “para, iş, optimumu sağlama, esneklik, istikrar, belirleyicilik, neticenin muhasebesini yapma” olduğu, hacker kültürünün etik değerinin “tutku, özgürlük, toplumsal değer, açıklık, etkinlik, duyarlık ve yaratıcılık” olduğu görülmüştür.

Castells, ağ toplumu iki mantıkla çalıştığını ifade etmiştir. Kapsama / dışlama. “Düğümle lüzumsuz hale geldiğinde ağlar, düğümleri silerek ve yeni, verimli olanlarını ekleyerek kendilerini yeniden şekillendirmeye yönelirler (Castells, 2005: 153). Bu bağlamda düşünecek olursak; ağ toplumu, enformasyon devrimlerinin ürünüdür. Enformasyon devrimlerin başlangıcı aslında hackerların geliştirdiği bilgisayar ve internete dayanmaktadır. Enformasyonel devrimlerin oluşumundaki ticari öge kendini yeniden yaratan ve dev şirketlere dönüşenler sayesinde olmuştur. Enformasyon ruhu ile şekillenen ve dönüşen şirketler, yaratıcı ve yenilikçi hacker kül-

türünü temsil eden kültürün kaynağı üzerine yapılandırılmıştır. Ancak zamanla kapitalist sistemin güçlenmesi ile bir bakımdan ağ toplumunun mutfaktaki işçisini “Ağ” dışı bırakmış, dışlamıştır. Çünkü etik anlayışı, ağ toplumunun karakteristik hâkim anlayışı (güçlenmiş Protestan etiği) ile uyuşmamaktadır. Bu nedenle ağ toplumunun yarattığı eşitsizliğe, dayattığı hâkim anlayışa karşı direniş kimliği etrafında örgütlenmiş ve toplumsal hareketlere katılmışlardır. Bu muhalif biçimlerini, eylem pratiği olarak “açık öğrenme modeli” “özgür yazılım” ve “açık kaynak kod” hareketleri ile bu çağa meydan okuyarak muhalif tavrını gösterdiği değerlendirilmiştir.

Hackerların açık öğrenim modelinin daha geniş anlamda değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda tüm çalışma alanlarında örnek teşkil edebilir. Bu anlamda malzemelerinin kullanımı, eleştirisi ve geliştirmesi serbest, kamu ya açık bir “net akademisi” kurmak için kullanılabilir. Böylelikle bu etik anlayış ve bu öğrenim modeli ile “ağ”a yeni düğümler eklenerek yaratıcı kaynaklar oluşturulabilir.

“Özgür yazılım” ve “Açık Kaynaklı Kod” şeklinde görünen eylem pratiklerinin ağ toplumunda diğer alanlarda da nasıl uygulanabileceği konusunda düşünmeye itmiştir. Bu anlamda hackerların zararsız ve etkili muhalif pratiklerine baktığımızda sadece siber suçlu, siber terörist ve tüm görülen bilişim suçlarının yegâne sorumlusunun hackerlar olduğu düşüncelerine indirgenemeyeceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, bu yeni etik anlayışı, mevcut olan etik anlayışına ciddi bir meydan okuma olarak anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında hacker kültürü, karşı kültür açısından toplumsal yapının temeline karşı ciddi bir direniş kimliğini temsil etmektedir. Bir direniş kimliği, meşrulaştırıcı kimliğe dönüşebileceğini unutmamız gereklidir. Ancak Castells, ağ toplumunun, enformasyon çağının cennet toprağı olmadığını, yalnızca, insanlık yararına etkileri belirsiz olan, yeni bir özgül toplumsal yapı olduğunu ifade etmektedir (Castells, 2005: 158). Castells’in de dediği gibi ağ toplumu henüz tamamlanmış bir yapı değil, bir süreçtir. Bu nedenle mücadeleyi kimin kazanacağını şimdiden söylemek zordur.

Kaynakça

- Akdeniz, G. (2013). Hacker Etiği. A. R. Keleş, Y. Sal, (der) içinde, *Hack Kültürü ve Hactivizm: Yeni Bir Siyaset Biçimi*. İstanbul: Alternatif Bilişim.
- Bakır, F. (2016). Hacker Etiği İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım. *TRT Akademi Dergisi*, 1(2).
- Bozkurt, A. (2014). Ağ Toplumunu ve Bilgi. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 18(4).
- Castells, M. (2004). Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum-Calho-un, Lyon ve Touraine'e Cevap! M. Armağan (Dü.) içinde, *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan* (Ş. Yalçın, Çev.). İstanbul: Ufuk Kitap Yayınları.
- Castells, M. (2005). Enformasyonculuk ve Network Toplumu. H. Pekka içinde, *Hacker Etiği, İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım* (Ş. Kaptan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2008a). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Ağ Toplumunun Yükselişi* (2 b., Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008b). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Kimliğin Gücü* (2 b., Cilt 2). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çeler, Z. (2012). Manuel Castells ve Ağ Toplumu İdeoloji Olarak Enformasyon. *İleti-ş-im*, 0(17).
- Eriş, U. (2009). Türkiye'de Kırıcı (Hacker) Kültürü. *Doktora Tezi*. Eskişehir.
- Ferligül Çakılcı, E. (2014). Sanal Uzamda Bir Direniş Pratiği: Hactivizm. https://www.academia.edu/9047530/Sanal_Uzamda_Bir_Direni%C5%9F_Prati%C4%9Fi_Hactivizm_Eda_Ferlig%C3%BCl_%C3%87ak%C4%B1lc%C4%B1 adresinden alındı.
- Göker, G., & Doğan, A. (2011). Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebook'ta Çevrimiçi Tekel Eylemi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25).
- Himanen, P. (2005). *Hacker Etiği, İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım*. (Ş. Kaptan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

- Jargon File . (2003). Jargon File Version 4.4.6.: <http://jargon-file.org/archive/> adresinden alındı
- Kaya Erdem, B. (2010, Aralık). Siber Sığınak "Ağ Toplumunun Yalnızlaşan Bireyinin Kendini İfade Etme Mecraları ve Biçimleri "Farmville Örneği". *Akdeniz İletişim Dergisi*(14).
- Sabancı, A. (2013). Hackerlara bir karşı kültür olarak bakmak. A. R. Keleş, Y. Sal, (der) içinde, *Hack Kültürü ve Hactivizim: Yeni Bir Siyaset Biçimi*. İstanbul: Alternatif Bilişim.
- Taş, O. (2007). Şebeke Toplumunda Direniş: Hacker Kültürü ve Teknoloji Etiği. M. Binark içinde, *Yeni Medya Çalışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Thomas, D. (2002). *Hacker Culture*. University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Torvalds, L. (2005). Önsöz Hacker'lık Dürtüsü Nereden Gelir ? Öteki Adıyla Linus Yasası. H. Pekka içinde, *Hacker Etiği, İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım* (Ş. Kaptan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uçkan, Ö. (2013). Dijital Aktivizimin Sınır Boyunda Hactivizm:Anonymous ve RedHack Örnekleri. A. R. Keleş, Y. Sal, & (der) içinde, *Hack Kültürü ve Hactivizm: Yeni Bir Siyaset Biçimi*. İstanbul: Alternatif Bilişim.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, H. (2014). Şaşı Bakıp Şaşırmak: Enformasyon Toplumu Kuram ve Politikaların Toplumsal Barış ve Adalet Açısından Eksiklikleri. 4. Uluslararası Gazimağusa'da İletişim ve Medya Çalışmaları Konferansı. Kuzey Kıbrıs.

Ak Parti Döneminde Eğitim Sisteminin İdeolojik Temelleri

Ideological Foundations Of Education System During Ak Party Period

Gamze Ömürlüoğlu*

Öz

Eğitim, toplumun ilerlemesi ve kişilerin bilinçlenmesinde etkili bir kurumdur. Bununla birlikte kişinin toplum içerisinde nasıl davranması gerektiğini ortaya koyarak ideolojiden de yardım alan bir kurumdur. Eğitim, devletin ideolojik amaçları için işlevsel bir mekanizmadır. Bu açıdan iktidarın hedeflerinden biri ideolojik söylemi doğrultusunda eğitime yön vermek ve eğitimi bulunduğu konumdan daha ileriye taşımaktır. Bu çalışmanın temel amacı doğrultusunda Türkiye’de 2002 yılından beri iktidarda bulunan Ak Parti hükümetinin, eğitimi, kendi ideolojisi doğrultusunda nasıl değiştirmekte olduğu ve nasıl bir düzen içerisine sokmaya çalıştığı görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada Ak Parti döneminde eğitim sistemine yönelik temel ilke ve uygulamaların analizi yapılarak bunların bu dönemde nasıl bir ideolojik söylem içerisinde gösterildiği ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda, eğitim sistemine yönelik söz konusu temel ilke ve uygulamalar 4 döneme ayrılarak incelenecektir. Sonrasında bu dönemler arasındaki ideolojik söylem farklılıkları ve benzerlikleri tespit edilerek eğitim sistemi üzerindeki belirleyici etkileri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ak Parti Dönemi, İdeolojik Aygıt, Parti Programları, Seçim Bildirgeleri

* YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, gamze.omurluoglu@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 29 Mart 2020

Abstract

Education is an effective institution for the advancement of society and the awareness of individuals. However, it is also an institution that gets help from ideology by revealing how one should behave in society. Education is a functional mechanism for the ideological purposes of the state. In this respect, one of the goals of the government is to direct education in line with its ideological discourse and to move education further from its current position. The main aim of this study is to see how the Ak Party government, which has been in power in Turkey since 2002, is changing education in line with its own ideology and is trying to put it into order. Therefore, in this study, the basic principles and practices of the education system during the Ak Party period will be analyzed and it will be revealed how these were shown in ideological discourse during this period. In this direction, the basic principles and practices related to the education system will be examined in 4 periods. Later, differences and similarities of ideological discourse between these periods will be determined and their decisive effects on the education system will be revealed.

Keywords: Education, Ak Party, Ideology, Party Programs, Election Declarations

Giriş

Bir ülkenin kalkınmasında ve gelişme göstermesinde eğitimin önemi yadsınamaz bir gerçekliğe sahiptir. Eğitim toplum içerisinde birçok işlevi ve farklı boyutsal yaklaşımları barındırır. Bunlardan biri eğitimin ideolojik yönüdür. Her ülke içerisinde eğitimin dayanmış olduğu bir takım siyasal yönler mevcuttur. Buna paralel olarak eğitim, toplum içerisinde yaşayan bireylere karşı, devletin varlığını, gücünü ve sahip olduğu temel birtakım ilkeleri kişilere kabul ettirmek için uyguladıkları ideolojik bir araçtır. Devlet, toplum içerisinde var olan düzeni geliştirmek veya değiştirmek için eğitim sistemini kullanır. Eğitim ile toplumdaki kişilerin temel becerileri kazanması sağlanırken, bir yandan da iktidarın sahip olduğu ideolojik görüşler topluma nüfuz edilir. Eğitimde olması beklenen temel amaç, bireyleri istenen doğrultuda değiştirmek ve geliştirmektir. Dolayısıyla eğitim, iktidarda olan parti için önemli bir kurumdur. Topluma kimlik kazandırma, kitleleri eğitime ve bilinçlendirme isteklerinde eğitim ciddi bir etkiye sahiptir. Ancak eğitim sadece kişilerin varlıklarını sürdürüebilmeleri için gerekli bilgi ve donanımı vermekle alakalı bir kurum değildir. Bununla birlikte kişinin toplum içerisinde ne şekilde ve nasıl davranması gerektiğini ortaya koyarak ideolojiden de yardım alan bir kurumdur. Böyle bir ideolojiyle eğitilen bireyler, toplum içerisindeki hâkim otoritenin ne olduğunu, bu otoriteye ne ölçüde karşı koyabileceğini ya da neyi yapıp neyi yapmaması gerektiğini, yapmaması gereken bir eylemi icra ettiğinde ne gibi yaptırımlar ile karşılaşacağını, hak ve görevlerinin neler olduğunu eğitim kurumu ile öğrenmeye başlamaktadır. Bu açıdan eğitim, modern ulus devletlerin temel bir mekanizmasıdır. Bu bağlamda da ideolojik bir araçtır. Eğitimin bu araçsal yönü de kişilerin küçük yaşlardan itibaren eğitilerek oluşturulan düzene bir şekilde itaat etmelerini sağlamaktadır. Eğitim kurumunun bu işlevi Althusser'in eğitimi devletin ideolojik bir aygıt olarak görmesi görüşü ile benzetilebilir. Bu açıdan iktidarın en önemli hedeflerinden biri, ideolojik söylemi doğrultusunda eğitim sistemine yön vermektir. Böylelikle bireyleri kendi temel ilke ve ideolojik söylemine bağlı olarak yetiştirmektir.

1.Tarihsel Gelişimde İdeoloji

İdeoloji kavramının tarihsel gelişimdeki yerine baktığımızda, bu süreçte önem arz eden kişilerin görüşlerini kısaca şu şekilde ele almak mümkündür:

İdeoloji kavramını ilk kullanan kişi Destutt de Tracy'dir. Fikir bilimi şeklinde ilk zamanlar kullanılan bu terim, Tracy ile birlikte kuramsallaştırma yoluna girmiş ve bilinçli bir şekilde ortaya atılan fikirlerin kaynaklarının belirlenmesinde ideolojinin önemli bir unsur olacağını belirtmiştir. Th. Jefferson ile Amerika'da varlığını göstermeye başlayan ideoloji kavramı, farklı kişiler ile birlikte felsefi tartışmalarda da geniş ölçüde kullanılmıştır. (Topakkaya, 2007:165-166)

Almanya'daki ideolojistlere bakıldığı zaman, Fransa'da kullanılan farklı bir anlama sahip olduğunu söyleyebiliriz. Almanya'daki ideolojistler kendilerini *kişilerin haklarını koruyan bireyler* şeklinde gördüklerinden dolayı bu kavram burada bir fikir sistemi şeklinde benimsenmeye başlanmıştır. Ayrıca kendilerini Kant, Hegel gibi isimlerin devamı olarak da görmektedirler. 19.yüzyıldaki ideoloji kavramı tüm bu açılardan değişik görüşlerin meydana geldiği ve gelişme gösterdiği bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. (Topakkaya, 2007:166)

İdeoloji teriminin gelişiminde etkili olan bir diğer şey ise Karl Marx'ın çalışmaları olmuştur. Marx'ın ideoloji kavramına ve anlayışına yüklediği farklı anlamlara baktığımızda şunları söyleyebiliriz:

Marx'a göre kişinin sahip olduğu düşünceyi üreten şey insanın kendisidir. Burada hem üretici güçlerden hem de buna uygun olarak geliştirilen ilişkilerde şartlandırılmış bir insandan bahseder. Bireylerin fikirlerinin meydana gelmesindeki belirleyici etken olarak yaşadığımız sosyal koşulları gösterir. (Bulut, 2011:190)

Marx'ın ideoloji terimine yapmış olduğu bir diğer katkı ise ideolojinin yanlış bir dünya görüşünü ifade ettiği ile alakalıdır. Bu bakımdan ideolojinin işi yanıltmaktır. Burada Marx ideoloji kavramını ve bilimi bir zıtlık olarak kullanır. (Bulut, 2011:191)

Marx'ın ideolojiye yüklediği bir diğer anlam ise sınıfların yapmış olduğu baskı ile benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Toplum içerisinde gücü elinde bulunduran, topluma hâkim olan sınıfın düşünce tarzının tüm dönem boyunca hâkim olan düşünce olduğunu ileri sürer. Üretim araçlarının vermiş olduğu gücü elinde bulundurarak toplum içerisinde maddi gücün de kaynağı olan bu sınıf düşünce olarak da zihinleri şekillendirir. Marx burada ideoloji kavramını sınıf temelinde ele almaktadır. Buradaki ideoloji ise gücü elinde bulunduran sınıfın kendi çıkarları doğrultusundadır ve bu sınıfın iktidar yansımasıdır. (Bulut, 2011:191-192)

Lenin ise ideolojiyi Marx'dan biraz daha farklı olarak ele almıştır. Marx üretim araçlarını elinde bulundurmayan sınıfın bulunduğu şartlardan kurtulması için sınıf bilincinin gerekli olduğunu söylerken Lenin ise bu ideolojinin oluşmasında parti teşkilatlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu açıdan baktığımızda ideoloji, işçi sınıfının bir ifadesi olmak yerine daha farkında ve bilinçli şekilde kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. (Topakkaya, 2007:170)

Zaman içerisinde ideoloji kavramı Marksist yapıdan daha değişik şekilde ele alınmış ve farklı tartışmalara yol açmıştır. E.Fromm tarihsel materyalizm ve psikanaliz üzerinde birleştirmeye giderek ideolojiyi genişletme çalışmasına girmiştir. H. Marcus ise bu kavram ile birlikte sosyal gerçeklik bağlantısını tasvir etmiş, ideolojide teknolojinin ve bilimin de önemini vurgulamıştır. (Topakkaya, 2007: 175-176)

Bütün bu ideoloji tanımlarına rağmen genel geçer, herkes tarafından kabul gören bir tanımlama yapmak ne yazık ki mümkün değildir. İdeoloji ile ilgili tanımlar, çeşitli kültürlere, inançlara vb unsurlara dayalı olarak değişebilmektedir. Önemli olan husus ise hem bireysel hem de toplumsal olarak değerinin artmakta olduğudur. Bu bağlamda çalışmamızın ana noktası olan eğitim ile bağlantısına baktığımızda araçsal yönünün neler olduğu ve ideolojik hegemonya alanı olarak ne gibi işlevlerinin bulunduğu üzerinde de durmakta fayda vardır.

2.İdeolojik Hegemonya Alanı Olarak Eğitim

Devlet, elinde bulundurduğu imkânlar yardımıyla topluma kendi ideolojik ilkelerini öğreten ve benimseten, bununla birlikte kişileri bu ideoloji çerçevesinde eğiten bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi ideolojisi doğrultusunda bunu yerine getirirken, aynı topraklar üzerinde yaşayan kişilerin düşünce ve değer yargılarını bir pota içerisinde kaynaştırıp bütünleştirme amacına da gitmektedir. (Black, 1989:114) İnsanlar bu ideoloji sayesinde yaşam sınırlarını öğrenir ve ona paralel olarak yaşam sürdürmeye başlarlar. Bu açıdan baktığımızda toplum içerisinde eğitim bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimle birlikte kişi yeniden şekillendirilir. Bu yolla şekillendirilen bir kişi, toplumda yeniden üretilerek yaşamına ideolojik boyutlarla yön verilir. (Illich, 1988:65-67)

Althusser'e göre iktidarın mevcudiyeti ve bu mevcudiyetin devamını sağlayan şey baskı ve ideoloji aygıtlarıdır. Devlet bu aygıtları kullanarak toplum içerisindeki varlığını idame ettirir.

Devletin baskı aygıtı ile kastedilen şey hukuk, mahkeme, polis, ordu gibi belirli bir zorlamanın bulunduğu açık güç kurumlarıdır. İdeolojik aygıtlar ise iktidarın din, aile, eğitim gibi alanlarda ideolojik etkisinin devam ettirildiği kurumlardır. Bu alanlar içerisinde kişi tanımlanır ve yeniden adlandırılır. Buna paralel olarak ise yeni bir kimlik kazandırılır. Yeni bir kimliği bu ideolojik aygıtlarla kazandıran devlet, bir şekilde kişiyi kendi ideolojik egemenlik alanına hapseder. (Althusser, 1991: 27)

Eğitimin ideolojik tanımlamasının karşılığını Gramsci'de de görmek mümkündür. Ona göre bir sosyal sınıfın diğer bir sosyal sınıfa ya da gruba uygulamış olduğu hegemonik bir durum söz konusudur. Baskı ve rıza burada vurgulanması gereken önemli bir durumdur. Gramsci'de hegemonyanın oluşumunda ve bunun devamlılığının sağlanmasında eğitimin önemli bir yeri vardır. Örneğin kapital sistemin hâkim olduğu bir toplum yapısına baktığımızda üretim güçlerini elinde bulunduran sınıf ile proletarya sınıfı arasında hegemonik bir durum söz konusudur. Bu durumdan sosyalist bir düzene geçildiğinde ise bu iki sınıf arasındaki

hegemonik ilişki tam tersi bir durumu yansıtacaktır. Burada hem iktidara olan bağlılığın artmasında hem de rızanın sağlanmasında hegemonyanın etkisi oldukça fazladır. Bu gerçekleştiği andan itibaren toplumsal sistem beraberinde düzeni de getirecektir. Bu açıdan Gramsci'de eğitim önemli bir unsurdur. (akt:Aka, 2009: 330). Dolayısıyla, okul, iktidarın bu hegemonyası için kendi varlığını devam ettirebilme sürecinde bir araç olarak göze çarpmaktadır.

Eğitim süreci boyunca, iktidarın ve dolayısıyla siyasi kültürün içindeki tüm unsurlar eğitim sürecinden geçen bireylere aktarılır. Bu durum ise nüfuz etme olayıdır. Dönemdeki siyasi iktidar ideolojisiyle, söylemleriyle, sloganları ve ritüelleriyle insanların dünyasına egemen olmaya çalışır. Eğitim ile birlikte toplumsal itaat, toplum içerisinde kabul görmüş olan değerler ve birtakım ilkeler yardımıyla siyasi iktidarla bir bütün olarak meşrulaştırılır. Bu meşrulaştırma süreciyle kişi toplum içerisinde kabul gören davranış ile neyin yapılabileceğini bilerek toplumsallaşır. Bu şekilde toplumdaki kişiler toplumsal ve siyasal olarak ne ile yargılanacağını bilincinde yetişirler. (Çetin, 2002: 32)

Türkiye'deki eğitim sistemine tüm bu açılardan baktığımızda, son yıllarda eğitim, değişen şartlara ve ihtiyaçlara uyum sağlamak amacıyla sürekli bir dönüşüm içerisinde. Ak Parti hükümeti iktidara gelmiş olduğu Kasım 2002'den bu yana eğitim alanında yapmış olduğu değişim ve dönüşümler ile siyasi ideolojisini eğitim alanında da yansıtmaktadır. Serbest piyasa merkezli bir yaklaşım benimseyen Ak Parti'nin, devletin ekonomik alandaki etkisini aza indirgeyerek uluslararası piyasayı bütünleştirme politikasının eğitim kurumlarında da görülmesi bunun bir örneğidir. Bu çalışmada, 2002-2017 yılları arasında iktidarı hala devam etmekte olan Ak Parti hükümetinin eğitime bakış açısı, eğitim alanında hangi siyasal sistemi benimsediği ve temsil ettiği ideoloji üzerinde durularak, bu alanda var olan probleme sundukları çözüm önerileri kapsamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede geçmiş olduğu dört seçim dönemi dikkate alınarak, parti programları ve seçim bildirgelerinde ifade edilen fikirlerden yola çıkılacaktır. Bu veriler doğrultusunda Ak Parti döneminde

eğitim sisteminin ideolojik temelleri açıklanmaya çalışılacaktır. Böylelikle eğitimde ideolojik özellikler ifade edilecektir.

3.Seçim Dönemlerine Göre Ak Parti Eğitim Politikası

3.1. Ak Parti Resmi Söylemi: 1. Genel Seçim Dönemi (3 Kasım 2002)

Ak Parti'nin 2002 yılındaki parti programına bakıldığında eğitimin her alandaki kalkınmanın en önemli unsuru olduğuna dair nitelendirme göze çarpmaktadır. Bir toplumun rekabet etme şansının yüksek olması isteniyorsa beşeri sermayenin etkin kullanımı önemlidir. Bu görüşten yola çıkan Ak Parti, eğitime yapılacak yatırımların önemli olduğunu düşünmektedir. Eğer eğitim alanında üst seviyelerde bir başarı yakalanırsa, bu toplum içerisindeki diğer tüm alanlara da yayılacak dolayısıyla toplam kaliteyi yükseltecektir. Eğitime bu bilinç ile yaklaştığını ifade eden Ak Parti, bu alanda eksikleri gidermeye yönelik öncelikli hedeflerinin olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'nin eğitim konusunda ciddi bir karmaşa yaşadığını düşünen Ak Parti, eğitim kalitesinin ise olması gereken düzeyin çok altında kaldığını belirtmektedir. Bununla beraber eğitim kurumunun, ideolojik kavganın arenası haline geldiğini vurgulamaktadır. Ayrıca eğitim ile ilgili yapılmış olan hem araştırma hem de istihdam nitelikli çalışmaların belirli bir plan dâhilinde yapılmadığını vurgulanarak, mevcut olan eğitim sisteminin diplomalı işsiz topluluğu yetiştirdiği belirtilmiştir.¹

Ak Parti'nin 2002 Seçim Beyannamesine bakıldığında ise Türkiye'de nitelikli eğitime nasıl ulaşılacağı üzerinde yoğunlaşarak, bunun için nelerin yapılması gerektiği ve hedeflendiği belirtilmiştir. Seçim beyannamesinde belirtilen hedefler şu şekildedir: Ezbere dayalı sistem terk edilerek evrensel insani değerleri ön plana alan bir yaklaşımın benimsenmesi, Milli Eğitim Bakanlı-

1 Bu çalışma kapsamında Ak Parti'nin resmi web sitesinden ilgili parti programlarına ve seçim beyannamelerine erişilmiştir. Bundan dolayı ilgili yerlerde tekrar belirtilmeyecektir. İlgili web sitesi: <http://m.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/> (Erişim Tarihi: 4.12.17)

ğ merkez teşkilatının yeniden yapılandırılması, yerel yönetimlerin eğitimdeki etkinlik rolünün artırılması, ilköğretimde rehberlik uygulaması ile birlikte çocukların kabiliyetine göre bir sistemin kurulması ve geliştirilmesi, mesleki ve teknik liselerin etkinliğinin artırılması ve üniversiteye girişlerindeki adaletsizliğin düzeltilmesi, müfredat programlarının değişen şartlara göre yeniden düzenlenmesi, Türkçenin çok iyi öğretilmesi, özel teşebbüsün eğitimdeki payının artırılması, maddi durumu iyi olmayan öğrencilere olanaklar sağlanması, eğitimde imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanması hedeflenmiştir.(s.70-76)

İlkokul, ortaokul, lise ile ilgili hedefleri yukarıdaki gibi olan Ak Parti, üniversitelerde ise son yıllarda uygulanan politikaların yanlışlığından ve düzeltilmesi gerektiğinden bahsederken üniversitelerin problem yumağı haline geldiğine vurgu yapmıştır. Üniversitelerde görülen öğretim üyeleri başına düşen öğrenci artışı, üniversite-sanayi işbirliğinin gerekli şekilde sağlanamıyor oluşu, üniversite içerisindeki özgürlüklerin rahat bir şekilde kullanılmayışını bilimsel potansiyeli düşüren unsurlar arasında görmektedir. Bu doğrultuda köklü bir reformun üniversite bünyesi içerisinde de olması gerektiğini düşünen Ak Parti şunları hedeflemektedir: YÖK daha iyi bir yapıya kavuşturularak, üniversitelerin serbestçe bilimsel faaliyetlerde bulunduğu mekânlara dönüştürülmesi, akademik yöneticinin seçimle iş başına gelmesi için çalışmaların yapılması, sınavların yarışmayı teşvik edecek ve adaleti sağlayacak bir şekilde değiştirilmesi, açık öğretimin yaygınlaştırılmasını hedeflenmektedir.(s.70-76)

3.1.2. 2002 Resmi Söylem Doğrultusunda Eğitim Sistemindeki Değişiklikler

Milli görüş temelinde Muhafazakâr merkezli ve liberal ekonomik pozisyon

Eğitim, Ak Parti'de, kişinin yaşam standartlarını yükseltmesi ile birlikte ülkeyi de refaha ve rekabet etme gücüne götüren bir sistemdir. Bu söylem doğrultusunda da okul öncesinden başlamak üzere, eğitim ve öğretim alanında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler şu şekilde özetlenebilir:

Parti öncelikli olarak okula başlama yaşının 7 olmasını geç yaş olarak nitelendirmiş ve bu doğrultuda da iktidara geldiği zamanda %11 olan okul öncesi eğitimdeki oranı %25'e çıkarmıştır. Ülkedeki anaokullarının %60'ı ise 2003-2007 yıllarında inşa edilmiş ve hizmete sunulmuştur. Yeni derslikler yapılarak teknolojik sınıflar oluşturulmuştur. İnternet bağlantıları kurularak bilgisayar dağıtımı gerçekleştirilmiştir. 'Haydi Kızlar Okula' kampanyasıyla okula gidemeyen yaklaşık 250.000 kişi okula gönderilmiştir. Ailelere eğitim desteği sağlanmıştır. Kırsal kesimde yaşayan öğrenciler için yeni yurtlar inşa edilmeye başlanmış ve ücretsiz ders kitaplarının dağıtılması bu dönemde devam etmiştir. İlköğretim ve ortaöğretim müfredatlarında değişiklikler yapılmış, sınav sistemi de değiştirilmiştir. Orta öğretim 4 yıla çıkarılmıştır. Yatay ve dikey geçiş imkânı ile meslek lisesindeki öğrencilere kolaylıklar sağlanmıştır. MEGEP ve MTEM ile meslek alanları oluşturulmuştur. Oluşturulan meslek alanları içerisinde eğitim standartları meydana getirilmiştir. TÜBİTAK vasıtasıyla 5000'den fazla yüksek lisans ve doktora bursu verilmiştir. Erasmus programı geliştirilerek Avrupa ülkelerden yararlanma fırsatı sağlanmıştır. Yükseköğretimde burs miktarları yükseltilmiş, başvuran her öğrenciye kredi verilmiştir. (s.76-86)

Bu doğrultuda 2002-2007 yılları arasında görev alan Milli Eğitim Bakanlarının faaliyetleri ise şu şekilde özetlenebilir: Necdet Tekin'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde orta öğretimdeki kız öğrenciler için pantolon giyme serbestliği getirilmiştir. Eski Milli Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, atamalarda önceliği ihlal ederek öğretmen atamalarını gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Bostancıoğlu, dönemindeki projeleri devam ettirmiştir. Ayrıca İLSİS Projesini başlatmıştır. (Cankar&Taş, 2017:193) Erkan Mumcu ise kendi döneminde öğretmenlerin atamasına devam etmiştir ve öğretmenlerin durumlarının düzeltilmesi için çalışmalar yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı personelinin kişisel bilgilerinin bulunduğu sistem 2002-2003 eğitim öğretim yılında kullanılmaya başlanmıştır. (Cankar&Taş, 2017:193-194) Hüseyin Çelik ise 59.Hükümet Programında eğitim alanında köklü değişiklikler yapacağını vurgulayarak öğrenci merkezli ve aktif öğrenmeyi esas

olan program düzenlemelerine girileceği söylemiştir. Bu bağlamda 2005-2009 yılları arasında 737 dersin programı yenilenmiştir. Maliye bakanı ile bir protokol imzalanarak yeni okulların yapılması kararlaştırılmış ve okullardaki hasarlar giderilmeye çalışılmıştır. Okullaşma süreci anaokulunda da devam etmiş ve tekli eğitimden ikili eğitime geçilmiştir. 2003-2004 yılında sosyal bilimler alanında nitelikli kişiler yetiştirmek amacıyla Sosyal Bilimler Lisesi açılmıştır. Orta öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş, liseler de 4 yıla çıkarılmıştır. 54 yeni üniversite kurulmasıyla toplam üniversite sayısı 130 olmuştur. Ücretsiz kitap dağıtım projesi 2009 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Kız çocuklarını okula kazandırmak amacıyla birçok proje başlatılmış, dijital alt yapı oluşturulmuştur. Okul aile birliklerine yasal statü kazandırılmıştır. (Cankar&Taş, 2017; 196-197)

Tüm bu değişiklikler doğrultusunda eğitim sistemine baktığımızda, Ak Parti'nin kurucu kadrosunun, milli görüş çizgisinin temsil edildiği partilerin içinden çıktığını görmekteyiz. Bu görüşler doğrultusunda Ak Parti, 3 Kasım seçimlerinden itibaren kendini Türk siyaseti içerisinde konumlandırmaya girmiştir. Ak parti sadece İslamcı bir siyaset gütmek istemediğini vurgulamaktadır. Dini siyasal alanın dışında yani toplumsal alanda da uygulamak hedefleri arasındadır. Bu dönemde kültür ve siyasal açıdan muhafazakâr merkezli ve milli görüş temelli, ekonomik açıdan ise liberal bir pozisyonunun olduğunu görmekteyiz.

2002 seçim beyannamesindeki ifadeleri bu açıardan değerlendirdiğimiz zaman, MEB bünyesinde eğitimin iyileştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında fırsat eşitliğinin sağlanması, özel okulların ve bununla bağlantılı olarak eğitim merkezlerinin yaygınlaştırılması, yönetimde merkezileştirilmenin kaldırılarak denetimin yerel birimlere aktarılması konuları dikkat çekmektedir. Bu ifadelerde genel olarak Ak Parti'nin liberal ekonomik pozisyonunu görebilmekteyiz. Kasım 2002'den bu yana piyasacı ve özelleştirmeci bir yaklaşımla hareket etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ak Parti kamu eğitim kurumlarındaki eksiklikleri ve sorunları gidermekle eğitimin kalitesini yükseltilebileceğini düşünmemektedir. Bunun yerine temel politika olarak özel eğitim kurumlarının

önünün açılmasını, devletin eğitim alanındaki sorumluluklarının sivil toplum örgütlerine, piyasaya, cemaatlara devredilmesini benimsemiştir. Bu durumlar liberalizmin eğitime yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Ak Parti yola çıktığında milli bir görüş fikrinde olsa da değişime açık olan bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı formundaki demokrasi ile birlikte aydını temsil ederken aynı zamanda liberalist bir siyaseti benimseyen sınıfın bir harmanı olarak kendilerini şekillendiklerini bu aşamada görmekteyiz.

Nitelikli eğitim konusundaki görüşlerine baktığımızda eğitim sistemimizin çağın getirmiş olduğu yenilikler karşısında yeterince işlevsel olmadığı vurgusu göze çarpmaktadır. Doğrusal bir çizgide olan, öğrenciden çok öğretmen odaklı ve ezber sistemine dayalı eleştiriler, işlevsellikle alakalı olduğu gibi daha güçlü ve şartlara daha uygun kabul edilebilir bir kuram geliştirme ile de alakalıdır. Eğitimde herkese uygun fırsatlar oluşturulmaya çalışılarak çoğulcu bir düşünce tarzıyla eski eğitim sisteminin tekil ve doğrusal çizgideki yapısına yönelik eleştiriler ön plana çıkmaktadır. MEB'e göre klasik tarzda yapılan ve uygulanan eğitimler sorgulayıcı düşünce yapısının yok olmasına sebep olmaktadır. Bu da toplum içerisindeki farklılıkları yok ederek tek tip ve ezberci düşünce tarzına bireyleri sürüklemektedir. (İnal, 2006: s.274-275)

Tüm bunlarla birlikte eğitimin en temel hedefleri olarak Türkçe dilinin en iyi şekilde öğretilmesine yönelik ifade de açıkça Ak Parti'nin milli görüş temelli anlayışını yansıtmaktadır.

3.2. Ak Parti Resmi Söylemi: 2. Genel Seçim Dönemi (22 Temmuz 2007)

Ak Parti'nin bu dönemde eğitim üzerine söylemi, yaşam standardını yükseltmesi ve ülkenin refah, istikrar, rekabet gücüne katkıda bulunması dolayısıyla da yaşam boyu bir faaliyet olması üzerinedir. Okul öncesi dönemi de katarak eğitim üzerine yüklemiş olduğu stratejik dönem bu dönemde değişmeden varlığını sürdürmektedir. Okullaşma oranında gelinmesi istenilen hedefin

%50 olduğu ifade edilmiştir. 2023 yılında ise bu oranın %80 olması amaçlanmıştır. (s.75)

Sistem içerisinde sürekli değişikliğe tabi tutulan müfredat ve sınavlarda bir değişiklik olacağı belirtilerek OKS'nin 2008 yılında kaldırılacağı, bunun yerine yeni bir sınav sisteminin olacağı belirtilmiştir. (s.77)

Rekabet halinde olabilmek için yeniliklere devam edilmesi, eğitim kalitesinin derslik, alt yapı, öğretmen gibi unsurlarla artırılması, milli bir eğitim sisteminin oluşturulması, ilköğretimde %100, ortaöğretimde %90 okullaşmanın gerçekleştirilmesi, yurt çalışmaları konusundaki faaliyetlere devam edilmesi, kırsal kesimde yaşayan maddi açıdan düşük gelirli öğrencilere eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, öğrencilerin yetenek ve bireysel farklılıklarına göre 4. Ve 6. Yıldan sonra farklı alanlara yönlendirmelerine imkân sunulması, İngilizce için programların geliştirilmeye devam edilmesi, OKS'de yapılan değişikliklerin ÖSS'ye de uygulanması, tek bir sınav yerine okul müfredatının başarısını arttıracak bir sistem oluşturulması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitimde yaygınlaştırılması, mesleki ve teknik eğitimin artırılması, hem Leonardo programı çerçevesinde hem de geliştirilen diğer projelerle mesleki eğitimin geliştirilmesi ve ilerlemesi hedeflenmiştir. (s.79-82)

Yapısal sorunlar nedeniyle üniversite sisteminin, Türkiye'nin küresel dünya ile rekabetine yeterli ölçüde katkı sağlayamadığı düşünülmektedir. Ayrıca üniversitelerin özgür, özerk ve finansal açıdan da mali kaynak üretebilen yapıya sahip olması düşüncesi vardır. Üniversitelerin kalite gücünün artırılması ve kalite değerlendirmelerinin yapılmasına öncelik verilmesi, hem yurt içinde hem de yurt dışında bilim insanı yetiştirmek amacıyla gerçekleştirilen programların çeşitliliğinin artırılması, yurtdışından yerli-yabancı akademisyenlerin Türkiye'ye gelmesine teşvik edilmesi, üniversitelerin özlük ve çalışma haklarının geliştirilmesi, yurt dışında ulusal, yurt içinde yabancı kampüs açılmasının desteklenmesi, yabancı öğrenci sayısının artırılması ve burs miktarının artırılması ulaşılmak istenen hedeflerdir. (s.87)

3.2.1. 2007 Resmi Söylem Doğultusunda Eğitim Sistemindeki Değişiklikler

Muhafazakârlık temelinde siyasal koruma odaklı yeni bir iktidar perspektifi

Eğitim, toplumun güçlenmesi adına atılacak faaliyetlerin başında gelen kurumdur. Bu açıdan eğitimin en temel hizmet alanı olduğunu düşünen Ak Parti, 8,5 yıl içerisinde gerçekleştirmiş olduğu hizmetleri şu şekilde aktarmaktadır:

Eğitime ayrılan bütçe payı artırılmıştır. 162.000 yeni derslik inşa edilmiştir. İlk ve orta öğretimde yeni pansiyonlar açılmıştır. Okullardaki spor salonlarında artış sağlanmıştır. Yeni kütüphaneler açılmış, ilk defa Türkiye’de Sosyal Bilimler Liseleri kurulmuştur. Hızlı internet sistemi ve bilgi teknolojilerinde ilerlemelere devam edilmiştir. FATİH projesi ile alakalı okullarda akıllı derslikler oluşturulmuştur. 2007’de e-okul projesiyle öğrencilerin eğitim etkinliği kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Yoksul ailelerin çocuklarının eğitimden faydalanabilmesi adına yardımlar yapılmış, eğitimde fırsat eşitliği için çalışmalara devam edilmiştir. Özürlüler Yasası ile engelli öğrencilerin okula gitmelerine yardımcı olunmuştur. Ana-Kız Okuldayız kampanyası ile 567 bin kadına okuma yazma öğretilmiştir. Gönül Köprüsü Projesi ile Türkiye’nin değişik bölgelerinde eğitim gören öğrencilerin Türkiye’yi daha iyi tanımaları ve aralarındaki diyalogların geliştirilmesi hedeflenmiştir. Hem öğretmen maaşlarında hem de yükseköğretim kredilerinde artış sağlanmıştır. Yükseköğretimde barınma, beslenme, burs ve kredi ihtiyaçlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. (s.130-132)

Ak Parti’nin *resmi söylemleri ile birlikte eğitim sistemindeki 2002-2011 yılları arasındaki değişiklikler* ise şu şekilde özetlenebilir:²

1. **1999-2003: Üniversiteye Girişte Sınav Sistemi Değişikliği:** ÖSS ve ÖYS olmak üzere iki basamaklı olan üniversiteye giriş sınavı ÖSS altında tek sınav olarak toplandı. Bu sistemle bera-

2 2002-2017 yılları arasında eğitimde yapılan değişiklikler aşağıda verilen linkten yararlanılarak oluşturulmuştur. İlgili web sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/19-yilda-egitimde-sorunlar-azalmadi-artti-27729749>, (Erişim Tarihi: 2.11.17)

ber alan dışı yapılacak olan seçimlerde kat sayı problemi gündeme geldi. Bundan imam hatip ile meslek lisesi mezunları olumsuz etkilendi çünkü onların üniversiteye giriş koşulları zorlaşmış oldu. Aynı zamanda kesintisiz devam eden Anadolu liselerinin ortaokul kısmı kapatılarak öğrenciler lise için tekrar sınava girmek durumunda kaldı.

2. **2003: Üniversiteye Girişte Katsayı Sorunu:** Üniversiteye girişte kullanılacak YÖK'ün belirtmiş olduğu ortaöğretim başarı puanlarıyla çarpılacak olan katsayıların artırılması sonucunda meslek ve imam hatip liselerinin işi zorlaştı. Üniversiteye girmeleri neredeyse imkânsız bir hal aldı.
3. **2004: İlköğretim Müfredatında Köklü Değişiklik:** Pilot uygulaması 2004'de 6 ili kapsayacak şekilde gerçekleştirilen değişiklik, 2005 yılında ise tüm yurdu kapsadı. Yeni müfredat ile öğrencilere ilk önce 'a' harfi değil 'e' harfi öğretilmeye başlandı. Onun dışında ilkokullarda kullanılan fişler tarihe karıştı. Öğrencilere okuma yazma öğretmede cümlelerden ziyade seslere ağırlık veren bir uygulama getirildi.
4. **2005-2006: Liselerin 4 Yıl Olması ve Liseye Giriş Sisteminin Değişmesi:** Bu dönem içerisinde liseler dört yıl oldu. LGS kaldırılıp OKS getirildi. Getirilen OKS ilk kez 2006 yılında uygulandı. Üniversite sınavlarının ise kapsamı genişletildi.
5. **2007-2008: OKS Yerine SBS:** Ekim 2007'de, MEB, liseye girişte tek aşamalı olan sınavı üç aşamalı boyuta taşıdıklarını ifade etti. Öğrencilere 6, 7 ve 8. sınıflarda birer kez olmak üzere 3 yıl boyunca sınav yapılacağını duyurdu. Aynı zamanda yapılacak olan SBS (Seviye Belirleme Sınavı) ile birlikte liseye girmede okuldaki başarı ortalamalarının da etkili olacağı belirtildi.
6. **2009: Üniversiteye Girişte Katsayıyı Kaldırma Uğraşları:** Katsayı sorununa çözüm çabalarına girişildi. Bu doğrultuda bütün öğrenciler için tek kat sayı uygulamasına karar verildi.

7. **2010: Liseye Girişte Tek, Üniversiteye Girişte İse Çift Aşama:** 6, 7 ve 8. sınıfta her dönemde gerçekleştirilen SBS 8. sınıfta uygulanmak koşuluyla değiştirildi. Dershanelerin kapatılma durumu bu dönemde duyuruldu. Üniversiteye giriş sınavında ise YGS ve LYS olmak üzere iki sınav uygulanacağı söylendi.

Bu doğrultuda 2007-2011 yılları arasında görev alan Milli Eğitim Bakanlarının faaliyetleri ise şu şekilde özetlenebilir: Bu dönemde Nimet Çubukçu, okul öncesi eğitime önem vermiş ve bu bağlamda 2008 yılında mahalle ve bölgeler en yakın okula tanımlanmıştır. Bu sayede 6 yaşında ilköğretime giden öğrenciler sistemden direkt okullara yerleşmişlerdir. SBS'nin sadece 8. sınıflara uygulanması kararlaştırılmıştır. Liseleri dönüştürme faaliyetleri gerçekleştirilmiş, bu işlem 2014' de bitirilmiştir. 2010 yılından itibaren ilk kez YGS ve LYS uygulanmıştır. Toplam 187,645 öğretmen ataması yapılmıştır. Önceden başlatılan projeler uygulanmaya devam edilmiştir.(Cankar&Taş, 2017: 197-198)

Tüm bu değişiklikler doğrultusunda eğitim sistemine baktığımızda bu dönemde muhafazakâr temelde siyasal koruma odaklı yeni iktidar perspektifi ile Ak Parti karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış ile Ak Parti, kendisine yapılacak ataklara karşı korumacı bir politika ile tabanını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu durumu anlamak için ise o dönemde gerçekleşen olaylara değinmek lazımdır. Gerek 2007'deki cumhurbaşkanlığı krizi gerekse 2008 dünya ekonomik krizi, Dink suikastı ve Ergenekon davalarının meydana getirmiş olduğu olumsuz durumlar Ak Parti'nin kendini korumaya dönük adım atmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde Ak Parti muhafazakâr temelli bir söylem ile perspektifini oluşturmuştur. Bu durumun Recep Tayip Erdoğan'ın kendisine yönelik açılmış olan davalar neticesinde siyaset dışı kalmama adına sistem ile barışık bir söyleme yönelme isteğinin sonuçlarından biri olduğu belirtilebilir. Bir diğer unsur da partinin seçmen tabanını genişletmesi ile alakalı bir durumdur. Dolayısıyla bu söylemle farklı kesimlerin ortak noktalarına değinen bir işlev ortaya çıkmaktadır. Burada muhafazakârlık söylemiyle Ak Parti'nin yap-

muş olduğu vurgu, hem geleneksel kültür ve değerleri korumak hem de Türkiye'nin küresel dünya ile rekabetinde bilim ve teknolojinin benimsenmesinin önemi üzerinde durmaktadır.

Ak Parti'nin bu dönemde muhafazakâr temelli söyleminin yansımalarının bulunduğu kurumlardan biri de eğitimidir. Bu durum hem eğitim programları aracılığı ile topluma yansıtılmakta hem de öğretmenler ve öğrenciler üzerinde etkili olmaktadır. Ak Parti'nin liberal ekonomik pozisyonu da göz ardı edilmediğinde, iktidarın ekonomik temelli denetimini düşürürken ideolojik temelli denetimini artırmasına olanak sağlama eğilimi göze çarpmaktadır. Bu açıdan Ak Parti'nin 2. seçim dönemindeki beyanları okunduğunda rekabet kültürü oluşturma, merkezi müfredat ve merkezi sınav yapılandırılması muhafazakârlığın etkisi olarak söylenebilir. Bu şekilde önceden hazırlanan teknik bilgilerle eğitimde eleştirel olanakları belirli açılardan kısıtlama ise beraberinde gelen bir durumdur. Öğretmenlerin istihdam koşullarında gerçekleştirilecek dönüşümler de ekonomik ve ideolojik temelli olarak bu açıdan karşımıza çıkmaktadır.

Ak Parti'nin bu döneminde eğitim alanında hem piyasalaştırılan hem de muhafazakârlaştırılan ikili bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma örnek mesleki ve teknik eğitim alanında karşımıza çıkmaktadır. Dershane vb. kurumlar bir yandan özelleştirilerek ticarileştirilmekte diğer yandan da mesleki teknik eğitime indirgemeci bir politika izlenmektedir. Mesleki ve teknik eğitimin önemli olduğu söylemi bu durumu açıklar niteliktedir.

Muhafazakar temelli, siyasal koruma ve konsolidasyon odaklı yeni iktidar perspektifi ile Ak Parti eğitimi, gelenek, devlet, otorite, din gibi eskiye dayalı muhafazakar geleneklerin, değerlerin toplumu güvence altına almak amacıyla kapitalizm ile birlikte yeni oluşan siyasal, kültürel, ekonomik şartlara uyum göstermede bir kurtarıcı olarak görmüştür. Bu şekilde Ak Parti o dönem içerisinde kendisine yapılacak olan ataklara karşı korumacı bir perspektif geliştirmiştir.

3.3. Ak Parti Resmi Söylemi: 3. Genel Seçim Dönemi (11 Haziran 2011)

Eğitimin en temel hizmet alanlarından biri olmasının onun toplumu güçlü tutmakta saklı olduğunu belirten Ak Parti, bu alanda gerçekleştirmek ve ilerletmek istedikleri hedeflerini şu şekilde açıklamıştır:

Yaptıklarının yeterli olmadığını çünkü hedeflerinin ‘Güçlü Türkiye’ olduğunu vurgulamışlar ve bu doğrultuda 2023 hedeflerini açıklamışlardır: 2023 yılında tüm okullarda bilgi teknolojisi kullanımının yaygın ve eksiksiz olması, birkaç yıl içerisinde okul öncesi eğitimin tüm illerde zorunlu olması, öğretim üyesi sayısının artırılması, insan kaynağı bakımından eksik olmayan bir eğitim vaadi, PISA sonuçlarında Türkiye’nin ilk 10 da yer alması, ücretsiz ders kitabı dağıtımına devam edilmesi, YÖK’ün yeniden düzenlenmesi, özel üniversitelerin kurulmasına imkân verilmesi, yükseköğretimde kalite adına Yükseköğretim Kalite Ajansı kurulması, yayınlanan bilimsel makale sayısında ilk 10’a girme hedefi, rehberlik sisteminin okul öncesine kadar indirilmesi, Gelenekten Geleceğe projesi ile yerel ve modern mimariyi sentezleyen işlevsel okul inşası, yazılı ve sözlü iletişimde yabancı dilin iyi kullanılması hedeflenmektedir. (s.134-136)

3.3.1. 2011 Resmi Söylem Doğrultusunda Eğitim Sistemindeki Değişiklikler

Aşırı muhafazakâr, milliyetçi yönü artan, ulusal ve devletçi olan yeni bir anlayış

Ak Parti’nin eğitimde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler şu şekilde açıklanabilir: Milli eğitim bakanlığı merkez teşkilatı yeniden yapılandırılmıştır. Eğitimin fiziki ve teknolojik alt yapısı gözle görülür bir şekilde iyileştirilmiştir. Zorunlu eğitim 12 yıla çıkmış ve müfredat bu bağlamda yenilenmiştir. Kız çocuklarının aldıkları eğitim sürelerinde artış sağlanmıştır. Serbest kıyafet uygulamasına geçilmiş ve başörtü serbestliği getirilmiştir. Meslek ve imam hatip liselerindeki katsayıdan kaynaklanan eşitsizlikler ortadan kaldırılmış, öğretim programlarına Hz. Muhammed’in Hayatı, Kur’an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler dersleri isteğe bağlı öğren-

cilerin tercih edebileceği dersler olarak konulmuştur. Öğrenci sayısı ve okullaşma oranlarında artış sağlanmıştır. Burs imkânından yararlanacak öğrenci sayısı artırılmıştır. Okullaşma oranlarındaki artış devam ederek 49'u vakıf 51'i devlet olmak üzere 100 yeni üniversite kurulmuştur. Kredi ve burs miktarında artış gerçekleştirilmiştir.(s.76-80)

Ak Parti'nin *resmi söylemleri ile birlikte eğitim sistemindeki 2011-2015 yılları arasındaki değişiklikler* ise şu şekilde özetlenebilir:

- 1. 2011: Katsayı Değişikliği – YGS' de Şifre Skandalı:** Bu dönemde önceden gerçekleştirilme kararı alınan katsayı yeniden iptal edildi. YGS ve LYS ilk kez bu yıl gerçekleştirildi. YGS'de şifreleme ile kopya olayı gündeme geldi. Bu durum yetkililer tarafından reddedildi.
- 2. 2012: 4+4+4 Uygulaması, YÖK Taslağının Şekillendirilmesi:** 8 yıl olan eğitim 4+4+4 olarak 12 yıllık eğitim haline getirildi. Yeni gelen sistem beraberinde okula başlama yaşından içerisinde başka değişiklikleri de kapsayan birçok yenilik getirdi. Yeni YÖK taslağı hazırlandı fakat MEB'den bu taslak onay alamadı.
- 3. 2013: Dershane Tartışması, TEOG 'un İlk Defa Uygulanması:** O dönem MEB bakanı Nabi Avcı 1 Eylül 2015'te dershanelerin kapatılacağını açıkladı. Aynı zamanda 2013 yılında SBS son olarak uygulandı. Buna eş olarak TEOG sınavının yapılacağı açıklandı. Bu doğrultuda ilk TEOG 2013 Kasım'da yapıldı.
- 4. 2014: TEOG Karışıklığı, Türban Uygulaması:** TEOG sınavında liseye yerleştirme aşamasında öğrencilerin ya evlerinden uzak bir yere ya da istemedikleri bir okula yerleştirilmesi sorunu meydana geldi. Yeni alınan kararlar ile birlikte başörtüsü yaşının 10 olması tartışmalara yol açtı.

Bu doğrultuda 2011-2015 yılları arasında görev alan Milli Eğitim Bakanlarının faaliyetleri şu şekildedir: Ömer Dinçer döneminde eğitim 8 yıldan 12 yıla çıkarılmış ve eğitim aşamalandırılmıştır.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin Hayatı gibi seçmeli dersler yürürlüğe konulmuştur. Kılık kıyafete dair yönetmelikte de değişikliğe gidilmiş ve okul üniformaları kaldırılmıştır. Kız öğrencilerin derslere başörtüsü ile girebilmesi yasallaştırılmıştır. Üniversite birinci öğretim öğrencileri katkı payından muaf tutulmuştur. Toplam 137.630 öğretmen ataması yapılmıştır. Her 5. ve 9. sınıf öğrencilerine tablet verileceği açıklanmıştır. Anaokulundaki ve ilköğretimdeki çocuklara süt dağıtma faaliyeti gerçekleştirilmiştir. (Cankar&Taş, 2017: 199-200). Nabi Avcı döneminde, dershanelerin özel etüt merkezlerine dönüştürülmesi kararının ardından, bu tarz kurumlara ihtiyacı azaltmak amacı ile Örgüt ve Yaygın Eğitimi Destekleme ve Yetiştirme Uygulaması başlatılmıştır. Ders saati 40 dakikaya indirilmiştir. SBS 2007-2008'de son kez uygulanmıştır, 2013-2014'te TEOG sistemine geçilmiştir. Bu dönemde dershanelere karşılık olarak öğretim kursları meydana getirilmiştir. 2013'te KPSS'de Öğretmenlik Alan Bilgisi Testi uygulanmıştır. 194.320 öğretmen ataması gerçekleştirilmiştir. Önceki bakanların projeleri devam ettirilmiş, MEB Mobil Bilgi Servisi işlerlik kazandırılmıştır. (Cankar&Taş,2017: 202-203)

Tüm bu değişiklikler doğrultusunda eğitim sistemine baktığımızda bu dönemde aşırı muhafazakâr, milliyetçi yönü artan ulusal ve devletçi olan yeni bir anlayış benimsenmiştir. Bu dönemde bu şekildeki bir paradigma ile karşımıza çıkan Ak Parti, muhafazakarlığının içini hem ulusal hem de güvenlikçi bir yaklaşımla desteklemeye başlamıştır. O dönemde yaşanan gelişmelere baktığımızda (Arap baharı, gezi olayları, FETÖ, 17-25 Aralık darbe girişimi, 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi olaylar) yeni bir tutumun takınılması gerektiğinin göze çarptığını görmekteyiz.

Bu durumların eğitim sistemindeki yansımalarına baktığımızda, seçmeli derslerin arttırılmasıyla beraber müfredata eklenen din bilgisi ile ilgili seçmeli derslerin listeye konulması muhafazakâr bir tutumun beraberinde getirdiği sonuçlar olarak düşünülebilir. Yine aynı şekilde kılık kıyafet serbestliği adı altında okullarda türban yaşının 10 olması durumu da buna bir örnek teşkil etmektedir. Bu şekilde kız öğrencilerin derslere başörtüsü ile girmesi yasallaştırılmıştır.

İnsanların önemli bir kısmının hala çocuklarını okutabilmek için yeterli bir maddi imkâna sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Dolayısı ile özel sektörler her ne kadar okullaşmaya yardımcı oluyorsa da devlet de bu duruma destek olmaya çalışmaktadır. Bu da devletçilik ilkesinin eğitim alanındaki bir yansıması olarak görülebilir. Taşımali eğitim, gerçekleştirilen eğitim yardımları, parasız bir şekilde ders kitaplarının dağıtılması, özellikle kız çocuklarının okullaşma oranına yapılan destekler bunun bir göstergesidir. Burs, yurt ve yatılılık imkânlarının arttırılarak devam ettirilmesi de bu sürecin bir parçası olarak düşünülebilir.

3.4. Ak Parti Resmi Söylemi: 4. Genel Seçim Dönemi (7 Haziran 2015)

Ak Parti bu seçim döneminde eğitimin önemini vurgulayarak Türkiye'yi yüksek insani gelişmişlik kategorisinde olan ülkeler içerisinde sokmayı hedeflediğini belirtmiştir. Eğitimin geleceğe yatırım olduğunu düşünmüşlerdir ve insanın yaşam kalitesini yükselten bir etkinlik olarak görmüşlerdir. Bu açıdan açıklamış oldukları hedefleri şöyledir: Eğitimde Kalite anlayışı ile Türkiye'nin eğitim kalitesinin ortaya çıkarılması, Milli Eğitim Bakanlığının geliştirilmesi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, eğitim fakültelerinin müfredatının yenilenmesi, KPSS 'de tüm alanlarda alan sınavının yapılması, müfredatın gözden geçirilmesi ve öğrenciyi hayata hazırlayan, öğrenmeyi öğreten, özgüvenini geliştiren evrensel değerlere uygun müfredat için çalışmalara devam edilmesi, yabancı dil öğretiminin daha etkin hale getirilmesi, eğitim için fonksiyonel mekânların yaratılması, mesleki eğitimlerin kalitesinin artırılması, tam gün eğitim-öğretim için yeni dersliklerin inşa edilmesi, eğitim materyallerinin farklılıkları ve öğrenciyi merkez alan bir şekilde düzenlenmesi, her çocuğun yaşadığı eve yakın bir okula gönderilmesi düşüncesinin uygulanması, üniversiteye giriş sisteminin yeniden gözden geçirilmesi, üniversitelerin ihtisaslaşmasının desteklenmesi, öğrencilerin yanı sıra mezunların da yandal çift ana dal yapma şansının getirilmesi, MEB ve TÜBİTAK'ın verdiği yükseköğretim burslarının artırılması hedeflenmiştir. (s.81-87)

3.4.1. 2015 Resmi Söylem Doğrultusunda Eğitim Sistemindeki Değişiklikler

Milliyetçilik - muhafazakârlık temelinde ulusal güvenliği temel alan milli bir siyaset

1. **2016-1017 Eğitim Müfredatlarında Değişiklik:** Yenilenen müfredatlarla hem çağın gerekliliklerini hem de ferdin ve toplumun değişen ihtiyaçlarını kapsayacak şekilde düzenlendiği ifade edilmiştir. Bu yenilenen müfredat 2017-2018 yılında 1, 5 ve 9. sınıflarda uygulamaya konulmuştur. 2018-2019 eğitim öğretim yılında ise tüm sınıflarda uygulanmıştır.
2. **Ödev Tarih Oluyor:** Uygulanacak olan bu yeni müfredat ile birlikte öğrencilere sömestr tatilinde ev ödevi verilmeyeceği açıklanmıştır.
3. **Ders Saatleri Artacak, İçerik Azaltılacak:** MEB bakanı İsmet Yılmaz, yeni müfredat ile birlikte ders saatlerinin artacağını fakat bunun akabinde içeriklerinin azaltılacağını belirtmiştir.
4. **Anaokulu Saatlerinin Değişmesi:** Erken okula başlama nedeniyle çocukların karşılaştıkları zorluklar neticesinde anaokulu için başlangıç saati değiştirilmiştir.
5. **Bitişik Eğik Yazı Kaldırıldı:** İsmet Yılmaz, bu uygulamadan öğretmenlerin, öğrencilerin ve hatta velilerin de rahatsız olduğunu vurgulayarak eğik yazıyı kaldırmıştır.³
6. **4.Sınıfta F Klavye Eğitimi:** Eğitime hem tabletlerin hem de akıllı tahtaların girmesiyle birlikte öğrenciler F klavye eğitimi alacaktır.
7. **2017: TEOG Sınavının Kaldırılması:** Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın TEOG'un kaldırılmasına yönelik vurgusu üzerine bu sınavın gerçekleştirilmeyeceği ilan edilmiştir.
8. **Üniversite Sınavlarında Değişiklik:** Üniversite sınavlarındaki YGS ve LYS ayrımı kalkarak öğrenciler sayısal, sözel,

3 İlgili web site: <http://www.hurriyet.com.tr/12-yillik-bitisik-egik-el-yazisi-kalkti-40467288>, (Erişim Tarihi: 2.11.17)

eşit ağırlık ve dil puanlarına göre değerlendirilecektir. Toplam dört puan türü ile birlikte baraj uygulamasına devam edilecektir.

Tüm bu değişiklikler doğrultusunda eğitim sistemine baktığımızda bu dönemde milliyetçilik-muhafazakârlık temelinde ulusal güvenliği temel alan milli bir siyaset anlayışı hâkimdir. Aslında bu anlayış ile üçüncü dönemdeki anlayış arasında bir paralellik vardır. Üçüncü dönemin sıkıntılı bir süreç olarak geçmesi, bu dönemde Ak Partiyi ulusal güvenlik esaslı milli bir siyasete itmiştir. Bu dönemde yaşanan olaylara baktığımızda (15 Temmuz darbe girişimi, DAESH ve PYD tehditleri, PKK problemi, Suriye sorunu ve operasyonlar) yeni bir söylem geliştirmeyi gerekli kılmıştır.

Ak Parti bu dönemde eğitimin geleceğe yatırım olduğunu düşünmüş ve insanın yaşam kalitesini yükselten bir etkinlik olarak görmüştür. Yerli ve milli siyaset anlayışı eğitimin bazı alanlarında da kendini göstermiştir. Bunlardan bir tanesi ulusal bağlamda eğitimde politikalar belirleneceği ile alakalıdır. Bununla birlikte eğitimde kalite anlayışı ile ilgili çalışmalar yaparak il, ilçe, bölgeler düzeyinde Türkiye'nin eğitim kalitesini ortaya koyma çalışmalarına başlanacağı da bir diğer durumdur.

Yine bu dönemde eğitimde fırsat eşitliği vurgulanmaya devam edilmiştir. Ayrıca yapılan müfredat değişiklikleri ile hem çağın gereklilikleri hem de kişinin ve toplumun değişen ihtiyaçları kapsayacak şekilde yenilendiği belirtilmiştir.

Milliyetçi muhafazakâr temelli bir anlayış toplum içerisindeki tüm talepleri uyumlulaştırarak yansıtan bir fonksiyon olarak düşünüldüğünde, okul türlerinde ve bölgeler arasında meydana gelen başarı farklılıklarındaki düzeyler aşağı indirgenerek eğitimde fırsat eşitliği oluşturulacağı yönündeki söylemler bu duruma örnek olarak verilebilir.

Tartışma ve Sonuç

Eğitim bir ülkenin kalkınmasında ve gelişme göstermesinde önemli bir gerçekliğe sahiptir. Bu açıdan bulunduğu toplum içerisinde birçok toplumsal işlevi ve farklı yaklaşımları barındırır. Ba-

rındırılmış olduğu işlev ve yaklaşımlardan biri eğitimin ideolojik yönüdür. Her ülkede eğitimin dayanmış olduğu bir takım siyasi yönler mevcuttur. Eğitimle birlikte hem toplum içerisindeki bireylerin temel becerileri kazanması sağlanırken hem de iktidarın sahip olduğu görüşler topluma nüfuz edilir. Eğitim modern ulus devletlerin temel bir mekanizmasıdır. Bu bağlamda da ideolojik bir araçtır. Althusser'in eğitimi devletin ideolojik aygıtı olarak görmesi gibi iktidarın en önemli hedeflerinden biri ideolojik söylemi doğrultusunda eğitime yön vermektir.

Türkiye'de son yıllardaki eğitim sistemine baktığımızda değişen yaşam şartlarına uyum sağlamaya çalıştığı görülmektedir ve sürekli bir dönüşüm içerisinde. Ak Parti hükümeti iktidara geldiği 2002 yılından bu yana siyasi ideolojisini eğitim alanına da yansıtmaktadır. Serbest piyasa merkezli bir yaklaşım benimseyen Ak Parti, devletin ekonomik alandaki etkisini aza indirgeyerek uluslar arası piyasayı bütünleştirmeye çalışma politikasının eğitim kurumlarında da görülmesi bunun bir örneğidir. Dönemsel olarak Ak Parti'nin resmi söylemi ve bu doğrultuda şekillendiği eğitim politikasıyla bunların ideolojik temelleri Şekil1' de belirtilmiştir:

Şekil1: Ak Parti'nin dönemsel eğitim politikası ve ideolojik temeli

	1.Dönem 2002-2007	2.Dönem 2007-2011	3.Dönem 2011-2017	4.Dönem 2017-Günümüz
Resmi Söylem	Eğitimin her alandaki kalkınmanın en önemli unsuru olduğuna dair resmi söylem	İnsan yaşam standardının yükseltilmesi ve ülkenin refah, istikrar, rekabet gücüne katkıda bulunması dolayısıyla yaşam boyu bir faaliyet olması üzerine söylem	Eğitimin en temel hizmet alanı oluşu ve onun toplumu güçlü tutmakta saklı olduğunu belirten söylem	Eğitimin geleceğe yatırım ve insanın yaşam kalitesini yükselten bir etkinlik olduğunu belirten söylem

Eğitim Politikası	Eğitim alanında üst seviye başarı yakalamak, toplam kaliteyi yükseltmek ve bu alanda eksiklikleri gidermeye yönelik politika	Eğitimin toplumun güçlenmesi adına atılacak faaliyetlerin başında gelen kurum olduğuna yönelik vurgu ve eğitimin en temel hizmet alanı olmasına yönelik politika	Eğitimi kalkınmanın en temel amacı görerek toplumu güçlü tutmaya yönelik politika	Eğitimin önemi vurgulanarak Türkiye'yi yüksek insani gelişmişlik kategorinde olan ülkelere arasına girmesine yönelik politika
İdeoloji	Milli görüş temelinde muhafazakâr merkezli ve liberal ekonomik pozisyon	Muhafazakârlık temelinde siyasal koruma odaklı yeni bir iktidar perspektifi	Aşırı muhafazakâr, milliyetçi yönü artan, ulusal ve devletçi olan bir anlayış	Milliyetçilik-muhafazakârlık temelinde ulusal güvenliği temel alan milli bir siyaset

Ak Parti'nin 1. Döneminde, milli görüş temelinde muhafazakâr merkezli ve liberal ekonomik pozisyonlu bir eğitim anlayışı görmekteyiz. 2002'deki seçim beyannamesini bu açıdan ele aldığımızda MEB bünyesinde eğitimin iyileştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında fırsat eşitliğinin sağlanması, özel okulların ve bununla bağlantılı olarak eğitim merkezlerinin yaygınlaştırılması, yönetimde merkezileştirilmenin kaldırılarak denetimin yerel birimlere aktarılması konuları dikkat çekmektedir. Liberal ekonomik pozisyona vurgu bu alanlarda görülmektedir. Devletin eğitim alanındaki sorumluluklarının sivil toplum örgütlerine veya piyasaya devredilmesi düşüncesi liberalizmin eğitime yansması olarak düşünülebilir. Aynı şekilde Türkçe dilinin en iyi şekilde öğretilmesine yönelik açık ifade milli görüş temelinde bir eğitim politikasını yansıtmaktadır.

Ak Parti'nin 2. Döneminde, muhafazakârlık temelinde siyasal koruma odaklı yeni bir iktidar perspektifi göze çarpmaktadır. Burada Ak parti yapmış olduğu muhafazakârlık söylemiyle hem geleneksel olan değerleri koruma yoluna gitmiş hem de Türkiye'nin küresel dünya ile rekabetinde bilim ve tekniğin benimsenmesi

gerektiğini vurgulamıştır. Bu dönemde Ak Parti eğitimi, gelenek, din, devlet, otorite gibi muhafazakâr geleneklerini toplumun güvenceye alınması amacıyla kapitalizm süreci ile birlikte yeni şartlara uymada bir araç olarak görmüştür.

Ak Parti'nin 3. Döneminde, aşırı muhafazakâr, milliyetçi yönü artan, ulusal ve devletçi olan yeni bir anlayış ile karşımıza çıkmaktadır. Dönem içerisinde Arap baharı, gezi olayları, FETÖ, 17-25 Aralık darbe girişimi, 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi olayların yaşanmasıyla yeni bir tutumun gerektiğini görmekteyiz. Başörtüsünün yasallaştırılması, temel dini bilgileri ile Hz. Muhammed'in hayatının müfredata eklenmesi muhafazakâr tutumlar olarak ele alınabilir. Devletçilik ilkesinin eğitim alanına yansısıyla ücretsiz olarak ders kitaplarının temin edilmesi, taşınabilir eğitim gibi destekler de dönem içerisinde devam etmektedir. Öğrencilere verilen burslar, yurt imkânları da bu bağlamda sürecin bir parçası olarak düşünülebilir.

Ak Parti'nin 4. Döneminden günümüze kadar olan sürecinde ise milliyetçilik - muhafazakârlık temelinde ulusal güvenliği temel alan milli bir siyaset anlayışı görülmektedir. Dönemde yaşanan ve etkileri devam eden 15 Temmuz darbe girişimi, DAESH ve PYD tehditleri, PKK problemi, Suriye sorunu ve operasyonlar gibi olaylar yeni bir söylem geliştirmeyi gerekli kılmıştır. Ayrıca MEB'in eğitim sistemini ulusal düzeyde politika belirleme üzerine geliştirecek olması yerli bir anlayış sisteminin ürünüdür.

Kaynakça

- Aka, A., (2009), Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 330
- Ak Parti Resmi İnternet Sitesi, 4.12.2017 tarihinde <http://m.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/> adresinden alındı
- Althusser, L., (1991), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Y. Alp, M. Özışık, İstanbul:İletişim Yayınları
- Avan, M., (2013), Türkiye’de Siyasal İktidar ve Üniversite İlişkisi YÖK Sonrası Bir Değerlendirme, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara:Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Black, Cyril E., (1989), *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. M. Fatih Gümüş, İstanbul:Verso Yayınları
- Bulut, Y., (2011), “İdeolojinin Tarihçesi”, *Sosyoloji Dergisi*, 3(23), 191-192
- Cankar, B.,& Taş, A., (2017), “Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri:(1996-2016)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2),193-197
- Çetin, H., (2002), “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 32
- Illich, I., (1988), *Şenlikli Toplum*, Çev.Ahmet Kot, İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- İnal, K., Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, 20.12.2017 tarihinde <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2013/04/014-Inal.pdf> , adresinden alındı
- Koca, G.,(2014), 2.11.2017 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/19-yilda-egitimde-sorunlar-azalmadi-artti-27729749> , adresinden alındı
- Kolcu, G., (2017), *12 Yıllık Bitişik Eğik El Yazısı Kalktı*, 2.11.2017 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/12-yillik-bitisik-egik-el-yazisi-kalkti-40467288> adresinden alındı
- Nietzsche, F. W., (1991), *Gelecekteki Felsefe*, Çev: Ümit Özdağ, Ankara:İmge Yayınları
- Topakkaya, A., (2007), “İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sü-

Gamze Ömürlüoğlu

recine Kısa Bir Bakış", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 165-176

Turřucu, H.,&Berif, H., (2011), *Ak Parti Siyaset Akademisi (10.Dönem) Lider Ülke Türkiye*, 2.11.2017 tarihinde http://www.academia.edu/9640286/AK_PARTI_S%20YASET_AKADEM%20S%20 adresinden alındı.

Yabancı Uyruklu Öğrencilerdeki Türkiye İmajı: Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği*

*Turkey's Image in International Students:
Bursa Uludag University Example***

M. H. Mustafa Bektaş* - K. Burcu Öngen Bilir******
Talip Alan*****

Öz

Ülkemizde yakın dönem içerisinde yabancı uyruklu öğrenci sayısında önemli oranda artış olmuştur. Bu sayının büyük kısmı, eğitimlerini tamamladığında ülkemizden ayrılan geçici bir nüfus oluşumunu temsil etse de sürecin sadece kısa vadede değil uzun vadede de ülkemiz açısından birtakım sonuçları olabilmektedir. Ülkemizde belli bir süre kaldıktan sonra kendi ülkelerine veya başka ülkelere taşınan yabancı öğrencilerde oluşan Türkiye imajı uzun vadeli sonuçların en önemli etkenlerinden bir tanesidir. Bu bağlamda, ülkeye gelmeden önce ve geldikten sonra yabancı öğrencilerdeki Türkiye imajlarının nasıl olduğunu tespit etmek elzem olmaktadır. Mevcut çalışmanın

* Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen, "ÖAP(İ)-2018/7" numaralı "Yabancı Uyruklu Öğrencilerdeki Türkiye İmajı: Uludağ Üniversitesi Örneği" başlıklı geçen projeden türetilmiştir.

** This article has been derived from the project titled "Turkey's Image in International Students: Uludag University Example (ÖAP(İ)-2018/7)" that funded by Uludag University Scientific Research Projects Commission.

*** Dr.Öğr.Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, mhmbektas@uludag.edu.tr

**** Dr.Öğr.Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, burcu.bilir@btu.edu.tr

***** Araş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, talipalan@uludag.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 6 Eylül 2019

amacı, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde eğitim almakta olan yabancı uyruklu öğrencilere anket yoluyla ulaşılıp, "Yabancı öğrenciler üniversitemizde eğitim almaya başladıktan sonra kendilerindeki Türkiye imajında bir değişiklik oldu mu, olduysa bunun nedenleri nelerdir?" sorularına karşılık bulmaya çalışmaktır. Buradan elde edilen verilere, gerek hâlihazırda ülkemizde bulunan gerekse ileride gelecek olan yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajını daha da iyileştirmek amacıyla geliştirilecek politikaların oluşturulmasında somut kaynak olarak başvurulabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye İmajı, Yabancı Uyruklu Öğrenci, İletişim Hipotezi

Abstract

There has been a significant increase in the number of international students in Turkey in recent years. The majority of international students reflects a temporary population, as they leave country when they complete their degree. However, temporary population could have long-term outcomes for the hosting country. The developed Turkey's image in international students after spending some time in our country could be assessed as a key impact of long-term results. It is therefore important to ascertain how Turkey's image for international students has altered after they have spent some time in Turkey. The current study used questionnaire to reach international students who studies at Bursa Uludag University in order to discover whether there is any change in their view about Turkey's image since they have begun their study, and if there is, then what reasons lie behind this change. The findings of the current research could provide a guidance to develop policy in order to improve Turkey's image for present and forthcoming international students.

Key Words: Turkey's image, international students, contact hypothesis

Giriş

Küreselleşen dünyada teknolojinin etkisiyle her alanda yaşanan hızlı değişimler eğitim alanını da etkilemektedir (Yıldırım vd., 2016:20). Küreselleşmeyle birlikte ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesi, insanların farklı ülkelere gidip orada eğitim almalarını daha da kolaylaştırmıştır. Kalkınma Merkezi Araştırmaları'nın 2015 tarihli raporunda da ifade edildiği üzere:

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada meydana gelen hızlı değişim pek çok alanda olduğu gibi yükseköğretim alanında da kendini göstermiştir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarındaki yükseliş, gelişmiş ülkelerin nitelikli insan gücüne duydukları gereksinim, artan küreselleşmenin getirdiği seyahat kolaylığı, ülkeler arasında işbirliği ve etkileşimin artması, üretim ilişkilerinin değişmesi, artan nüfus, kişilerin kendi ülkelerinin dışında farklı bir entelektüel birimden yararlanma isteği ve daha pek çok sebep günümüzde uluslararası öğrenci hareketliliğinin önemli bir seviyeye ulaşması sonucunu doğurmuştur (KAM Raporu, 2015: 10).

Yakın dönem içerisinde, yabancı uyruklu öğrencilere yönelik pazar hacmi önemli oranda gelişmiştir. Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyanın birçok yerinde yabancı uyruklu öğrencilerin kaynaklık ettiği önemli bir ekonomik değer söz konusudur (Levent ve Karaevli, 2013: 98). Filhakika, bazı ülkeler kendileri için önemli bir gelir kalemi olan bu sektörden daha fazla kazanç elde etmek amacıyla yatırım yapmaktadır. Yapılan yatırımlarla ülkenin yabancı öğrencilerdeki imaj değeri yükseltilip, onlar için bir marka ülke olmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, özellikle gelişmiş ülkeler, yabancı uyruklu öğrencilerin beklentilerini ve ülkelerine ilişkin fikirlerini ölçmek amacıyla araştırmalar yapmakta ve bu araştırmalardan elde edilen verilerle yabancı öğrencilere yönelik daha sağlıklı politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.

Şüphesiz en bilindik ortak neden olan İngilizce öğrenme amacını¹

1 Bilhassa Anglosakson ülkelerine seyahat eden yabancı uyruklu öğrenciler için temel amaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

göz ardı edecek olursak, yabancı uyruklu öğrencilerin kendi ülkelerinden çıkıp bazen binlerce kilometre uzakta dünyanın farklı coğrafyalarında öğrenim görmek istemelerinin temelinde, genel olarak, yüksek hayat koşullarının gölgesinde daha kaliteli bir eğitim alma ve burs imkânlarından yararlanma arzusu yatmaktadır.²

Ülkemizde yakın dönem içerisinde yabancı uyruklu öğrenci sayısında önemli oranda artış olmuştur. Gerek resmi dilin Türkçe olması gerekse birçok üniversitede eğitim dilinin Türkçe olması hasebiyle, İngilizce gibi popüler ve uluslararası sistemde baskın olan bir dili öğrenme amacının bu artışta pek bir katkısının olmadığını söyleyebiliriz. Bu artışta daha çok, gerek ülkenin cazip imkânlarla sahip oluşu gerekse yakın dönemde yabancı öğrencilerin gelmelerini teşvik eden programların geliştirilmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Yabancı uyruklu öğrencilerin sayısının artması, kısa ve orta vadede hem eğitim kalitesini olumlu etkileyebilmekte hem de çeşitliliğin artmasına öncülük edebilmektedir. Bununla beraber, uzun vadede de ülkemiz açısından birtakım sonuçları olabilmektedir. Bu noktada, ülkemizde belirli bir süre kaldıktan sonra kendi ülkelerine veya başka ülkelere taşınan yabancı öğrencilerde oluşan Türkiye imajı, uzun vadeli sonuçların en önemli etkenlerinden bir tanesidir. Zira birbirlerini tanıyan toplumlar arasında ilişkiler de daha verimli bir şekilde gelişir (Anholt, 2011: 300).

Mevcut çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde eğitim almakta olan yabancı uyruklu öğrencilere anket yoluyla ulaşıp, "*Yabancı öğrenciler üniversitemizde eğitim almaya başladıktan sonra kendilerindeki Türkiye imajında bir değişiklik oldu mu, olduysa bunun nedenleri nelerdir?*" sorularına karşılık bulmaya çalışmıştır. Bununla beraber, yabancı uyruklu öğrencilerin vakitlerini en çok geçirdikleri ve en çok muhatap oldukları kurum olan üniversitelerimiz, sade-

2 Bu noktada, kişilerin koşulları ile motivasyonları arasında bir nedensellik bağı bulunmaktadır. Şöyle ki aile refahı yüksek ama ülke refah düzeyi düşük olanlar ağırlıklı olarak refah düzeyi yüksek ülkelerde daha kaliteli bir eğitim alma amacı güderken, hem aile hem de ülke refah düzeyi düşük olanlar ise ağırlıklı olarak refah düzeyi yüksek ülkelerde burs imkânlarından istifade etmek amacı gütmektedirler.

ce Türkiye'ye değil, uluslararası çevreye de hitap eden bir aktör konumundadır. Dolayısıyla, üniversitelerimize gelen öğrencilerin öğrenim aldıkları üniversite hakkındaki izlenimleri, Türkiye hakkındaki izlenimlerinin temelini oluşturabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, üniversitenin yabancı uyruklu öğrencilerdeki imaj değeri, bir bakıma Türkiye'nin imaj değerini oluşturmada öncülük edebilmektedir. Bu noktada, yabancı uyruklu öğrencilerdeki gelmeden önce mevcut olan Türkiye imajı ile geldikten sonra oluşan Türkiye imajı arasındaki farkın ortaya konulmasının yanında, buldukları üniversitenin Türkiye'nin imaj değerinin artmasına ne derece katkıda bulunduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir tespit yapılırken üniversitenin katkıları ile birlikte yabancı uyruklu öğrencilerin beklentileri de belirlenmiştir. Mevcut araştırma ile elde edilen tüm veriler, yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajını etkileyen unsurların zayıf yönlerinin giderilmesinde ve güçlü yönlerinin daha da iyileştirilmesinde yol gösterici olabilir. Böylelikle, yabancı uyruklu öğrencilerin tüm potansiyelleri ile değerlendirilerek Türkiye açısından önemli bir kaynak oluşturulması da mümkün olabilir.

Literatür

Yabancı uyruklu öğrencilerdeki ülke imajında üniversitelerin rolü üzerine henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte, gerek sadece Türkiye'nin imajı ile ilgili gerekse ülkemizdeki yabancı uyruklu öğrencilerin diğer yönleri ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Mevcut araştırmanın da önemli bir boyutu olan yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye'ye gelmeden önce ve geldikten sonraki Türkiye imajı ile ilintili olan çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında, T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından desteklenen ve Kalkınma Araştırmaları Merkezi (KAM) tarafından yürütülen "*Yükseköğretimin Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler İçin Çekim Merkezi Haline Getirilmesi*" isimli araştırma projesi, en önemli ve en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır (KAM, 2015). Çalışma ile "Türk üniversitelerine yurt dışından gelen öğrenci sayısının artırılması için yapılması gereken iyileştirme ve düzenlemelerin tespit edilmesi ve politika önerileri olarak ilgili kurumların değerlendirmesine sunulması

amaçlanmıştır” (KAM, 2015). Böyle kapsamlı bir çalışmanın yanı sıra, yabancı öğrenciler konusunu hususi bir yönüyle ele alan çalışmalar da olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri, makale olarak yayınlanan “Kayseri’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kayseri, İslam, Türkiye Algısı” başlıklı yüksek lisans tezidir (Göver ve Yavuzer; 2015). Bu çalışmada, Türkiye algısına ilişkin ulaşılan bulgulara bakıldığında, öğrencilerin Türkiye’ye gelmeden önceki algısı ile geldikten sonraki algısı arasında değişiklik olduğu tespit edilmiş ve söz konusu bu değişimin bir kısmının pozitif bir kısmının ise negatif olduğu belirtilmiştir (Göver ve Yavuzer; 2015: 1027). Bu bağlamda çalışma, Türkiye hakkında olumlu intiba edinimi sağlayabilmek adına gerekli tedbirlerin alınması lüzumunu da vurgulamıştır (Göver ve Yavuzer, 2015: 1028).

Diğer bir çalışma yine makale olarak yayınlanan “Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşındıkları Kalıp Yargılar” başlıklı bir yüksek lisans tezidir (Karabayev ve Tutkun, 2001). Bu çalışma, Türkiye’ye olumlu yargılarla gelen öğrencilerin, bir süre Türkiye’de kaldıktan sonra olumsuz yargılara sahip olduklarını, zihinlerinde oluşturdukları olumlu Türkiye imajının Türkiye’yi tanıdıkça olumsuzlaştığını ileri sürmektedir (Karabayev ve Tutkun, 2001: 18). Yaklaşık 20 yıl önce yapılmış olan bu çalışmanın yanı sıra, yakın dönem içerisinde yapılmış olan “Güney Kafkasya Kökenli Öğrencilerin Türkiye’ye Gelmeden Önceki ve Geldikten Sonraki Türkiye Algılarının Değişimi” adlı bir başka çalışmaya bakıldığında da benzer sonuçların çıktığını görüyoruz. Hedef örneklemini Güney Kafkasyalı öğrenciler olan bu çalışma, Türkiye’ye geldikten sonra öğrencilerin Türkiye algısının genel olarak olumsuz yönde değiştiği sonucuna ulaşmıştır (Bozkuş ve Arı, 2017: 52-53).

Bu iki çalışmadaki bulgular, ilk bakışta, mevcut çalışmada test edilen Allport’un iletişim hipotezinin doğruluğunu sorgulatabilir. Ancak, iletişim hipotezinden var olan olumlu algıdaki değişim değil var olan olumsuz yargı değerindeki değişim anlaşılmalıdır (Pettigrew & Tropp, 2005: 262). Diğer bir ifadeyle, var olan olumsuz algı değerinin olumluya dönmesi, sabit kalması veya

daha olumsuz dönmeye ile var olan olumlu algı değerinin azalması veya artması ayrı ayrı değerlendirilmelidir (Pettigrew, 1998: 65; Pettigrew & Tropp, 2005: 262; Miller, 2002: 387). Zira var olan olumlu yargılar beklentilerin çok yüksek tutulması ile ilgili olabilir ki; bu da iletişim hipotezinin test edilmesi için gerekli şartlarla uyuşmamaktadır. Filhakika, iletişim hipotezinin odak noktası olumsuz ön yargılardır (Pettigrew & Tropp, 2005: 262; Miller, 2002: 387). Bu yüzden, hedef örnekleme var olan olumlu yargılardaki değişim ile var olan olumsuz yargılardaki değişimin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir.

Bu bağlamda, konusu Türkiye algısı olan ve 2010-2011 yıllarında Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) tarafından gerçekleştirilen “Ermenistan’da Türk ve Türkiye” algısı üzerine yapılmış anket çalışması bize önemli ipuçları sunmaktadır (Akyürek ve Bilgiç, 2012). Bu çalışmada hedef örneklem doğrudan yabancı uyruklu olmasa da katılımcıların çoğu üniversite öğrencileri ve akademisyenlerden oluşmaktadır (Akyürek ve Bilgiç, 2012: 2). Bu çalışma ile yapılan anket sonuçlarına bakıldığında, Türkiye’yi ziyaret etmiş olan katılımcıların Türkiye algısının, Türkiye’yi ziyaret etmemiş olanlarınkine nazaran çok daha olumlu olduğu görülmektedir (Akyürek ve Bilgiç, 2012: 21). Bu çalışma da, Allport’un iletişim hipotezini destekler mahiyette, iki toplumun birbirlerini tanıyıp-tanımamasının olumsuz algılar üzerinde etkili olduğunu savunmuştur (Akyürek ve Bilgiç, 2012: 21).

Bazı çalışmalar, konunun özel bir yönü üzerinde durmak yerine genel bir yaklaşım benimseyerek yabancı uyruklu öğrencilerin durum analizini yaparken (Yıldıran ve diğerleri, 2016), bazıları da bütünleşme sorunları veya yabancı uyruklu öğrencilerin yaşadıkları sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır (Çoşkunserçe ve Erişti, 2017; Güçlü, 1996; Köylü, 2001; Paksoy ve diğerleri, 2012). Bunlara ek olarak, bazı sosyal bilimciler de ülkemizdeki yabancı uyruklu öğrencilerin, bütünleşme paralelinde, ruhsal sorunlarını incelemiştir (Annaberdiyev, 2006). Ayrıca bazı çalışmalarda, Türkiye’nin imajına ilişkin olarak genel değerlendirmeler yapılmış ancak Türkiye’nin imajı hususi olarak yabancı uyruklu öğrencilerin gözünden incelenmemiştir (Gültekin, 2005; Saran ve Karpat, 2002).

Son olarak, bazı çalışmalar da, ülkemiz açısından barındırdığı potansiyele değinerek, uluslararasılaşma sürecinin yanı sıra uluslararası öğrenci hareketliliğinden elde edilebilecek pazar payına dikkat çekmiştir (Şimşek ve Bakır, 2016: 541).

Dünyada yabancı uyruklu öğrenci sayısı 2000 yılında 2 milyon iken, bu sayı 2017 yılında 5,3 milyona ulaşmıştır (UNESCO, 2019). Sayının önemli oranda artış göstermesi devletler açısından yeni bir kaynak anlamına gelmektedir. Zira eğitim müşterisi olarak nitelikleri yabancı uyruklu öğrenciler, onlar için birçok anlamda kazanç elde etme aracıdır. Bu bağlamda, yabancı uyruklu öğrenciler eğitim amacıyla bir başka ülkeye vardıklarında, giderlerini karşılamak için kendi ülkelerinden sürekli sıcak para taşımakta,³ bu da ev sahibi ülke için önemli bir ekonomik kaynak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada, Almanya ve Fransa gibi gelişmiş ülkeler, yabancı uyruklu öğrenciler için bir merkez olmaya çalışmaktadır (UNESCO, 2009). Filhakika, bu ülkelerdeki yabancı uyruklu öğrenci sayısı oldukça fazladır.⁴ Böyle bir eğilimin temelinde, bu sektörden azami ölçüde istifade edebilme amacı yatmaktadır. Bu bağlamda, konuya ilişkin çok yönlü araştırmalar yapılarak elde edilen veriler esas alınıp yabancı öğrencilere yönelik politikalar geliştirilmektedir. Sonuç olarak, bu ülkeler yabancı uyruklu öğrenciler sektöründen gerek ekonomik gerekse bilimsel olarak çok verimli bir şekilde istifade edebilmektedir. Bu ülkelerin yabancı uyruklu öğrenciler için cazibe merkezi olmasında imajlarının payı

3 Yabancı uyruklu öğrencilerin küçük bir kısmı burslu veya gittikleri ülkede çalışarak giderlerini karşılıyor. Burslar da genellikle başarılı öğrencilere temin edilmekte, bu öğrenciler ağırlıklı olarak gittikleri ülkenin imkânlarından dolayı orada kariyerlerine devam etmektedirler. Aslında bu da uzun vadede dünyadaki başarılı insanların ev sahibi ülkeye katkı sunması anlamına gelebilmektedir.

4 ABD’de 1.2 milyon (SEVIS by the Numbers, 2018), Avustralya’da 1.3 milyon (OECD, 2020), Kanada’da 572,415 (Canadian Bureau for International Education, 2020), İngiltere’de 485,645 (Study in UK, 2020) yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktayken, Türkiye’de de bu sayı yakın dönemden beri hızla artış göstererek 114,620 yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır (OECD, 2020).

çok yüksektir. Ülkemizde ise konuya ilişkin olarak, yakın dönemde yabancı uyruklu öğrenci sayısındaki artışla beraber, yabancı uyruklu öğrencilerin bütünleşme sorunları üzerine birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ancak, mevcut durumların analizi ile beraber, “yabancı uyruklu öğrenciler sektöründen nasıl daha etkin bir şekilde istifade edilebilir?” gibi sorulara yanıt arayan müessir ve ileriye dönük araştırmalara daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin imajı ve bunu etkileyen faktörleri tespit eden çalışmaların artması önem arz etmektedir. Mevcut çalışma da Türkiye’de eğitim alan yabancı uyruklu öğrencilerin gözünden Türkiye imajı konusunda bir araştırma sunarak literatüre katkı sağlamaya çalışmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de öğrenim görmekte olan yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajında ülkemize geldikten sonra olumlu bir değişim olup olmadığını iletişim hipotezi çerçevesinde test etmektir. Gordon W. Allport’a (1979) atfedilen “iletişim hipotezi”nde (contact hypothesis), birbirini tanımayan gruplar veya çatışma halinde olan gruplar birbirleriyle vakit geçirmeye başlayıp iletişim halinde olunca, gruplar arasındaki olumsuz algılamaların azaldığı kabul edilmektedir.

Yabancı uyruklu öğrencilere dair yapılan çalışmaların daha çok onların bütünleşme süreçlerine yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Türkiye’de yakın tarihten itibaren sayıları gittikçe artış eğiliminde olan yabancı uyruklu öğrenciler, Türkiye açısından ciddi potansiyeli olan bir sektörü ifade etmektedir. Ancak, bu sektörden daha aktif bir şekilde istifade etmek ve ülkemiz lehine işleyen bir sistem oluşturabilmek için sektördeki aktörlerin tercihlerini ve düşüncelerini etkileyen faktörlerin iyi bilinmesi gerekmektedir.

Mevcut çalışma ile Bursa Uludağ Üniversitesi’nde öğrenim gören farklı fakültelerdeki ve sınıflardaki yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye’ye geldikten sonra gözlerindeki Türkiye imajında değişikliklerin olup olmadığının incelenmesinin yanında, eğer bir değişim olduysa bu değişim sürecindeki etkenlerin neler olduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, yabancı uyruklu öğrenci

sektörünün barındırdığı potansiyeli ülkemizin lehinde ortaya çıkarmaya yarayacak bulgular elde edilmiş olacaktır. Mesela, Bursa Uludağ Üniversitesi'nin tanınırlığını artırmada yabancı uyruklu öğrencilerin daha etkin kullanılmasına olanak sağlayacak politikalar hakkında fikir verebilecektir. Bu amaçla gerçekleştirilecek bir çalışmanın, hem mevcut durumu nedenleri ile birlikte açıklamada hem de bu doğrultuda ileriye yönelik iyileştirme çalışmalarında rehberlik edeceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem Dağılımı

Çalışma kapsamında, Türkiye'de çok fazla ele alınmayan yabancı uyruklu öğrencilerin gözünde Türkiye imajı hususunda "iletişim hipotezi"nin test edilip istatistiksel olarak ortaya konulmasına yönelik bir anket yapılmış ve sonuçları faktör analiziyle ölçülmüştür. Çalışmanın en önemli ayağı olan anket uygulamasının ana kitle-sini oluşturan Bursa Uludağ Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde (ULUTÖMER) okuyan yabancı uyruklu aktif öğrencilerin sayısı 400 ve Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde (İİBF) okuyan yabancı uyruklu aktif öğrencilerin sayısı yine 400 civarındadır. Buna göre, %5 hata payı ve %95 güven aralığında örneklem büyüklüğü 174 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada üst düzey analizler yapılacağı için, örneklemde 200 yabancı uyruklu öğrenciye anket uygulanması hedeflenmiştir. Yapılan anket çalışmaları sonucunda 169 tane sağlıklı veri içeren ankete ulaşılmıştır.

Buna ek olarak, araştırmanın hedef örneklemi sadece lisans öğrencilerinden oluşmamaktadır. ULUTÖMER'deki hedef örneklem, okuyacakları lisans programları için gerekli olan Türkçe eğitimini alan öğrenciler iken, İİBF'deki hedef örneklem ağırlıklı olarak lisans öğrencisi olmakla beraber yüksek lisans ve doktora seviyesinde öğrenim gören öğrencilerden de oluşmaktadır. Bu bağlamda, yapılan ankete lisansüstü düzeydeki öğrenciler de katılmıştır. Bursa Uludağ Üniversitesi'nin tüm birimlerine genelleştirilebilecek verilere ulaşılması çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla, araştırmanın ana evrenlerinden biri olarak ULUTÖMER belirlenmiştir. İİBF, 10.763 toplam lisans öğrenci sayısı ile Üniversitenin en kalabalık fakültesini teşkil etmektedir

ve önemli sayıda yabancı uyruklu öğrenciye sahiptir. İİBF, hedef örneklemelerin çoğunu kapsayan bir evren olması ve anket uygulamasında hedef örneklemelere ulaşmada kolaylık sağlaması nedeniyle diğer ana evren olarak seçilmiştir.

Mevcut araştırma ile cevaplanmaya çalışılan sorular şöyledir: İlk olarak, yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye'ye gelmeden önceki Türkiye imajı ile Türkiye'ye geldikten sonraki Türkiye imajı arasında nasıl bir fark vardır? İkinci olarak, gelmeden önce ve geldikten sonraki süreçte Türkiye'ye bakış açılarını etkileyen faktörler nelerdir? Bu bağlamda, özellikle öğrencilerin öğrenim gördükleri Bursa Uludağ Üniversitesi'nin yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajı değerine katkısının ölçülmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla, öncelikle Türkiye'de okumakta olan yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye imajını etkileyen faktörler, Türkiye'ye geldikten sonraki Türkiye imajı değeri ile gelmeden önceki değer arasındaki fark, bu değerleri arttırabilecek politikalar geliştirilmesinde oluşturulacak ön veri, Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin akademik, sosyal ve kültürel yaşam alanları hakkındaki beklentileri ve öğrenimleri süresince karşılaştıkları akademik, sosyal ve kültürel sorunlar Bursa Uludağ Üniversitesi'nde yapılan bu alan araştırması ile nedenleri ve sonuçları açısından değerlendirilecektir.

Son olarak, Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler denildiğinde, çeşitli burslardan yararlanmak suretiyle veya kendi imkânlarıyla Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu öğrenciler anlaşılmalıdır (Demirhan, 2017: 548). Yabancı uyruklu öğrenciler kavramının yerine uluslararası veya denizaşırı öğrenciler kavramları da yaygın olarak tercih edilmektedir. Mevcut çalışma da Türkiye'deki devlet kuruluşlarındaki resmi kullanıma sadık kalarak yabancı uyruklu öğrenci kavramını kullanmıştır.

Araştırmada Başvurulan Yöntem

Mevcut araştırmada örnekleme yöntemi, değişken tanımları, veri toplama ve veri analiz yöntemleri benimsenmiştir. "Yabancı Uyruklu Öğrencilerdeki Türkiye İmajı: Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği" isimli çalışma, bir alan araştırması olarak tasarlanmıştır. Bu

amaçla, ilk olarak literatür taraması yapıp konuya ilişkin bir kısım verilere ulaşılmıştır. Böylelikle, literatür taramasından elde edilen verilerin tasnif ve analizi yapılarak çalışmanın teorik boyutu belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra, çalışmanın uygulama kısmının çerçevesi oluşturulmuştur. Uygulama kısmı için öncelikle anket soruları hazırlanıp anket formları oluşturulmuştur. Uygulama kısmının son aşamasında bu anket çalışması Bursa Uludağ Üniversitesi'nde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere uygulanmıştır. Çalışma bünyesinde, Türkiye'de çok fazla ele alınmayan yabancı uyruklu öğrencilerin gözünde Türkiye imajı hususunda iletişim hipotezinin test edilerek istatistiksel olarak ortaya konulmasına yönelik bir anket yapılmış ve sonuçları faktör analiziyle ölçülmüştür.

Çalışmanın en önemli ayağı olan anket uygulamasının ana evrenini oluşturan ULUTÖMER'de okuyan yabancı uyruklu aktif öğrencilerin sayısı 400 ve Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde okuyan yabancı uyruklu aktif öğrencilerin sayısı yine 400 civarındadır. Buna göre, %5 hata payı ve %95 güven aralığında örneklem büyüklüğü 174 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada üst düzey analizler yapılacağı için, örnekleme 200 yabancı uyruklu öğrenciye anket uygulanması hedeflenmiştir. Seçilen öğrencilere anket uygulanarak araştırma için gerekli olan veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Uygulama bölümünden elde edilen veriler teorik bilgiler ışığında değerlendirilerek çalışmanın sonuç kısmı meydana getirilmiştir.

Çalışmada faktör analizinin kullanılması uygun görülmüştür. Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni bir araya getirerek az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler halinde yeni sonuçlar bulmayı amaçlayan ve yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistik tekniklerinden birisidir (Büyüköztürk, 2002). Bu analiz tekniği, "gözlemlenen çok sayıdaki değişken içerisinden gruplandırılmış temel değişkenler ya da faktörler tanımlayarak değişken sayısını azaltmak amacıyla yapılmakta ve tanımlanan her bir faktör, değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesi sonucu aynı özelliği ölçen birbiri ile ilişkili değişken setinden oluşmaktadır" (Kalaycı, 2014: 321). Faktör analizi, "değişken-

ler arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyerek, değişkenlerin daha anlamlı ve özet bir şekilde sunulmasını sağlar. Değişken grupları arasındaki ilişkilerin altında yatan birlikteliğin ortak örüntülerinin hangi faktörler içinde tanımlanacağı, ilişkileri basit anlamda ortaya koyar” (Bayram, 2012: 199). Başka bir ifadeyle, analiz veri grubunda yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin altında yatan ortak özellikleri kurmaya çalışır (Bayram, 2012: 199). Faktör analizi sosyal bilimlerde ölçek geliştirme veya ölçeğin geçerliliğini test etmede kullanılır. Araştırmacı bu analizle ölçmek istediği bilişsel bir yapıyı ölçülebilir gözlenen değişkenlerle açıklamaya çalışır (Büyüköztürk, 2002: 118).

Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular toplam üç kısımdan ve 17 tablodan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların demografik özellikleri belirtilmiş, ikinci kısımda yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye’ye gelmeden önceki ve geldikten sonraki Türkiye imajı tespit edilmeye çalışılmış ve üçüncü kısımda ise öğrencilerin öğrenim gördükleri Bursa Uludağ Üniversitesi’nin yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajı değerine katkısının ölçülmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Grubunun Demografik Özellikleri

Aşağıdaki Tablo 1’de çalışmaya katılan 169 öğrencinin cinsiyet dağılımına bakıldığında, görüşülen öğrencilerin %80,5’i erkeklerden, %19,5’i kadınlardan oluşmaktadır. Öğrencilerin medeni durumuna bakıldığında ise büyük çoğunluğunun bekâr olduğu, bununla beraber evli öğrencilerin de eğitim amacıyla Türkiye’ye geldiği tespit edilmiştir. Evli öğrencilerin de Türkiye’yi tercih etme eğilimlerinin olması, aslında öğrencilerin Türkiye’yi aileleri için de yaşanabilecek elverişli bir ülke olarak algıladıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri alanların oranlarının, Fen Bilimleri için %46,2 ve Sosyal Bilimler için %53,8 olmak üzere, birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Yaş durumlarına bakıldığında öğrencilerin yarısından fazlasının 18-23 yaş aralığında olduğu ve 24-29 yaş aralığının ise ikinci büyük orana sahip olduğu tespit

edilmiştir. Genelde 18-23 yaş aralığının öğrencilerin lise eğitimlerinin sonrasında buldukları yaş aralığı olduğu düşünüldüğünde, bu öğrencilerin lise eğitimlerinden sonra doğrudan Türkiye'ye gelmeyi tercih ettikleri ve daha lise döneminde, hayatlarının en önemli adımlarından olan lisans eğitimlerini Türkiye endeksli planladıkları söylenebilir. Bu veriden, yabancı uyruklu öğrencilerin büyük kısmı için Türkiye'ye gelmeden önce kendilerindeki Türkiye algısının olumlu olduğu sonucu da çıkarılabilir.

Öğrencilerin büyük bölümünü lisans öğrencileri oluştursa da aralarında doktora veya yüksek lisans amaçlı gelen öğrencilerin de bulunmasından, Türkiye'nin salt öğrenme amaçlı değil araştırma yapmak için de tercih edilebilecek bir ülke olarak algılandığı sonucuna varılabilir. Üniversiteler öğretme eylemi ile var olan bilgiyi aktarırken, araştırma eylemi ile yeni bilgileri keşfetmeye odaklanırlar. Araştırma ise ciddi alt yapı gerektiren bir özelliktir ve ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu sebeple, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde araştırma alt yapısı oldukça kısıtlıdır. Diğer bir husus, lisansüstü eğitimi için (bilhassa doktora için) ülke tercihi yapan öğrenciler, lisans öğrencilerine nazaran daha bilinçli ve seçici hareket etmektedirler. Yabancı uyruklu öğrencilerin gelişmiş ülkeler içerisinde araştırma (doktora) için Türkiye'yi tercih etmeleri, onlardaki olumlu ve güçlü Türkiye imajının bir göstergesidir diyebiliriz.

Öğrencilerin ikamet sürelerine bakıldığında, %36,7'sinin 1 ila 3 yıl ve %46,1'inin 4 yıl ve üzerinde olması, katılımcıların büyük çoğunluğunun Türkiye'ye gelmeden önceki algılarının yerini, geldikten sonraki algılarının aldığını söyleyebiliriz. Böylece, katılımcıların bu durumu aracılığıyla mevcut araştırma, yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye'ye gelmeden önce ve geldikten sonraki Türkiye imajı hakkında daha sağlıklı veriler elde etmiştir diyebiliriz.

Son olarak, öğrencilerin geldikleri bölgelerin coğrafi dağılımına bakıldığında, ağırlıklı bölümün Asyalı öğrencilerden oluştuğu, bunu Afrika, Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinden gelen öğrencilerin takip ettiği tespit edilmiştir. Bu da öğrencilerin çeşitliliğini ve gelişmiş ülkelerden de Türkiye'de öğrenim görme talebinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 1 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	33	19,5
Erkek	136	80,5
Medeni Durum		
Evli	19	11,2
Bekâr	146	86,4
Boşanmış	4	2,4
Öğrenim Görülen Bilim Dalı		
Sosyal Bilimler	91	53,8
Fen Bilimleri	78	46,2
Yaş		
18-23	96	56,8
24-29	55	32,5
30-35	13	7,7
36-41	5	3,0
Öğrenim Görülen Program		
Lisans	106	62,7
Yüksek Lisans	15	26,6
Doktora	18	10,7
Sınıf		
1	57	33,7
2-3	62	36,7
4	50	29,6
İkamet Edilen Süre		
1 yıldan daha az	29	17,2
1-3	62	36,7
4 ve üzeri	78	46,1

Dünyanın Hangi Bölgesinden Gelindiği		
Avrasya	7	4,1
Orta Asya	44	26,0
Afrika	33	19,5
Güney Asya	28	16,6
Avrupa	12	7,1
Doğu Asya	20	11,8
Orta Doğu	17	10,1
Kuzey Amerika	8	4,8
Toplam	169	100,0

Araştırma Grubunun Türkiye İmajı

Yabancı uyruklu öğrencilere Türkiye hakkındaki izlenimlerine ilişkin sorular yöneltilerek, onlardaki Türkiye'ye gelmeden önceki ve geldikten sonraki Türkiye imajının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Aşağıdaki Tablo 2'de, öğrencilerin çok azının Türkiye hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu buna karşın büyük çoğunluğunun Türkiye hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Bu da aslında mevcut çalışmaya iletişim hipotezini daha sağlıklı test etme imkânı sağlamaktadır. Zira iletişim hipotezi açısından gerekli bir sütun olan tarafların tanışmadan önce birbirleri hakkında yetersiz bilgi sahibi olması durumunu sağlamaktadır (Allport, 1979: 6). Bu veriler doğrultusunda, ankete katılan yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye'de geçirdikleri sürede elde ettikleri tecrübelerin, onlardaki Türkiye imajı üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle, yabancı uyruklu öğrencilerdeki imajı olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörlerin kaynağının ağırlıklı olarak Türkiye temelli olduğuna kanaat getirebiliriz. Bununla beraber, yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye'ye gelmeden önce yeterli bilgiye sahip olmaları için tanıtıcı çalışmaların artırılması gerektiği sonucunu da çıkarabiliriz.

Tablo 2 Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye'yi yeterince tanıyor muydunuz?

	Frekans	Yüzde (%)
Çok iyi tanıyordum	25	14,8
Biraz fikrim vardı	109	64,5
Hiç tanıımıyordum	35	20,7
Toplam	169	100,0

Aşağıdaki Tablo 3'te, öğrencilerin diğer kaynaklardan elde ettikleri bilgilerin %75,1'inin olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu veriden hem Türkiye tecrübesi olan arkadaşlarının çoğunda olumlu bir Türkiye imajı olduğu hem de internet ortamında paylaşılan bilgilerin müspet olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3 Türkiye'ye gelmeden önce diğer kaynaklardan (internet, arkadaşlar) edindiğiniz bilgiler ağırlıklı olarak nasıldı?

	Frekans	Yüzde (%)
Olumlu	127	75,1
Olumsuz	42	24,9
Toplam	169	100,0

Aşağıdaki Tablo 4'te görüldüğü üzere, öğrencilerin %65,1'lik ağırlıklı çoğunluğunun Türkiye'ye geldikten sonra bakış açılarının olumlu yönde değiştiği tespit edilmiştir. Tablo 5'te de öğrencilerin Türkiye'ye gelmeden önceki olumsuz algılarının %74'ünün kısmen ya da tamamen olumlu yönde değiştiği görülmüştür. Tablo 4 ve Tablo 5 birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'ye gelmeden önce öğrencilerde bir takım olumsuz algıların olduğu, ancak ağırlıklı çoğunluğunda bu olumsuz algıların Türkiye'ye geldikten sonra olumlu yönde değiştiği görülmektedir.

Tablo 4 Türkiye'ye geldikten sonra bakış açınız nasıl değişti?

	Frekans	Yüzde (%)
Olumlu	110	65,1
Olumsuz	59	35,0
Toplam	169	100,0

Tablo 5 Türkiye'ye geldikten sonra, gelmeden önceki olumsuz algılarınız olumlu yönde değişti mi?

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle değişti	40	23,7
Hiç değişmedi	44	26,0
Kısmen değişti	85	50,3
Toplam	169	100,0

Tablo 6'da öğrencilerin Türkiye'deki öğrenim tecrübelerinden tüm yönleriyle beraber, genel olarak ne ölçüde memnun kaldıkları hususunda, memnun kaldım diyenler %52,1 ve çok memnun kaldım diyenler %10,1 olmak üzere, toplamda %62,2'lik büyük kısmının olumlu görüş bildirdiği görülmektedir.

Tablo 6 Türkiye'deki öğrenim tecrübenizden, tüm yönleri ışığında, genel olarak ne ölçüde memnun kaldınız?

	Frekans	Yüzde (%)
Hiç memnun kalmadım	7	4,1
Memnun kalmadım	29	17,2
Memnun kaldım	88	52,1
Çok memnun kaldım	17	10,1
Emin değilim	28	16,6
Toplam	169	100,0

Tablo 7’de, öğrencilerin %75,8’inin Türkiye’de öğrenim görmeyi tercih etmeden önce başka ülkelerdeki üniversitelere başvuruda bulunmadığı görülmektedir. Elde edilen bu veri, yukarıda yaş aralığına ilişkin yapmış olduğumuz “öğrencilerin lise eğitimlerinden sonra doğrudan Türkiye’ye gelmeyi tercih ettikleri ve daha lise döneminde, hayatlarının en önemli adımlarından olan lisans eğitimlerini Türkiye endeksli planladıkları” tespitini destekler niteliktedir.

Tablo 7 Türkiye’de öğrenim görmeyi tercih etmeden önce başka ülkelerdeki üniversitelere de başvuruda bulundunuz mu?

	Frekans	Yüzde (%)
Evet	41	24,2
Hayır	128	75,8
Toplam	169	100,0

Sonuç olarak, yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajının Türkiye’ye gelmeden önce genel olarak olumlu olmasına rağmen, olumsuz algıların da mevcut olduğu görülmüştür. Ancak, Türkiye’ye geldikten sonra olumlu algı değerinin artmasıyla beraber, var olan olumsuz algıların büyük çoğunluğunun da olumluya döndüğü tespit edilmiştir.

Araştırma Grubunun Türkiye İmajını Etkileyen Faktörler

Yukarıda da değinildiği gibi yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajı değerinin olumlu yönde değiştiği tespit edilmiştir. Bu artışta ülkemizin birçok dinamiği etkili olsa da -öğrencilerin vakitlerini yoğunlukla kampüste geçirdikleri dikkate alındığında- kampüs ortamının etkisinin daha fazla olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bu kısımda, öğrencilerin öğrenim gördükleri Bursa Uludağ Üniversitesi’nin yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajı değerinin artmasına olan katkısının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Üniversite’ye başvuru öncesi ve sonrası süreçlere ilişkin tecrübeleri öğrencilere sorulmuştur. Böylelikle öğrencilerin memnun kaldıkları hususlar tespit edilmekle beraber, yetersiz buldukları ve dolayısıyla iyileştirilmesi gereken öncelikli alanlar

da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki tablolar incelendiğinde genel olarak öğrencilerin memnun olduğu görülse de bazı öğrencilerin üniversiteye başvuru sürecine ilişkin bazı problemler yaşadığı da tespit edilmiştir.

Tablo 8 ve Tablo 9'a bakıldığında öğrencilerin belli bir kısmının kampüse ilk vardıklarında ne yapacaklarına dair fikirleri olduğu ancak geriye kalan çoğunluğun ise ya kısmen ya da tamamen ne yapacaklarını bilmedikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yabancı uyruklu öğrencilere kampüse varmadan önce onlara yol gösterecek bir pusula sunulabilir, eğer mevcutsa iyileştirilebilir. Buna ek olarak, kampüse vardktan sonra öğrencilerin danışabileceği danışma birimleri kurulabilir veya mevcutsa sayıları artırılabilir.

Tablo 8 Kampüse ilk vardığımda ne yapacağımı biliyordum

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle katılmıyorum	26	15,4
Katılmıyorum	48	28,4
Kararsızım	41	24,3
Katılıyorum	39	23,1
Kesinlikle katılıyorum	15	8,9
Toplam	169	100,0

Tablo 9 Üniversiteye başvuru öncesi ve sonrası süreci takip etmek için sunulan imkânlar yeterliydi

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle katılmıyorum	18	10,7
Katılmıyorum	33	19,5
Kararsızım	58	34,3
Katılıyorum	43	25,4
Kesinlikle katılıyorum	17	10,1
Toplam	169	100,0

Aşağıdaki Tablo 10'da görüldüğü üzere, üniversite personelinin sunmuş olduğu hizmetlere ilişkin genel olarak bir memnuniyet olsa da bunu artırıcı birtakım iyileştirmeler de yapılabilir. Zira ülkemize henüz gelen yabancı uyruklu öğrencilerin, ilk zamanlarda gerek dil konusunda gerekse uyum sağlama hususunda zorlanmaları yüksek bir ihtimaldir. Bu yüzden, yabancı öğrenciler ile iletişim kuracak olan personelin, bu bilinç ile hareket edip yabancı uyruklu öğrencilerin işlemlerini gerçekleştirme hususunda daha sabırlı ve anlayışlı olması gerekebilecektir. Bu amaçla, personele, yabancı uyruklu öğrenciler ile iletişim kurarken onlara diğer öğrencilere nazaran daha fazla anlayış göstermeleri yönünde bilgilendirme yapılabilir ve telkinlerde bulunulabilir.

Tablo 10 Üniversite çalışanları (öğrenci işleri, idari personel vb.) çok yardımcı oldular

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle katılmıyorum	17	10,1
Katılmıyorum	27	16,0
Kararsızım	47	27,8
Katılıyorum	59	34,9
Kesinlikle katılıyorum	19	11,2
Toplam	169	100,0

Tablo 11, 12 ve 13'e bakıldığında üniversitenin web sitesi hakkında öğrencilerin belli bir kısmı olumlu görüş bildirirse de önemli bir kısmı için sitenin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, üniversitenin web sitesi yabancı uyruklu öğrenciler için daha açıklayıcı hale getirilebilir, yabancı uyruklu öğrencilerin web sitesi yoluyla anlamakta güçlük çektiği hususları e-mail veya telefon yoluyla sorabilecekleri ve hızlı iletişim kurabilecekleri iletişim mekanizmaları geliştirilebilir veya bunlar mevcutsa iyileştirilebilir.

Tablo 11 Üniversite'nin web sitesi başvuru öncesi ve sonrası için çok yardımcı oldu

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle katılmıyorum	12	7,1
Katılmıyorum	35	20,7
Kararsızım	51	30,2
Katılıyorum	50	29,6
Kesinlikle katılıyorum	21	12,4
Toplam	169	100,0

Tablo 12 Üniversite web sitesinde istediğim bilgilere ulaşmakta hiç zorluk çekmedim

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle katılmıyorum	15	8,9
Katılmıyorum	32	18,9
Kararsızım	46	27,2
Katılıyorum	62	36,7
Kesinlikle katılıyorum	14	8,3
Toplam	169	100,0

Tablo 13 Üniversite web sitesinde yeterli bilgi olmadığı için zorlandım

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle katılmıyorum	18	10,7
Katılmıyorum	41	24,3
Kararsızım	51	30,2
Katılıyorum	39	23,1
Kesinlikle katılıyorum	20	11,8
Toplam	169	100,0

Tablo 14'e bakıldığında, araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık %90'ının, Bursa Uludağ Üniversitesi bünyesindeki çalışanların ve birimlerin yabancı uyruklu öğrencilerin uyum sağlamalarına ciddi anlamda katkısı olduğunu düşündüğü görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'ye geldikten sonra öğrencilerdeki Türkiye imajı değerindeki yükselişte Bursa Uludağ Üniversitesi'nin önemli bir etken olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 14 Bursa Uludağ Üniversitesi birimleri ve çalışanlarının (Öğrenci İşleri, ULUTÖMER) sizin uyum sağlamanıza katkısı oldu mu?

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle olmadı	24	14,2
Kısmen oldu	84	49,7
Kesinlikle oldu	61	36,1
Toplam	169	100,0

Tablo 15 ve 16'ya bakıldığında, öğrencilerin ağırlıklı çoğunluğunun hem Bursa Uludağ Üniversitesi'ni hem de Türkiye'de öğrenim görmeyi başka öğrencilere tavsiye edeceğini belirttiği anlaşılmaktadır. Aslında bu da, yabancı uyruklu öğrenciler Türkiye'ye geldikten sonra, Türkiye imajlarındaki yukarıda değinilen olumlu yönde değer artışının bir neticesidir.

Tablo 15 Bursa Uludağ Üniversitesi'ni başka uluslararası öğrencilere tavsiye eder misiniz?

	Frekans	Yüzde (%)
Evet	106	62,7
Hayır	63	37,3
Toplam	169	100,0

Tablo 16 Türkiye’de öğrenim görmeyi başka öğrencilere tavsiye eder misiniz?

	Frekans	Yüzde (%)
Evet	124	73,4
Hayır	45	26,7
Toplam	169	100,0

Son olarak, mevcut araştırma, katılımcılara Türkiye’ye başka ülkelerden gelen öğrencilerin nasıl tanımlanmasını istediklerine ilişkin bir soru da yöneltti. Gerek resmi yazışmalarda gerekse günlük konuşmada “yabancı uyruklu öğrenci” tanımlaması kullanılıyor. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğunun bu kullanıma kendilerini ötekileştiren olumsuz bir anlam yükledikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların yarısından fazlası, bunun “uluslararası öğrenci” olarak değişmesinin daha olumlu olacağını belirtmiştir. Filhakika, özellikle yabancı uyruklu öğrencilerden önemli bir finans kaynağı elde eden Avrupa ülkelerinde “uluslararası öğrenciler” (international students), “deniz aşırı öğrenciler” (overseas students) veya sınır ötesi öğrenciler (cross-border students)⁵ kavramlarının tercih edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda, bizim açımızdan olumsuz bir anlam çağrıştırmasa da dışarıdan gelen öğrencilerde dışlayıcı bir etki bırakan yabancı uyruklu öğrenci tanımlaması yerine uluslararası öğrenciler veya daha uygun başka bir tanımlama geliştirilebilir.

Tablo 17 Türkiye’ye başka ülkelerden gelen öğrencilerin nasıl tanımlanmasını tercih edersiniz?

	Frekans	Yüzde (%)
Yabancı uyruklu öğrenciler	19	11,2
Uluslararası öğrenciler	94	55,6
Diğer	13	7,7
Fark etmez	43	34,5
Toplam	169	100,0

5 Bu kavram özellikle Çinli öğrenciler için tercih edilmektedir (Ghazarian, 2016).

Sonuç

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında, öncelikle, araştırma anketine katılanları Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye hakkındaki kanaatleri açısından, sayılarına göre sırasıyla, üç kategoriye ayırabiliriz: ilk grup Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye hakkında pek fazla bilgisi olmayanlar, ikinci grup Türkiye hakkında Türkiye'ye gelmeden önce olumlu bilgi sahibi olanlar ve üçüncü grup Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye hakkında hem olumlu hem olumsuz bilgi sahibi olanlar. Yukarıda da değinildiği üzere, ağırlıklı çoğunluğu ilk grup oluşturmakta ve bu grubun Türkiye'ye geldikten sonra Türkiye algısı büyük oranda olumlu olarak gelişmiştir. İkinci gruptakiler ise Türkiye'ye geldikten sonra gelmeden önce sahip oldukları algıda ciddi bir değişiklik yaşamamıştır. Üçüncü gruptakilere bakıldığında, onlardaki Türkiye imajı da Türkiye'ye geldikten sonra büyük oranda olumlu yönde seyretmiştir. Ezcümle, Türkiye'ye geldikten sonra öğrencilerdeki Türkiye imaj değerinin arttığı ve daha önce var olan olumsuz algıların da büyük oranda olumluya dönüştüğü görülmüştür. Bu noktada iletişim hipotezinin büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

İkinci olarak, bu olumlu artışta, başta genel olarak Türkiye'nin sunmuş olduğu zengin imkânların ve Bursa Uludağ Üniversitesi'nin yabancı uyruklu öğrencilere sunmuş olduğu olanakların çok önemli katkıları olduğu da tespit edilmiştir. Bununla birlikte, aşağıdaki hususlarda yapılacak geliştirmelerin önemli olduğu sonucuna varılmıştır:

- Üniversite web sitesinin geliştirilmesiyle yabancı uyruklu öğrenciler için daha anlaşılır hale getirilmesi gerekmektedir. Zira öğrencilerin üniversiteye varmadan üniversite kayıt işlemleri, ulaşım ve konaklama imkânları hakkında yeterli bilgi sahibi olmaları önem arz etmektedir. Bu sağlandığı takdirde, öğrencilerin üniversiteye vardıktan sonra çevreye daha rahat uyum sağlamaları mümkün olacaktır. Böylelikle, öğrencilerin yaşayabilecekleri olumsuz tecrübeler de azaltılmış olacaktır.

- Yabancı uyruklu öğrenciler ile iletişim mekanizmalarının iyileştirilmesi belki de en önemli noktayı temsil etmektedir. Bu bağlamda, öğrenciler için gerek kampüse varmadan gerekse kampüse vardıktan sonra danışabilecekleri iletişim kanallarının varlığı ve etkinliği ön plana çıkmaktadır. Özellikle de, yabancı uyruklu öğrencilerin dil farklılıklarından dolayı yaşayabilecekleri iletişim güçlüklerini göz önünde bulundurarak, personelin onlara karşı daha özenli olması gerekmektedir. Çünkü bizim için normal olan konuşma ve davranış kalıpları, farklı bir kültürden gelen öğrenciler için anlaşılması güç olabileceği gibi incitici de olabilir. Bu noktada, yabancı öğrencilerle iletişim konusunda, öğrencilerle iletişim becerileri yüksek olan personelin görevlendirilmesi büyük ölçüde iyileştirmeyi sağlayacaktır. Böylelikle, yine öğrencilerin yaşayabilecekleri olumsuz tecrübeler azaltılmış olacak ve oluşabilecek olumsuz algılar da önlenmiş olacaktır.
- Son olarak, “yabancı uyruklu öğrenci” tanımlaması yerine “uluslararası öğrenciler” veya daha kucaklayıcı başka bir tanımlamanın geliştirilmesi, öğrencilerin kendilerini dışlanmış hissetmemesi ve üniversiteyi benimsemesi açısından önemli rol oynayacaktır.

İşbu iyileştirmelerin yapılması durumunda, yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajı değerinin daha da artacağı düşünülmektedir. Aslında, ülkemize gelen yabancı uyruklu öğrencilere gerekli imkânlar sunulmaktadır. Ancak, bu imkânlar sunulurken uygulanan usule ilişkin yapılacak bir kısım değişiklikler, yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imaj değerinin doğru yönetilmesine yardımcı olacaktır. Böylelikle, sunulan imkânların karşılığının daha verimli bir şekilde alınmasını da mümkün kılacaktır. Bu bağlamda, genel olarak diğer eğitim kurumlarının da yapacağı benzer iyileştirmeler ile yabancı uyruklu öğrenciler sektöründen daha etkin bir şekilde istifade edilmesine katkı sağlanacaktır. Nihayetinde, yabancı uyruklu öğrencilerin, özelde üniversitemizin genelde ise ülkemizin dünyadaki imaj değerini artıracak önemli küresel elçiler olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akyürek, S. ve Bilgiç, S. (2012). Ermenistan'da Türkiye ve Türk Algısı. *BİLGESAM Raporu*, Ankara.
- Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice*. New York: Perseus Books.
- Anholt, S. (2011). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. A. Pike içinde, *Brands and Branding Geographies* (s.s. 289). Cheltenham: Edward Elgar.
- Annaberdiev D. (2006). Türkiye'de Eğitim Gören Türk Cumhuriyetleri ve Türk Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Arama Tutumları, Psikolojik İhtiyaçları ve Psikolojik Uyumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi: İzmir.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Amos Uygulamaları*. Bursa: Ezgi kitapevi.
- Bozkuş, Y. D. Ve Arı E. B. (2017). *Güney Kafkasya Kökenli Öğrencilerin Türkiye'ye Gelmeden Önceki ve Geldikten Sonraki Türkiye Algılarının Değişimi*. İstanbul: Bostancı Kırtasiye & Matbaacılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Canadian Bureau for International Education. (2020). International Students in Canada. <https://cbie.ca/infographic/>.
- Coşkunserçe O. ve Erişti S. D. B. (2017). Uluslararası Öğrencilerin Kültürel Uyum Sürecine Yönelik Tasarım Tabanlı Araştırma Yaklaşımına Dayalı Çevrimiçi Oryantasyon Uygulamasının Geliştirilmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7 (1), 83-104.
- Demirhan, K. (2017). Ulusal Alanyazında Uluslararası Öğrenciler ve Uluslararası Öğrencileri Siyasal Açından Düşünmek. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 547-562.
- Ghazarian, P. G. (2016). Country Image and the Study Abroad Destination Choice of Students from Mainland China. *Journal of International Students*, 6(3), 700-711.

- Göver, İ. H. ve Yavuzer, H. (2015). Kayseri’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kayseri, Türkiye Ve İslam Algısı. *Electronic Turkish Studies*, 10(2), 1025-1050.
- Güçlü, N. (1996). Yabancı Öğrencilerin Uyum Problemleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12), 101-110.
- Gültekin, B. (2013). Türkiye’nin Uluslararası İmajında Yükselen Değerler ve Eğilimler. *Selçuk İletişim*, 4 (1), 126-140.
- Kalaycı Ş. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Karabayev, B. ve Tutkun, Ö. F. (2001). Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşındıkları Kalıp Yargılar. *Bilig Dergisi*, 18, 1-25.
- Köylü M. (2001). O.M.Ü. İlahiyat Fakültesine Devam Eden Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Fakülte Hakkındaki Düşünce, Sorun ve Beklentileri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol.12, 131-153.
- Levent, F. ve Karaevli, Ö. (2013). Uluslararası Öğrencilerin Eğitimine Yönelik Politikalar ve Türkiye için Öneriler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 38(38), 97-118.
- Miller, N. (2002). Personalization and the Promise of Contact Theory. *Journal of Social Issues*, 58(2), 387–410.
- OECD (2020). International Student Mobility (indicator), <https://doi.org/10.1787/4bcf6fc3-en>.
- OECD (2020). Number of Students (indicator). doi: 10.1787/efa0dd43-en.
- Paksoy H.M., Paksoy S. ve Özçalıcı M. (2012). Türkiye’de Yüksek Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Sorunları: GAP Bölgesi Üniversiteleri Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 85-94.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85.
- Pettigrew, T. F. ve Tropp, L. R. (2005). Allport’s Intergroup Contact

Hypothesis: Its History and Influence. *On the Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport*, 262-277.

Saran, M. ve Karpat, I. (2002). Türkiye'nin İmajı ve Marka Değerinin Arttırılmasında İletişim Çabaları. *KalDer Dergisi*, 141, 46-50.

SEVIS by the Numbers. (2018) Check Out the Latest SEVIS by the Numbers Report. US Department Homeland Security: Study in the States. <https://studyinthestates.dhs.gov/2018/05/check-out-the-latest-sevis-by-the-numbers-report>.

Study in UK. (2020). International Student Statistics in UK 2020. <https://www.studying-in-uk.org/international-student-statistics-in-uk/>.

Ş. Bahattin ve Bakır, S. (2016). Uluslararası Öğrenci Hareketliliği ve Atatürk Üniversitesinin Uluslararasılaşma Süreci. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 509-542.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Kalkınma Araştırmaları Merkezi. (2015). *Yükseköğretimin Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler için Çekim Merkezi Haline Getirilmesi* (Yayın No: 2936). Erişim Adresi: http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yuksekogretimin_Uluslararai%C4%B1lasmasi_Cercevesinde_Turk_Universitelerinin_Uluslararasi_Ogrenciler_Icin_Cekim_Merkezi_Haline_Getirilmesi_Arastirma_Projesi_Raporu.pdf.

UNESCO, (2009). *Global Education Digest 2009: Comparing Education Statistics across the World*. Montreal: UNESCO Institute for Statistics.

UNESCO, (2009). *Education: Outbound Internationally Mobile Students by Host Region*. <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=172>.

Yıldırım C., Özkan D. ve Büyükyılmaz, O. (2016). Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Durum Analizi: Karabük Üniversitesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi*, 1(1), 21-34.

Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme

National Order Party: A Historical and Theoretical Assessment

Ensar Kıvrak*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatında kendini İslami bir kimlikle tanımlayan Milli Nizam Partisi'ni siyasi partilerin doğuş teorileri, parti tipolojileri ve kurumsallaşma bağlamında değerlendirmektir. Çalışmada, Millî Görüş Hareketi'nin ilk partisi olan Milli Nizam Partisi, çeşitli yönleriyle değerlendirilecektir. Buna göre partinin ortaya çıkışını anlayabilmek için tarihsel arka planına değinilecektir. Ardından ortaya çıkışında rol oynayan temel faktörler, kurucu kadrosu, temel değerleri ve ideolojisi konularında genel bir tanıtımı yapılacaktır. Bununla birlikte, Modern Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin Milli Nizam Partisi'yle birlikte yeniden siyaset sahnesine dönüşü de değerlendirilecektir. Son olarak siyasi partilerin teorik açıdan incelenmesinde kullanılan doğuş teorileri, parti tipolojileri ve siyasi partilerin kurumsallaşması konuları etrafında Milli Nizam Partisi'nin kuramsal bir incelemesi yapılacaktır. Tüm bu incelemeler ışığında genel bir sonuç bölümüne yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Nizam Partisi, Millî Görüş Hareketi, İslamcılık, Türk Siyasi Partileri

* Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ensarkivrak@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 17 Şubat 2020

Abstract

The aim of this study is to evaluate the National Ordinance Party, which defines itself as an Islamic identity in Turkish political life in the Republican era, in the context of the birth theories of political parties, party Typologies, and institutionalization. In the study, the National Order Party, which is the first party of the National Outlook Movement, will be evaluated in various aspects. Accordingly, in order to understand the emergence of the party, its historical background will be mentioned. Afterward a general introduction will be made on the main factors that play a role in its emergence, it is founding cadre, basic values and ideology. However, in Modern Turkey, the return of the idea of Islamism to the political scene together with the National Order Party will also be evaluated. Finally, a theoretical examination of the National Order Party will be held around the issues of birth theories, party typologies, and institutionalization of political parties, which are used in the theoretic review of political parties. In the light of all these reviews, a general conclusion section will be given.

Keywords: National Order Party, National Outlook Movement, Islamism, Turkish Political Parties

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan İslamcılık düşüncesi, Batıcılık akımı karşısında İslam'ı, inanç, düşünce, ahlak, siyaset, yönetim ve hukuk bakımından hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışma sağlayarak İslam ülkelerini geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak gelişmiştir (Guida & Çaha, 2013: 563). Bu bağlamda “İslamcılar, İslam kurumlarını yaşatmak [...] isterlerken, batılılaşma hareketini ‘taklitçi’, ‘kopyacı’ olarak niteliyorlardı.” (Küçükömer, 2007: 8)

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslamcılık, Osmanlı'nın siyasi çıkarlarını korumaya yönelik olarak dünya Müslümanlarının mobilizasyonunun sağlanması amacıyla yarar sağlamış olan bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Alternatif bir toplum ve yönetim projesi olarak da Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde, dışlayıcı laiklik anlayışının hâkim olmasıyla birlikte siyasi mecradan çekilen İslamcılık düşüncesi,¹ çok partili hayata geçişle birlikte yeniden canlansa da² 1969 yılında Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuna kadar genellikle entelektüel ilgi alanı olarak kalmıştır (Guida & Çaha, 2013: 602).

Tek parti döneminin dışlayıcı laiklik anlayışı, İslamcılık düşüncesinin siyasi hayattan bu denli uzak kalmasının aslı sebebi olarak görülebilir. Çok partili hayata geçildikten sonra ise 1945 – 1950 yılları arasında kurulan ve İslami motifler taşıyan partilerin genel

1 Laikliğin bir gereği olarak çıkarılan (halifeliğin kaldırılmasını; Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Şeriye ve Evkaf Vekâlet'ini kaldırarak Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasını kapsayan) üç kanun, İslamcılık akımının siyasi varlığını yitirmesinde rol oynamıştır.

2 Bu dönemde kurulan Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet Partisi ve Türk Muhafazakâr Partisi gibi bir takım İslamcı söylemi haiz ve İslamcı camia tarafından destek görmüş partiler ortaya çıkmasına rağmen bu partiler birer ‘tabela partisi’ olmaktan ileriye gidememişlerdir. Bu noktada yalnızca 1948’de kurulan Millet Partisi, İslamcıların desteklediği ciddi bir muhalefet partisi niteliği kazanabilmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Duman, D. (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık*, Döviz Eylül Yayınları: İzmir, 63-66.

bir özelliği olarak doğrudan doğruya İslami bir siyasal sistemi savunmadıkları, yalnızca dini değerlerin önemini ve önceliğini dile getirdikleri ve resmî ideolojinin laiklik anlayışını eleştirdikleri görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde İslamcı muhalefet, görünüşte batılılaşmaya karşı tepki olarak kenar muhalefetin yanında yer almıştır (Sarıbay, 1985: 104). Daha sonra, 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, dini hassasiyetleri yüksek olan halkı sevindirecek birtakım kararlara imza atılması,³ genel olarak İslamcı camianın da DP'yi desteklemesini sağlamıştır. Bu sebeple DP iktidarı döneminde İslami hareketin bu partiye eklenmiş olduğu ve partiden bağımsız ciddi bir İslamcı hareketin görülmediği söylenebilir (Duman, 1997: 65).

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında DP'nin kapatılmasının ardından yerine Adalet Partisi (AP)'nin kurulmasıyla birlikte AP'yi DP'nin devamı gibi görerek desteklemelerinin ve -çoğulcu demokratik düzene geçilmesine karşın- laikliğe aykırı bir siyasal örgütlenmeye olanak tanınmayacağına olan inançlarının, İslamcılarının bağımsız bir siyasal parti şeklinde örgütlenmelerini bir süre için geciktirdiği söylenebilir (Duman, 1997: 66). Bu gecikmenin (MNP) Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuyla son bulduğu görülmektedir.

Bu çalışmada MNP, dört farklı açıdan ele alınmıştır. Buna göre ilk olarak tarihsel bir göz atışla MNP'nin ortaya çıkışına yol açan faktörler, partinin kurucu kadrosu ve temel değerleri ve ideolojisi değerlendirilmiştir. İkinci olarak siyasi partilerin doğuş teorileri açısından MNP'nin hangi teori ya da teorilerle açıklanmasının daha uygun olduğu tartışılmıştır. Üçüncü olarak siyasi parti tiyolojileri açısından MNP'nin konumu tartışılmış; partinin hangi tiyoloji ya da tiyolojilere daha uygun olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, Samuel Huntington'un *Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma* (1967) makalesinde ortaya attığı kurumsallaşma

3 Bu tür uygulamalara, ezanın yeniden Arapça okunması kararı en iyi örnektir.

kavramı çerçevesinde MNP'nin kurumsallaşma düzeyi ölçülme-ye çalışılmıştır.

1. Milli Nizam Partisi

MNP, 26 Ocak 1970'te kurulmuş; 12 Mart 1971 Muhtırasından kısa bir süre sonra, 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararla kapatılmıştır. Parti, herhangi bir seçime katılmamasına ve kısa süren siyasi hayatına rağmen Modern Türkiye'deki ilk İslamcı parti olması ve Türk siyasi hayatında uzun bir dönem merkezi öneme sahip olan Millî Görüş Hareketi'nin doğuşuna temel oluşturması itibarıyla oldukça önemlidir. Partinin, o güne kadar merkez-sağ partilere oy veren İslamcılara merkez-sağdan ayrılarak kendi dünya görüşleri ile tutarlı bir siyasi örgütlenmeye katılma bilinci kazandırdığı söylenebilir. Bu yönüyle de Türkiye'deki İslami hareketler içerisinde önemli bir yere sahip olduğu iddia edilebilir (Duman, 1997: 79-80).

1.1. Milli Nizam Partisi'nin Ortaya Çıkışına Yol Açan Faktörler

Türkiye'nin kapitalist ekonomiye geçiş sürecinde 1965 – 1973 yılları arasında kapsayan AP iktidarı dönemi, önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu dönemde AP'nin sanayileşme ve ithal ikameci ekonomi politikalarına bağlı olarak kapitalist gelişmenin hızlanmasına karşı oluşan parti içi muhalefet sebebiyle birtakım bölünmeleri de kendi içinde yaşadığı söylenebilir. İktisadi büyümeden en az payı alan, çoğunluğunu Anadolu esnaf ve tüccarlarının oluşturduğu küçük burjuvazi kesimi, bu bölünmenin ilk örneği olarak gösterilebilir (Sarıbay, 1985: 96). MNP hareketinin bu bölünmenin bir ürünü olduğu görülmektedir.

Buna göre MNP'nin kuruluş aşamasında birbirine bağlı iki temel faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, büyük ölçekli sanayi ve ticaret kuruluşlarının iş adamları ile küçük ve orta büyüklükteki işletme temsilcilerinin (TOBB) Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ndeki çıkar çatışmasıyla ilgilidir. Bu çatışmanın kaynağında, yukarıda bahsettiğimiz gibi iktidardaki AP'nin değişen ekonomi politikalarının olduğu söylenebilir. AP'nin büyük sanayi ve ticaret burjuvazisini destekleyici kapitalist ekonomi politikalarına bağlı olarak AP'yi destekleyen küçük işletme sahip-

lerinin AP tarafından artık çıkarlarının korunmadığını görmeleri, bu kesimin AP'den uzaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, Necmettin Erbakan'ın (1926-2011) deyişiyle "ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte; Anadolu tüccarı, kendini üvey evlat olarak bilmektedir." (Sencer, 1974: 85). Dönemin TOBB Genel Sekreteri Necmettin Erbakan'ın görevinden zorla el çektirilmesinin mevcut hoşnutsuzluğun keskinleşmesine ve iş dünyasında ortaya çıkan bu krizin siyasi bir krize dönüşmesine zemin hazırladığı söylenebilir (Çavuşoğlu, 2009: 50).

MNP'nin kuruluşunda etkili olan ikinci faktör ise partinin kurucusu Necmettin Erbakan'ın da içinde bulunduğu Nakşibendi Tarikatına bağlı Mehmet Zahid Kotku önderliğindeki Gümüşhanevî Dergâhı başta olmak üzere bazı dini cemaat mensuplarının, artık siyaseti AP içinde değil, bağımsız olarak sürdürme düşüncesidir. Ayrıca, bu iki temel faktörün birbiriyle ilişkisini anlayabilmek için AP tarafından ekonomik çıkarlarının gözetilmediğini düşünen küçük burjuvazi içerisinde yer alan bazı isimlerin aynı zamanda bu cemaatin mensubu kişiler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Büyük burjuvazinin gelişiminden ekonomik zarar görerek toplumsal ilişkiler içinde rolünü yitiren kesimlerin temel yönelişlerinin genellikle durağan ve toplumsal değerlerin değişmediği muhafazakâr bir toplum yapısı olduğu varsayılırsa AP'den ümidini kesen bu küçük ve orta büyüklükteki işletme sahiplerinin, İslami bir kimliğe sahip MNP'ye yönelmesi daha kolay anlaşılabilir (Duman, 1997: 69). Bu iki temel faktörün yol açtığı siyasi arayışın MNP'nin kurulmasıyla sonuçlandığı görülmektedir.

1.2. Milli Nizam Partisi'nin Kurucu Kadrosu

MNP'nin resmi kurucu kadrosundan önce fikri temellerini atan kurucularına değinmekte yarar vardır. Partinin kuruluşunu tetikleyen ve partiye ismini veren kişi, Gümüşhanevî Dergâhı olarak bilinen İskender Paşa Cemaati'nin lideri Mehmed Zahid Kotku olmuştur. Partinin başına Erbakan'ı getiren de yine odur. Kotku, öteden beri ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla yakından ilgilenen ve bu konularda çevresini sürekli teşvik eden

birisiydi.⁴ Kotku, partinin kuruluşuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “[...] Yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için çalışmanız kaçınılmaz bir tarihi vazifedir. Bu teşebbüse katılın ve eğer arkadaşlarınız istiyorsa bu işin başına geçin. Çalışmaya başlayın. Şimdiye kadar geç bile kalınmıştır.” (Emre, 2015:185).

Genelde İskender Paşa Cemaati ve özelde Kotku’nun desteğinin yanı sıra MNP’nin, kuruluş sürecinde ve kurulduktan sonraki kısa siyasi hayatında çeşitli dini cemaatler tarafından da desteklendiği görülmektedir. Örneğin partinin kurucularından Tefvik Paksu ve Hüsamettin Fadiloğlu’nun, Nur Cemaati mensubu olduğu bilinmektedir.⁵ Bu açıdan bakıldığında, denilebilir ki MNP’nin kuruluş sürecinin İskender Paşa Cemaati’nden ve diğer bazı dini cemaatlerden ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

Parti’nin arka plandaki bu kurucularını göz ardı etmeden resmiyetteki kurucularına değinilebilir. Necmettin Erbakan, 26 Ocak 1970 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek MNP’nin kuruluşunu ve kurucularının isimlerini basına ve kamuoyuna duyurmuştur. Erbakan’ın bu basın toplantısıyla kamuoyuna takdim ettiği 18 kişiden oluşan kurucu kadro şöyledir (MNP, 1970):

1. Necmettin ERBAKAN: Prof. Dr., Makine Yüksek Mühendisi, Konya Milletvekili
2. Tefvik PAKSU: Avukat, Maraş Eski Senatörü

4 Necmettin Erbakan, Mehmet Zahid Kotku’nun, şuurlu Müslümanların, kalkınma için birleşmelerini, güçlerini bir araya getirmelerini tavsiye ettiğini, ülkemizin ancak mevki ve makama düşkün olmayan insanların yönetime gelmesiyle kalkınabileceğini vurguladığını, teşvik ve sohbetlerinin kendi üzerinde büyük tesiri olduğunu söylemektedir. (Erbakan, N. (2014). *Davam*, Ankara, MGV Yayınları: Ankara, 9)

5 Kurucuları arasında Nur Cemaatine bağlı kişiler olmasına rağmen bu cemaatin, MNP’nin kuruluş sürecine doğrudan destek verdiği söylenemez. Kuruluş sürecinde, Nur Cemaati liderlerinin, MNP’nin Müslümanları birbirine düşüreceği ve hizmetlerine zarar vereceği yönünde birtakım kaygıları bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kırkıncı, M. (2013). *Hayatım – Hatıralarım*. Zafer Yayınları: İstanbul, 308-317.

3. Ali Haydar AKSAY: Avukat, Adana
4. Süleyman Arif EMRE: Avukat, Adıyaman Eski Milletvekili
5. Tahsin ARMUTÇUOĞLU: Avukat, Ankara
6. Ömer ÇOKTOSUN: Tüccar, Konya
7. Ekrem OCAKLI: Çiftçi, Gümüşhane Eski Milletvekili
8. Ömer Faruk ERGİN: Emekli Memur, Yozgat
9. Saffet SOLAK: Prof. Dr., İzmir
10. Hasan AKSAY: İlahiyatçı, Adana Eski Milletvekili
11. Ali OĞUZ: Avukat, Kayseri
12. İsmail MÜFTÜOĞLU: Avukat, Trabzon
13. Nail SÜREL: Tüccar, Tekirdağ
14. İ. Fehmi CUMALIOĞLU: Doktor, Kayseri Eski Milletvekili
15. Hüsamettin FADILIOĞLU: Müteahhit, İnşaat Yüksek Mühendisi, Gaziantep
16. Bahattin ÇARHOĞLU: Tüccar, Urfa
17. Mehmet SATOĞLU: Harita Mühendisi, Kayseri
18. Rifat BOYNUKALIN: Makine Yüksek Mühendisi, Karaman.

1.3. Milli Nizam Partisi'nin Temel Değerleri ve İdeolojisi

MNP'yi oluşturan toplumsal grupları görmek, partinin temel değerleri ve ideolojisini anlayabilmek için bazı ipuçları verecektir. Bu bağlamda partiyi oluşturan toplumsal grupları kabaca üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, taşra kökenli dindar ailelerden gelip laik eğitim kurumlarında yetişmiş ve genellikle serbest meslekle uğraşan yeni seçkinler; ikincisi, taşrada sanayi ve ticaretle uğraşan dindar girişimciler; üçüncüsü de hem taşra hem de büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlardır (Çakır, 2013: 756).

Feroz Ahmad (2010: 488)'e göre MNP'nin kuruluş amacı, sağdaki boşluğu doldurmaktır. Partinin genel olarak siyasi söylemlerine

bakıldığında, Ahmad'ın işaret ettiği bu boşluğun İslamcı toplum kesimleri olduğu söylenebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki MNP, Meşrutiyet dönemindeki İslamcılık akımından esinlenen; İslamcı söylemleri içerisinde barındıran ve bu söylemlerin “bilinçli dindarlık” iddiasıyla aktarıldığı bir parti konumundadır (Yankaya, 2014: 61). Her ne kadar Millî Görüş Hareketinin ancak 1970'lerin sonunda müstakil İslamcı bir çizgiye geldiği görülse de MNP'nin muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılığın eklektizmini bünyesinde barındıran bir parti olduğu söylenebilir (Bora, 1998: 131). Fakat bu noktada partinin ideolojik kimliğinin oluşumunda İslamcı düşüncenin diğerlerine göre belirli bir ağırlığının olduğunu belirtmekte yarar vardır. Partiye, “Milli Nizam” isminin verilmesi süreci de partinin bu İslamcı kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Nitekim partiye “Milli Nizam” adının verilmesini parti kurucularından Hasan Aksay şöyle ifade etmektedir: “Bu ad merhum Eşref Edip'in teklifi ve arzusu eseri olmuştur. Eşref Edip, Cumhuriyet'ten beri Mehmet Akif ile böyle bir partinin hasretini çektiğini de belirtmişti.” (Yalçın, 2012: 61) Bilindiği gibi Eşref Edip (Fergan) ve Mehmet Akif (Ersoy), Meşrutiyet döneminin İslamcı aydınlarıdır.

Milli Nizam Partisi, adında “milli” sözcüğü taşımakla beraber bu sözcüğe evrensel İslam semantiği içinde anlam vermektedir. Bir başka deyişle, milli ya da ulus kavramı ile belirlenen koşulları tanımlanmış, belli bir tarihsel perspektife oturtulmuş toplumsal kategori kastedilmemektedir. Partinin kullandığı anlamda milli sözcüğü, tıpkı Osmanlı İmparatorluğunda kullanıldığı gibi dinsel kategorileri işaret etmektedir. Milli sözcüğü böyle bir semantik içinde tanımlanmış ve böylece evrensel bir İslam düzeninin amaçlandığı dolaylı bir biçimde ifade edilmiştir (Şaylan, 1992: 101).

Parti programının *Esas Gaye* bölümünde, partinin “milletimizin fitratında var olan yüksek ahlak ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılmasını, inkişafını ve cemiyetimize nizam, huzur, içtimaî adalet ve vatandaşlarımıza saadet ve selamet getirmesini” (MNP, 1970) gaye edindiği belirtilmektedir. Buradan hareketle MNP'nin ideolojisinin dini ve ekonomik iki unsurun siyasi olarak harmanlanmasıyla şekillendiği söylenebilir. (Çaha & Baykal, 2017: 796) Nite-

kim parti programına genel olarak bakıldığında, özetle MNP'nin sosyal hayat içinde ve iktisadi faaliyetlerde rol alacak inançlı insan tipi yaratmak istediği; ahlaki nizama önem verdiği ve iktisadi hayata ilişkin önerilerinin de bu anlayışı yansıtacak öğelere sahip olduğu görülmektedir (Sarıbay, 2005, 577-8).

MNP'nin iktisadi anlayışının temelini oluşturan "helal kazancı teşvik etmek ve mülkiyet hakkında hürmetkâr olmak" (MNP, 1970) ilkelerine dayalı olarak, sınırlı özel girişim yerine yaygın özel girişimi geliştirmeye ve teşvik etmeye özen gösterileceği ve var olan sistemin aksine vaat edilen sistemle kalkınmanın tüm yurt geneline yayılacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda devlette düşen görevin de özel sektörün kurmaya gücünün yetmediği sanayi kuruluşlarını kurup işlerliğini sağladıktan sonra özel sektöre aktarmak olduğu söylenebilir. MNP'nin Birinci Olağan Kongresi'nde de belirtildiği üzere parti, sınırları belli olan mevcut özel sektörcülük ve devletçiliğin yerine yaygın özel sektörcülüğün ikame edilmesini; yatırımların az gelişmiş bölgelere aktarılmasını; merkezî planlama yerine bölgesel planlamaya geçilmesini; israfın önlenmesini; sömürücü faizciliğin zararlarından halkın ve ekonominin kurtarılmasını; vergiyi sonunda fakire yükleyen sistemin değiştirilmesini; çalışmayı ibadet aşkı ile yapacak ruhun ihyasını savunmaktadır (MNP, 1971: 17-20).

1.4. Millî Görüş Hareketi'nde İlk Kırılma: Milli Nizam Partisi'nin Kapatılması

12 Mart Muhtırası döneminde Anayasa Mahkemesi'nin 20 Mayıs 1971'de aldığı kararla MNP kapatılmıştır. MNP'nin kapatılmasının gerekçeleri şöyle sıralanmıştır (Anayasa Mahkemesi, 1972: 67):

1. Kurulu düzenin dini esaslara dayandırılması amacıyla faaliyette bulunmayı yasaklayan TCK'nun 163. maddesini kaldırmayı talep etmek,
2. Hilafetin geri gelmesini mümkün görmek,
3. Partililerin, okullarda din derslerinin zorunlu okutulmasını savunmaları,
4. Din ve devletin ayrılamayacağı iddiası,

5. Son 50 yıllık laik dönemi dalalet olarak görmek.

Meşruluğunu Kemalist ideolojiden alan modern bir siyasal sistem içinde yer almasına rağmen MNP'nin düşünsel arka planını modern Türkiye'de hareket imkânı bulamayan İslamcılık ideolojisinin oluşturduğu söylenebilir. Buna göre MNP'nin kapatılmasıdaki ideolojik nedenin temelinde bu meşruiyet kaynağının farklı olmasıyla ilgili olduğu iddia edilebilir. Çünkü MNP'nin siyasal sistem içindeki hareket edebileceği alanın sınırları, geleneksel toplumda mevcut olan ideolojiye rakip olarak doğan ve hâkim duruma gelen Kemalist ideoloji tarafından belirlenmişti (Sarıbay, 1985: 106). Parti'nin, resmî ideolojinin izlerini taşıyan 12 Mart Muhtırasından kısa bir süre sonra kapatılması ve Siyasi Partiler Kanunu'nun genel olarak dinci ideolojinin yayılma sınırlarını belirleyen 92, 94 ve 97. maddelerin kapatılma gerekçesi olarak gösterilmesi, bu meşruiyet sorununun bir göstergesi olarak görülebilir. Kapatılma sürecinde parti yöneticilerinin herhangi bir yaptırıma uğratılmaması sonucunda MNP kadrolarının Milli Selamet Partisi (MSP) ismiyle siyasi hayattaki varlığını sürdürdükleri görülmektedir.

2. Milli Nizam Partisi'nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri Açısından İncelenmesi

Siyasi partilerin doğuşu, bilim insanları tarafından farklı teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Partilerin doğuşunda rol oynayan etkenleri tarihsel temelde açıklayan üç farklı teoriden söz edilmektedir. Bunlar, Kurumsal Teori, Tarihsel Kriz Teorisi ve Gelişimci Teori'dir (Sarıbay, 1994: 121). Bunun yanında siyasi partilerin doğuşunu sosyal temelde açıklayan sosyal bölünme ve birleşme teorisi de mevcuttur (Sarıbay, 1994: 125). Çalışmanın bu kısmında, bu teoriler bağlamında MNP'nin doğuşu incelenecektir.

Kurumsal teori bağlamında yapılan değerlendirmelerde, *parlamento içinden doğan partiler ve parlamento dışından doğan partiler* olmak üzere ikili bir tasnif yapılmaktadır (Duverger, 1993: 2-15). Bu teoriye göre ilk olarak parlamento içinden doğan partiler ortaya çıkmaktadır. Öncelikle parlamento grupları doğar, daha sonra bu grupların yerelde örgütlenmesi ve bu iki unsur arasında sürekli

bir ilişkinin kurulması üzerine siyasi partiler ortaya çıkar (Kapani, 1997: 162). Bu açıdan değerlendirildiğinde MNP'nin parlamento içinden doğan parti niteliği taşıdığı söylenebilir. Nitekim MNP kurulduğunda, partinin kurucu genel başkanı olan Necmettin Erbakan, parlamentonun bağımsız bir üyesiydi. Ancak Duverger'in bu teoriyle ilk siyasi partilerin kuruluşunu açıklamaya çalıştığı düşünüldüğünde, MNP, bu partilerden birtakım farklılıklar göstermektedir. Parlamento içinden doğan partilerde yukarıda değindiğimiz gibi öncelikle parlamento grupları oluşur; daha sonra bu grupların destekçisi olan seçmen kitleleriyle organik bir bağ kurulur. Ancak MNP'nin kuruluş aşamasında her ne kadar Erbakan parlamento içinde bulunuyor olsa da teoride açıklananın aksine MNP'nin, bunun tersine hâlihazırda var olan belli bir seçmen kitlesinin siyasi temsil talebi doğrultusunda ve bu kitle içerisinden gelen kurucu bir kadronun harekete geçmesi sonucunda doğduğu görülmektedir.

Parlamento dışından doğan partiler açısından değerlendirildiğinde, bu partilerin genellikle parlamentoda temsil imkânı bulamayan sosyal sınıflar tabanına dayandığı görülmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, MNP'nin AP'de temsil kabiliyetini kaybeden İslamcı kesimlerin ve orta sınıf Anadolu tüccarının parlamentoda temsilini üstlendiği düşünüldüğünde MNP, tam anlamıyla parlamento dışından doğan parti özelliği göstermektedir. Bu tür partilerin ideolojik yönden daha tutarlı ve kurulu düzeni değiştirmek isteyen partiler olduğu (Kapani, 1997: 162) göz önüne alınırsa İslamcılık ideolojisine bağlılığı ve mevcut kapitalist ekonomik düzene karşı muhalefeti dolayısıyla MNP'nin parlamento dışından doğan partiler tanımlamasına uygun olduğu söylenebilir.

Tarihsel Kriz Teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, MNP'yi katılma krizi partileri içine koymak mümkündür. Nitekim bu kategoriye giren partiler, "siyasal seçkinlerin, siyasal sisteme katılma isteğindeki kişi ve grupların bu istek ya da çabalarını onaylamamasından, meşru görmemesinden kaynaklanan" (Sarıbay, 1994: 124) partilerdir. İslamcı ideolojiye sahip sosyal kesimler, cumhuriyetin ilanının ardından temsil kabiliyetini kaybetmiş ve siyasi hayattan soyutlanmıştır. Çok partili hayata geçişin ardın-

dan DP içerisinde kısıtlı da olsa temsil imkânı bulan İslamcı düşünce, DP'nin devamı niteliğinde görüp desteklediği AP içerisindeki temsilini kaybetmesinin ardından tam anlamıyla bu teorinin tanımı içine girdiği söylenebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde MNP'nin kuruluşu kadar kapatılması da laik temellere dayanan cumhuriyet rejiminde İslamcı ideolojinin siyasal katılımının meşru görülmemesinin bir sonucudur.

Gelişmeci teori bağlamında değerlendirildiğinde, bu kuramın siyasi partilerin doğuşu ile modernleşme süreci arasındaki bağlantıya yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kuram, siyasi partilerin doğuşunu modernleşmenin bir sonucu olarak görür (Sarıbay, 1994: 125). Gerçekten de Modern Türkiye'de ortaya çıkan her parti bu sınıflandırmaya girebilir. İlk bakışta MNP'nin modernleşmenin bir ürünü olmakla birlikte aslında İslamcı geleneğin bir tezahürü olarak modernleşmeye karşı muhalif bir tavır içerisinde olduğu söylenebilir. Ancak şu da belirtilmelidir ki MNP de dâhil olmak üzere Millî Görüş Hareketi partilerinin tümünde, "dine dönüş" değil; dinin modernleşmeyi kolaylaştırmak için yeniden anlamlandırılması çabasının olduğu görülmektedir (Yavuz, 2005: 595).

Sosyal bölünme ve birleşme teorileri açısından bakıldığında, bu teorinin temelde hangi tür sosyal bölünmelerin siyasal gruplaşmalara yol açtığını açıklamaya çalıştığı görülür. Bu bölünmelerin açıklaması Seymour M. Lipset ve Stein Rokkan'ın *sosyal bölünmeler – siyasal gruplaşmalar* ilişkisine dair tipolojisiyle yapılmaktadır. Bu teoriye göre, sosyal çatışmaların siyasi partilere dönüştüğü kabul edilmekte ve bu çatışmaların bazı azınlıkların ulusal devlet içinde varlığını ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik olduğu ifade edilmektedir (Sarıbay, 1994: 125). Bu açıdan ele alındığında, MNP aracılığıyla hem İslamcı düşüncenin ulusal devlet içinde varlığını ve temsilini devam ettirmeye çalıştığını hem de genellikle muhafazakâr kimliği ağır basan orta sınıf Anadolu tüccarının artık kendi çıkarlarını temsil etmediğini düşündüğü AP'den ayrılarak partileştiği söylenebilir. Bu durum, MNP'nin sosyal bölünme partilerine bir örnek olduğunu gösterir niteliktedir.

Sonuç olarak denilebilir ki MNP, kuruluş aşamasında kurucusunun parlamentoda yer alması itibarıyla parlamento içinden do-

ğan parti olarak düşünülse de aslında temelde *parlamento dışından doğan* parti özelliğine sahip olan; modernleşme sürecinin ürünü olmakla birlikte ideolojisi itibariyle modernleşmeye muhalif bir söylemi olduğu kabul edilebilen bir *sosyal bölünme ve katılma krizi* partisidir.

3. Milli Nizam Partisi'nin Parti Tipolojileri Açısından İncelenmesi

Siyasi partiler, farklı yapısal ve işlevsel özellikleri itibariyle çeşitli tiplere ayrılabilir. Çalışmanın bu kısmında ilk olarak MNP, en çok bilinen iki ayırım üzerinden; Duverger'in *kadro ve kitle partileri* ve Neumann'ın *bireysel temsil ve sosyal bütünleşme partileri* açısından incelenecektir. Daha sonra, bu alanda geliştirilen daha yeni parti tipolojileri bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır. Baştan belirtilmelidir ki bu değerlendirmeleri bir yıl gibi kısa bir ömre sahip bir parti için yapmak, yapılan tespitlere kanıt sunmak açısından bazı zorlukları beraberinde getirmektedir.

Kadro partileri, niteliğe önem veren, seçkinlerin bir araya getirildiği, üye sayısını artırmak bakımından özel bir çaba sarf etmeyen, seçim dönemleri dışında pek faaliyet göstermeyen ve demokrasinin yerleştiği ülkelerde siyasal katılımın sağlanmasından sonra çoğunlukla kadro özelliklerinden taviz veren partilerdir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, MNP'nin bir kadro partisi olduğunu iddia etmek zordur.

Öte yandan, kitle partilerinin ideolojik çizgileri daha belirgin ve tutarlı olan, belirli bir seçmen kitlesine hitap eden partiler (Kapani, 1997: 170) olduğu kabul edilirse, MNP'nin bu tanıma daha uygun bir parti olduğu görülebilir. Nitekim MNP, İslamcılık ideolojisine bağlı ve bu minvalde bir seçmen kitlesine hitap eden bir siyasi parti olarak tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla MNP'nin bir kitle partisi olduğu söylenebilir.

Bireysel temsil partileri tanımlaması ise gerek ideoloji gerek disiplin yönünden zayıf ve gevşek olan, aslında Duverger'in kadro partisi tanımlamasına yaklaşan partileri işaret etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, MNP'yi bu kategoriye koymak mümkün görünmemektedir. Ancak öte yandan *sosyal bütünleşme partileri*,

üyelerini örgütsel ve ideolojik bir çatı altında toplayan, sosyal hayatlarıyla yakından ilgilenen, yalnızlaşan ve yabancılaşan kitlelerin temsili esasına ve belirli bir sosyal tabana dayanan partileri işaret etmektedir. Bu sınıflandırma içinde yer alan *toptan bütünleşme partilerinin* üyeler üzerinde geniş bir düzenleme ve kontrol yetkisine sahip olduğu ve üyelerden sistemli bir dünya görüşüne bağlılık ve sadakatin beklendiği, ideolojik çizgiden sapma anlamına gelebilecek bağımsız davranışlara göz yumulmadığı partiler (Kapani, 1997: 173-4) olduğu göz önüne alınırsa MNP'nin *toptan bütünleşme* özellikleri de gösteren bir *sosyal bütünleşme* partisi olduğu söylenebilir. Nitekim yukarıda da aktarıldığı üzere MNP, İslamcılık ideolojisi altında birleşen, yeni kapitalist ekonomik düzen içinde temsil kabiliyetini kaybeden kitlelerin oluşturduğu bir parti olarak tanımlanabilmektedir. Bununla beraber MNP Samsun İl Başkanı'nun bir düğünde dans ettiği gerekçesiyle partiden ihraç edilmesi (Yalçın, 2012: 65) örneği MNP'nin ideolojik çizgiden sapma anlamına gelebilecek bağımsız davranışlara göz yummadığının bir işaretidir.

Sonuç itibariyle denilebilir ki MNP hem bir *kitle partisi* hem de *toptan bütünleşme* özellikleri de gösteren bir *sosyal bütünleşme* partisidir. Bunun dışındaki tasniflere uygun düşmediği görülmektedir.

4. Milli Nizam Partisi'nde Kurumsallaşma

Samuel Huntington, *Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma* (1967) adlı makalesinde kurumsallaşmayı, örgütler ve usullerin itibar ve istikrar kazanma süreci olarak tanımlamaktadır. Bir örgütte -ki bu çalışma için örgüt tanımından MNP anlaşılmaktadır- kurumsallaşmanın düzeyi, örgüt ve usullerin *uyarlanabilirliği*, *karmaşıklığı*, *özerkliği* ve *tutarlılığı* ile ölçülebilir (Huntington, 1967: 65). Bu ölçütlerle ele alındığında MNP'nin, oldukça kısa süren siyasi hayatı sebebiyle kurumsallaşma açısından tam bir değerlendirmesinin yapılması zordur. Bununla birlikte, geniş bir tarihsel arka plana sahip olması ve laik cumhuriyette siyasal sisteme yeniden uyum sağlaması bağlamında, MNP'ye hâkim ideoloji olarak İslamcılığın kurumsallaşma analizinin yapılması daha yerinde olacaktır.

Huntington (1967: 66)'a göre *uyarlanabilirlik* ölçütü, sonradan ka-

zanılan bir örgütsel nitelik olup genel anlamıyla, çevresel baskıların ve yaşın bir fonksiyonudur. Bir örgüt ne kadar eskiyse ve çevresinin baskılarına ne kadar çok maruz kalmışsa, uyarlanabilirliği o kadar yüksektir. Bir örgütün uyarlanabilirliği kabataslak o örgütün yaşıyla ölçülebilir. Örgütün yaşı ise, üç şekilde ölçülebilir. Bu ölçütler, *kuşaksal yaş*, *kronolojik yaş* ve *fonksiyonellik* (Huntington, 1967: 66).

Kuruluşundan kısa bir süre sonra kapatıldığı için MNP'nin uyarlanabilirliğin ölçütleri olan kuşaksal yaş ve kronolojik yaş itibarıyla değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Öte yandan, kökleri Meşrutiyete dayanan ve farklı dönemlerde farklı düşünür ve devlet adamları tarafından savunulan; dolayısıyla kuşaksal ve kronolojik yaşa sahip olan MNP'nin hâkim ideolojisi konumundaki İslamcılık bir bütün olarak ele alındığında, cumhuriyetin ilanı ile birlikte siyasi mecradan çekilen bu ideolojinin MNP ile mevcut siyasal sistem içinde yeniden vücut bulması ve siyasi hayata katılımı, Türkiye'de İslamcılığın, -uzun bir aradan sonra- fonksiyonellik ölçütünü sağladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim İsmet İnönü'nün MNP'nin kuruluşuyla ilgili olarak, "İyi olmuş parti kurdukları, bakalım elli sene sonra oranları kaçaya düşmüş öğreniriz." (www.timeturk.com.tr, 03.04.2018) şeklindeki sözleri MNP ile İslamcılığın özdeşleştirildiği ve MNP'nin doğuşunun İslamcılığın yeniden siyaset sahnesine dönüşü olarak görüldüğü iddiasına kanıt olarak sunulabilir. Ayrıca Erbakan'ın, 12 Mart Muhtırasından sonra İslamcılık üzerinden siyaset yapmayı kısıtlayan TCK'nın 163. maddesi ile Meclis'te mücadele etmesi, İslamcılığın mevcut rejime başkaldırısı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan bu mücadele, İslamcılığın modern cumhuriyetin siyasal sistemine fonksiyonel olarak uyarlanabilmesinin önündeki engelleri kaldırmaya çalışması olarak da okunabilir.

Kurumsallaşmanın bir diğer ölçütü olan *karmaşıklık*, hem *örgütsel alt-birimlerin hiyerarşik ve fonksiyonel bakımdan çoğalması*, hem de *çeşitli alt-birim tiplerinin farklılaşması* anlamına gelmektedir (Huntington, 1967: 71). Bu bağlamda, partinin kuruluşundan hemen sonra mevcut 67 ilin 63'ünde örgütlenmesi ve Büyük Kongrenin yapıldığı 24 Ocak 1971'e kadar 20 ilde bütün ilçeleriyle beraber

teşkilatlanarak güçlü bir parti örgütü kurması sebebiyle, partinin kısa süren siyasi hayatında örgütsel alt birimlerin oluşturulması bağlamında karmaşıklık ölçütünü sağlamakta zorluk çekmediği söylenebilir. Ayrıca, yine kuruluşundan kısa bir süre sonra, 27 Mayıs 1970'te parti gençlik kollarının kurulması, karmaşıklık ölçütünün bir göstergesi olan örgütsel alt birimlerin hiyerarşik ve fonksiyonel bakımdan çoğalmasına örnek olarak gösterilebilir.

Siyasal örgüt ve usullerin diğer sosyal gruplaşmalar ve davranış metotları karşısındaki bağımsızlık dereceleri olarak tanımlanan *özerklik* ölçütü (Huntington, 1967: 73) bağlamında değerlendirildiğinde, daha önce de belirttiğimiz gibi partinin doğrudan Gümüşhanevî Dergâhı çevresinde ortaya çıkması ve dergâh şeyhi Mehmed Zahid Kotku'nun arka planda partiye yön vermesi, partinin özerklik ölçütünü sağlayamadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak MNP hareketi ve destekçisi olan İslamcılık düşüncesindeki dini cemaatler bir bütün olarak değerlendirildiğinde aslında MNP hareketinin ortaya çıkması, İslamcı siyasetin cumhuriyet döneminde eklenildiği DP ve AP geleneğinden desteğini çekerek özerkleştığının bir kanıtı olarak kabul edilebilir. MNP'nin kapatılmasından sonra partiyi oluşturan toplumsal grupların yeniden AP'ye yönelmeyerek MNP'nin devamı sayılan Milli Selamet Partisi (MSP) etrafında örgütlenmesi, bu özerkliğin artık pekiştiğinin bir göstergesi olabilir.

Huntington (1967: 78)'e göre bir örgütün birlik ve tutarlığı ne kadar kuvvetli ise, kurumsallaşma düzeyi de o kadar yüksektir. *Tutarlık*, liderler ve üyeler arasındaki görüş ayrılıklarının birikici nitelikte olup olmamasıyla, örgüt içinde açık bir yabancılaşma ve muhalefetin bulunup bulunmamasıyla ölçülebilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde özelde MNP'nin ve genelde siyasi ideoloji olarak İslamcılığın tutarlı bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Nitekim Meşrutiyet'ten bu yana Türkiye'deki İslamcı ideolojide keskin görüş ayrılıklarının ya da ideolojiye içeriden ciddi bir muhalefetin var olduğunu söylemek güçtür. Aynı durum, MNP hareketi için de geçerlidir. Partinin ömrünün kısa olması sebebiyle bu kadar kısa zamanda görüş ayrılıkları ve muhalefetin oluşması da beklenemezdi belki ancak Millî Görüş Hareketinin devamı nite-

liğindeki diğer siyasi partilerle birlikte değerlendirildiğinde (Ak Parti) Adalet ve Kalkınma Partisi'nin doğuşuna yol açan *gelenekçiler* ve *yenilikçiler* ayrımının ortaya çıkışına kadar hareketin kendi içinde genel olarak tutarlı bir görünüme sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki MNP'nin ideolojisi olan İslamcılık, Meşrutiyet'e dayanan köklü bir geleneğe sahiptir ve doğuşundan itibaren kendi içinde nispeten özerk ve tutarlı bir görünüm arz etmektedir. Parti de gücünü aldığı İslamcılık düşüncesinin kurumsal niteliği sayesinde kurumsallaşma bağlamında iyi bir başlangıç yapmıştır. Fakat kısa ömürlü olmasından dolayı net bir kurumsallaşma analizine imkân vermemektedir. Bunun yerine Millî Görüş Hareketinin bir bütün olarak değerlendirilmesi, kurumsallaşma konusunda daha iyi ipuçları verecektir. Ancak bu çalışmanın konusunu yalnızca MNP oluşturduğu için burada Millî Görüş Hareketinin kurumsallaşmasını değerlendirmek, çalışmanın sınırlarının dışına çıkmak olacaktır.

Sonuç

MNP'nin, sahip olduğu ideoloji dolayısıyla belli bir toplumsal kitlenin partisi olmaktan öteye gidemediği söylenebilir. Bununla beraber bu ideolojik görüş, özelde MNP'nin ve genelde Millî Görüş Hareketi'nin kolayca kurumsallaşmasının öncelikli sebebi olarak görülebilir. Bu ideolojik konumu, MNP'nin parlamento dışından doğan hem bir kitle partisi hem de sosyal bütünleşme partisi özelliği göstermesinin asli sebebi olmuştur. Ayrıca -kendi siyasi görüşünü temsil eden partileri olmadığı için- AP'yi destekleyen İslamcı kitlelerin AP'den desteğini çekerek MNP'de birleşmesi, MNP'nin katılma krizi partisi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan yukarıda ele alınan teorik yaklaşımdan bağımsız olarak değerlendirildiğinde, İslamcılık düşüncesinin, Osmanlı'dan günümüze değin Türkiye siyasi hayatında etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Modernleşme çabalarına karşın Müslüman toplumların varlığının ve gücünün kaynağını geçmişte bulan bu ideolojinin zaman zaman Türkiye siyasetinde hâkim konuma geldiği de söylenebilir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid Döneminde İs-

İslamcılık, devletin resmî ideolojisi olarak tanımlanabilmektedir. Fakat denilebilir ki Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak üçgeninde yer alan son dönem Osmanlı siyasi düşüncesi, cumhuriyetin ilanıyla birlikte Modern Türkiye’de İslamlaşmak fikrinden uzaklaşarak Türkleşmek ve muasırlaşmak yönünde evrilmiştir. Bu dönemde İslamcılık düşüncesinin adeta nadasa bırakıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde siyasetten soyutlanan İslamcılığın MNP eliyle yeniden gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada, hem MNP üzerinden İslamcılık düşüncesinin Türkiye siyasi hayatına geri dönüşü hem de kapitalistleşme yolunda değişen ekonomi politikalarının siyasete nasıl yansıdığı gösterilmeye çalışılmıştır.

MNP’nin, Türkiye’de Millî Görüş Hareketi olarak adlandırılan yeni bir siyasi hareketin de başlangıcı olduğu söylenebilir. Sürekli olarak laiklik engeline takılan bu hareket, devlet eliyle yapılan engellemelere rağmen halktan hatırı sayılır bir destek görmeyi sürdürmüştür. Bu durum, modernleşen Türkiye’de o gün için halen kendisini İslami geçmişle ve gelenekleriyle özdeşleştiren kitlelerin varlığının da bir kanıtı olarak görülebilir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*. Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- Anayasa Mahkemesi. (1972). *Kararlar Defteri*, Sayı:9.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çaha, Ö. & Baykal, Ö. (2017). "Millî Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788-806.
- Çaha, Ö. & Şahin, B. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çakır, Ruşen (2013, Aralık), "Millî Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Sempozyumu*'na sunulan tebliğ. İstanbul.
- Çavuşoğlu, H. (2009). "TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan'ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 44-55.
- Duman, D. (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. (Çev. Ergun Özbudun). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Emre, S. A. (2015). *Siyasette 35 Yıl 1*. Ankara: MG V Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). *Davam*. Ankara: MG V Yayınları.
- Huntington, S. P. (1967). "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev. Ergun Özbudun). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23(1-4), 55-107.
- Kapani, M. (1997). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kırkinci, M. (2013). *Hayatım - Hatıralarım*. İstanbul: Zafer Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- "Milli Nizam nasıl kuruldu nasıl kapatıldı?" timeturk.com/tr/2011/02/27/millinizamnasilkuruldunasil kapatildi.html, (Erişim: 03.04.2016)

- Milli Nizam Partisi. (1970). *Program ve Tüzük*. Ankara: As Matbaası.
- Milli Nizam Partisi. (1971). *Milli Nizam Partisi 1. Büyük Kongresi*. Ankara: As Matbaası.
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: ‘Milli Selamet Partisi Örnek Olayı’*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (1994). *Siyasal Sosyoloji*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2005). “Milli Nizam Partisi’nin Kuruluşu ve Parti Programının İçeriği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 / İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sencer, M. (1974). *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: May Yayınları.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye’de İslamcı Siyaset*. Ankara: V Yayınları
- Yalçın, Soner (2012). *Erbakan*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami Burjuvazi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (2005). “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 / İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hezârfen Bir Şair Şânîzâde Mehmed Atâullâh Divan'ı ve Bir Gazelin Şerhi

*A Polymath Poet Şânîzâde Mehmed Atâullâh, His Divan and
A Ghazel's Interpretation*

Vildan S. Coşkun*

Öz

Hezârfen bir şair olan Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, daha çok tıp alanındaki eserleri ve meşhur tarihi ile tanınmıştır. Bununla birlikte birden çok sanatla ilgilenmiş ve Divan ortaya koymuş bir şahsiyettir. Pek çok Osmanlı şairi gibi o da şairliğiyle mesleklerini (müdürlük, hekimlik, vak'anüvislik) birlikte yürütmüş, ilmî yönünü sanat ve şiirle taçlandırmıştır. Buna karşılık, Şânîzâde edebî yönünü ele alan çalışmaların sayısı ne yazık ki hem çok az hem de eski tarihli kalmıştır. Bu makalede klasik edebiyatın son döneminde yetişmiş olup pek çok alanda kalem oynatmış Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi'nin yegâne edebî eseri olan *Divan'ı* ve bu eseri üzerinden onun az bilinen şairlik yönü üzerinde durulacaktır. Şânîzâde'nin, şiirlerindeki adıyla Atânın *Divan'ı*ndaki şiirlerde nelerden ve nasıl bahsettiği incelenecek ve bunlara dayanarak onun yaşadığı asırda ve klasik Türk edebiyatı geleneğindeki yeri anlaşılmasına çalışılacak ve Şânîzâde'nin bir gazeli şerhedilecektir. *Divan'ın* tenkitli metni (Çipiloğlu, 2005) üzerinden yapılan ve gereklikçe tenkitli metnin dayandığı yazmaya da başvurarak ortaya koyulan bu çalışmayla, Şânîzâde'nin edebî yönüne vurgu yapılmış ve bir gazelinin şerhiyle klasik edebiyat tarihinde gözden uzak kalmış varlığı yeniden ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, *Divan*, 19. Yüzyıl, Klasik Türk Edebiyatı

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: vcoskun@sakarya.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-4778-1719

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 25 Şubat 2020.

Abstract

Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, who was a multi-science scholar, was mostly known for his works in medicine and his famous history book. However, he also became interested in more than one art and he revealed a *Divan*. Same as many Ottoman poets, he conducted his poetic side together with his professions (professorship, medicine, historiographer and etc.) and at the same time, he crowned his scientific aspect with art and poetry. On the other hand, the sources about Şânîzâde did not mention much about his poethood and there are very few studies on his *Divan*. In this article, *Divan*, the only literary work of Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, and his less known poetical aspects will be discussed. What and how he talks about in his verses will be examined and a ghazel from his *Divan* will be annotated. By this work, done through the critical text of Şânîzâde *Divan* (Çipiloğlu, 2005), and with referring to manuscript that text is based on, we aimed at revising his literary aspect and reminding his existence has been out of sight in the history of classical literature with a ghazel interpretation from his *Divan*.

Keywords: Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, *Divan*, 19th century, Classical Turkish Literature.

Giriş

Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, meşhur tarih eseri *Târîh-i Şânîzâde* (Haz. Ziya Yılmaz, I-II, İstanbul 2008), sayesinde literatürde daha çok 19. yüzyıl tarihçileri arasında anılmış, şairliği ise arka planda kalmıştır. Dönemin tezkireleri gibi önemli kaynaklarda bile Şânîzâde'nin *Divan*'ıyla ilgili bilgiler yeterli görünmemektedir (Bkz. Çipiloğlu, 2005: 15). Ayrıca hakkındaki kaynaklar oldukça sınırlı ve de eski tarihlidir. Oysa yakından bakıldığında Şânîzâde, müderrislik, hekimlik, vak'anüvislik gibi mesleklerin yanında aynı zamanda 19. yüzyılın ilim ve sanatını kendinde toplamayı başarmış çok yönlü ve velut bir şairdir. Bu bakımdan, *Divan*'ı üzerinde yapılacak yeni çalışmalar, onun az görünen şairliğini "görünür" bir kimliğe dönüştürmeye yardımcı olacaktır. Bu noktadan hareketle, makalemizde klasik Türk edebiyatının son ve zor döneminde yaşamış olup dönemin etkisinin yanı sıra kendi gayretleriyle hezârfen bir kişilik olarak yetişen Şânîzâde Mehmed Atâullâh'ın (Atâ) edebî yönü incelenecektir. Çalışmamız, Advîye Rabia Çipiloğlu'nun yüksek lisans tezi olarak hazırladığı Şânîzâde Atâullâh'ın *Divan*'ı üzerinden yapılmış olup söz konusu tez Şânîzâde hakkında bilinen en kapsamlı çalışmadır (Şânîzâde Atâullâh ve *Divan*'ı, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005). Çalışmada önce *Divan*, okundu. Vezin ve manalarda fark edilen uyumsuzluklarda aynı çalışmanın arkasında yer alan yazmaya müracaat edildi. Daha sonra metin, klasik edebiyattaki üslup ve dil özellikleri açısından incelendi. Muhtevası üzerinde durularak *Divan*'da işlenen konular, ön plana çıkan kavram ve dil öğeleri (atasözü ve deyim) sıralandı. Son olarak *Divan*'dan seçilen bir gazelin şerhi yapıldı. *Divan*'ının yeniden incelenmesiyle Şânîzâde'nin şairlik yönü daha da ön plana çıkartılmış, edebî yönüne vurgu yapılarak klasik edebiyat tarihinde gözden uzak kalmış varlığına dikkat çekilmiştir. Böylelikle bu hezârfen şairin hem 19. yüzyıldaki edebî zevke katkıları, hem de o yüzyılın diğer şairleri yanındaki yeri biraz daha belirginleşmiştir.

19. yüzyıl

III. Mustafa (1755-1774), I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) gibi dört padişah devrini gören Şânîzâde Mehmed Atâullâh, siyaset, askeriye, bilim, eğitim, ekonomi ve edebiyat alanlarında oldukça hareketli bir dönemde dünyaya gelmiştir. Bu dönemle ilgili özetle şu bilgiler verilebilir: 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ilk adımları III. Selim ile atılan bir takım yenileşme hareketleri baş gösterdi. Bu adımlar arasında Nizam-ı Cedîd adıyla Avrupa örneklili bir ordu kurulması, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn (1773), Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn (1795) gibi yüksek teknik okulların açılması gibi faaliyetler vardı. II. Mahmud ile birlikte sırasıyla Yeniçeri Ocağı kaldırdı (1826), orta öğrenim okulları, harp okulu, tıp okulu vb. eğitim kurumları yine Avrupa modeline göre düzenlendi. Batıya öğrenciler gönderilerek bilim, teknik, eğitim yeniliklerinin Osmanlı'ya gelmesi kolaylaştırıldı (Erdoğan, 2016: 3-5). Bu yeniliklerin Osmanlı'nın bilim ve teknolojiye istenen yeniliği yakalamasına faydalı olacağı düşünülüyordu (Yılmaz, 2010: 334). Tıp alanında da ilerlemeler kaydedildi. İlk Tıp Mektebi bu dönemde açıldı (1827). 1832'de Tercüme Odası'nın açılmasıyla batılı diller özellikle de Fransızca eğitim kaynaklarının önü açılmış ve pek çok siyaset adamı ve edibin yetişmesinde rol oynamıştır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile devletin yönetim anlayışı değişerek bu farklılaşma kurumlarına yansıtılmıştır. 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ve Kânûn-ı Esâsî'nin kabulüyle siyasetin merkezi değişmiştir (Mermer vd., 2015: 560-561). Toplumun kültür seviyesini arttırmak ve batı seviyesinde telif, tercüme eserler ortaya koymak amacıyla Encümen-i Daniş kurulmuş (1851), diğer taraftan klasik edebiyat zevkinin batılılaşma karşısında yok olmasına mani olmak gayretiyle 1861'de Encümen-i Şu'arâ adıyla yeni bir oluşum meydana gelmiştir (İsen vd., 2003: 153, 155).

Kısaca, bu yüzyıl, Osmanlı'nın ordu, yönetim, eğitim, tıp ve edebiyatta önceki asırlarda olduğu gibi kalmadığı; eski ile yeni, klasik ile modern, doğu ile batıyı birleştirme çabasıyla değiştiği bir dönem olup önde gelen şairleri arasında Enderunlu Vasıf (ö. 1824), Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1829), Dâniş (ö. 1830), Aynî (ö.

1837), Pertev Paşa (ö. 1837), Leylâ Hanım (ö. 1848), Şeyhülislâm Arif Hikmet (ö. 1859), Şeref Hanım (ö. 1861), Leskofçalı Gâlib (ö. 1867), Osman Nevres (ö. 1876), Yenişehirli Avnî (ö. 1883) ve Kâzım Paşa (ö. 1889) sayılabilir.

Hayatı

Şânîzâde, 1771 yılında İstanbul Ortaköy'de doğdu. Bununla beraber müderris tayin edildiğinde yaşının küçük olması (15 yaşında), onun kaynaklarda belirtilen tarihten 3-5 yıl daha erken (1766-67) doğmuş olması ihtimalini yükseltmektedir (Yılmaz, 2010: 34). Şânîzâde'nin babası özellikle fıkıh ilmindeki üstünlüğüyle tanınmış olan âlim, müderris ve aynı zamanda Medine kadılığında bulunan Hacı Mehmed Sadık Efendi'dir (ö. 1791). Dedesi ise bir müddet Mahmud Paşa Şer'iyye Mahkemesi kâtibi olan Hacı Mustafa Efendi'dir (Arslan, 2009: 2). Manzumelerinde isminin kısaltılmış hali olan "Atâ" mahlasını kullanan şairin ailesi, dedesinin babası Ahmed Efendi'nin "Şânî" (Tarakçı) lakabıyla tanınmasından ötürü Şânîzâde diye anılmaktadır. Atâ, ilk tahsilinden sonra ilmiye mesleğini seçerek Halıcıoğlu Mühendishanesi ve Süleymaniye Tıp Medresesi'nde tahsilini sürdürmüştür. Müsbet ilimlerin yanında dile de meraklı olan Şânîzâde, Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerinin yanında İtalyanca, Fransızca, Rumca ve Latince de öğrenmiştir. Medrese tahsilinde ulûm-ı cüz'iyye, hesap, heyet, ilm-i hikmet, mantık, belâgat, kelâm, fıkıh, akâid, hadis ve tefsir derslerini almış; mühendishanede ise Fransızca, Arapça, geometri, aritmetik, coğrafya, cebir, trigonometri, diferansiyel ve integral hesap, astronomi ve istihkâm derslerini görerek doğu ve batı ilimlerini öğrenmiştir. Bu durumun Şânîzâde'ye çok yönlülük kazandırdığı muhakkaktır (Erdoğan, 2016: 17). 1785 senesinde müderris olan şair, 1788 senesinde ordu kadısı olan babasıyla birlikte uzun süre ordularda bulundu. Şânîzâde müderris olduktan sonra sırasıyla, Örekeze, Sâniye-i Fâtıma Sultân (1790), Dersiyye-i Hâne-i Ümmühânî, (1793), Sahnâf Karaca Ahmed (1796), Müftü Hüseyin Efendi (1806), Hoca Hayreddin ve Hâkâniyye-i Vefâ (1808) gibi medreselerde ders verdi. 1816'da Eyüp kadısı olarak atandı ancak 1817'de azledildi. 1821 yılında kendisine evkaf müfettişliği ve Mekke kadılığı payesi verildi. Sonra da ömür boyu müfettiş-i

sadr-ı âlî olarak görevlendirildi. Ancak aynı yıl görevine son verildi (Arslan, 2009: 2). O yıllarda Ortaköy Yârânı da denen Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyye'sine dâhil oldu (İhsanoğlu, 2008: 471). 1826'da Mekke payesi ve Menemen arpalığı ile emekli oldu. Vak'anüvîs Mütercim Âsım Efendi'nin 1819'da vefat etmesi üzerine II. Mahmud, Şânîzâde'yi vak'anüvisliğe getirdi. Padişahın isteğiyle II. Mahmud'un cülus tarihi olan 1808'den başlayarak tarih eserini yazmaya başladı ve 1821'e kadar yazdı. Kendisinin yazamadığı 1821-1826 arasındaki olaylara ait notları ise halefi Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi'ye yazdırdı. Şânîzâde'yi rakip olarak gören Mustafa Behcet Efendi ve başka kimselerin de çabalarıyla 1825 senesinde vak'anüvislikten azledildi. 1826 yılında emekli edilen Şânîzâde, İstanbul'da etibbâ reisi olup bir müddet Süleymâniye Tıp Medresesi'nde ders vekilliği de yaptı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında Bektâşilik müntesipleri sürgüne gönderiliyordu. Şânîzâde, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyye'sine üye olduğu ve aynı cemiyetin toplantılarına Bektaşî şeyhi Mahmut Baba da iştirak ettiğinden kendisinin Bektâşî olduğu iddia edilerek arpalığı Tire'ye (İzmir) sürgün edildi (Yılmaz, 2010: 334). Şânîzâde'nin sürgünde iken vaktini nasıl değerlendirdiği pek bilinmemekle birlikte, orada Mihalzâde Lütfullah Efendi'nin konağında misafir olduğu, İstanbul'dan, kitapları, çalışmaları ve arkadaşlarından ayrı kaldığı için üzgün olduğu sanılmaktadır (Erdoğan, 2016: 17). İki ay kadar sonra orada vefat etti. Kaynaklar, Şânîzâde gibi bir âlimin sürgün edilmesine razı olmayan II. Mahmud'un af fermanı gönderdiği, ancak fermanı getiren görevlinin şairin konağına girerek telaşla dilinin sürçtüğü ve "Şânîzâde'nin itlafına ferman getirdim" demesi üzerine Şânîzâde'nin fenalaştığı ve kısa bir süre sonra vefat ettiği söylenmektedir.

Tire'nin Kışla bölgesi civarında defnedilen Şânîzâde'nin kabri, mezarlığın 1916 yılında kaldırılmasıyla bir müddet kayboldu. Bir müddet sonra tesadüfen bulunan mezar taşı Tire Müzesi'ne nakledildi. Günümüzde Tire'de Şânîzâde adını taşıyan bir meydan ve cadde; aynı cadde üzerinde 1973 yılında yapılmış bir anıt ve hastane bahçesinde 1950 yılında yapılan anıtın üstüne yerleştirilmiş bir büstü mevcuttur (Çipiloğlu, 2005: 16).

Matematik, hukuk, tarih, edebiyat ve coğrafya gibi ilim dallarında te'lif ve tercüme eserler veren Şânîzâde, tıp alanında da hem teorik hem de pratik çalışmalar yapmış, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hezârfen denilebilecek ölçüde bir âlimidir. Aynı zamanda Avrupa'da gelişen modern tıbbın Osmanlı Devleti'nde benimsenip yerleşmesinde Şânîzâde önemli rol oynamıştır. Hatta onun çiçek aşısı konusunda hayvanlar üzerinde deneyler yaptığı ve hayli ilerlediği ve Sultan II. Mahmud'a İstanbul'da bir aşı kampanyası başlatılmasını tavsiye ettiği bilinir (Davison, 1995: 303). Kendisi, birçok değerli tıp kitabını İtalyanca ve Fransızcadan Türkçeye tercüme eden kişi olmasının yanında Osmanlı'da ilk basılı tıp kitabının müellifi olarak da kabul edilir. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, onun yeni eğitimin ilk üstatlarından biri olarak görmüş ve tıbbî ve fennî terimlerin ilk kez Şânîzâde tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Cevdet Paşa da, tarihinde Osmanlı diline ait tıp terimlerini ilk ortaya koyanın ve yerleştirenin o olduğunu söylemektedir. Şânîzâde'nin tıp alanında beş kitaptan oluşan külliyyatı olup bu eserler *Hamse-i Şânîzâde* veya *Kânûn-ı Şânîzâde* adı ile tanınmıştır. Şânîzâde'nin kitapları Cem'iyet-i Tibbiyye-i Osmâniyye'nin 1873'te hazırladığı *Lugat-ı Tibbiyye'*ye temel teşkil etmiş, böylece Şânîzâde aynı zamanda Türkçeleşme akımına da katkıda bulunmuştur. Şânîzâde'nin astronomi ve astroloji ilimleriyle de meşgul olduğu bilinmekteyse de bu konularda bir eser kaleme almamıştır. Ayrıca onun yaşadığı dönem için oldukça yeni bir ilim dalı olan arkeolojinin, tarihe kaynaklık etmesi hususunu meşhur tarihinin mukaddimesinde zikretmiş olmasının, Şânîzâde'nin bazı kitaplarını yazarken Avrupa'daki eserlerden faydalandığı görüşünü uyandırdığı kaynaklarda zikredilir (Eldem, 2013: 18). Şânîzâde, tarihinde de yer yer her iki alanda (tarih ve arkeoloji) görüşlerini ortaya koymuş ve *Divan'*ında bu ilim dallarında ait terimleri kullanmıştır. Tıp, matematik, astronomi gibi fen bilimlerinin yanında tarih ve edebiyat gibi sosyal ve beşerî alanlarında da eser veren şairin ilmî mahareti sadece bu alanlarda kalmamış Şânîzâde musiki, resim ve hat gibi sanat dallarında da kabiliyetini ortaya koymuştur. Sülüs ve nesihî İsmail Zühdi Efendi (ö. 1806); talik

hattını ise Yesarî Efendi (ö. 1798) gibi zamanındaki ünlü ustalardan öğrenmiştir. Bunların yanı sıra Şânîzâde'nin saat yaptığı ve usta bir avcı olduğu (Yılmaz, 2010: 13), çiçek yetiştirmeyi, bitkileri incelemeyi sevdiği ve içindeki kitaplarla vakit geçirmekle huzur bulduğu güzel bir kütüphanesinin bulunduğu kaynaklarda kaydedilir (Erdoğan, 2016: 13). Hem kendisinin hem de ondan bahseden eserlerin bahsettiğine göre, Şânîzâde'nin bilgisi ve kabiliyeti saraydaki bazı çevreler tarafından kıskanılmış ve onun ilmine layık mevkilerde bulunmasına mani olunmuştur (İnal, 1935: 106).

Şânîzâde'nin Tire Müzesi'nde 1453 numara ile kayıtlı olan mezar taşında şairin ilmiye sınıfından olduğunu gösteren bir kavuk mevcuttur (Ülker, 1994: 197). Şânîzâde'nin mezar taşında kimin tarafından kaleme alındığı bilinmeyen şu mısralar yazılıdır:

“Müyesser oldu bana şehâdet
İlâhî sen nasîb eyle sa'âdet
Bulam tâ ki Resûl'ünden şefâ'at

Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullâh Efendi bâ-emr-i 'âlî Tire'ye me'mûr iken merhûm oldu. Ruhu için rızâen lillâhi Te'âlâ Fâtîha el-Gurre-i Muharrem sene 1242 (1826).”

Şânîzâde'nin ilimle meşgul bir aileden gelmesi ve Osmanlı'nın son asır kimliğine uygun olarak Doğu ve Batı ilimleriyle mücehhez olması onu pek çok alanda velut hezarfen bir kişilik yaparak pek çok eser vücuda getirmesine vesile olmuştur. Şânîzâde'nin bu eserlerini bilim tarihçisi Esin Kahya kendi tasnifiyle iki gruba ayırmıştır: Tıpla ilgili olanlar ve bunun dışında kalanlar (Erdoğan, 2016: 13). Muhtelif araştırmacılarca eserleri detaylıca incelenmiş olan Şânîzâde'nin çalışmalarından bazıları şunlardır: *Şânî-zâde Târîhi*, *Hamse-i Şâni-zâde (Mir'âtü'l Ebdân Fî Teşrih-i A'zâ'i'l-i İnsân, Usûlü't-Tabî'a, Mi'yârü'l-Etibbâ, Kânûnu'l-Cerrâhîn, Mîzânü'l-Edviye)* den oluşan beş tıp kitabı), *Ruhye (Rûhiyye)* Risalesi, *Cebir ve Mukâbele*, *Istîlâhât-ı Etibbâ*, *Mürekkebat-ı Eczâ-yı Tıbbiyye*, *Risâlesi*, *Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân*, *Usûl-i Hendese*, *Tenbîhât-ı Hükmürân Bâ-Ser-askerân ve Dîvan* (Erdoğan, 2016: 53-54).

Şair olarak Şânîzâde Mehmed Atâullâh

Yaşadığı devirde sahip olduğu ilmî müktesebat ve çeşitli lisanlara hâkimiyeti ile tanınmış olan Şânîzâde Mehmed Atâullâh Efendi, ne yazık ki şiir alanındaki kabiliyeti ile öne çıkmayı başaramamış bir şairdir. Onun bazı ilim dallarında özellikle tıp ve tarihte geniş şöhret bulmuş olması, şair yönünün fark edilmesine engel olmuş olsa gerektir. Çünkü onun şiirde de maharet sahibi olduğu pek çok kaynakta dile getirilmiştir. Sözelimi, Osmanlı tarihçileri hakkındaki *Âyine-i Zürefâ'* da Şânîzâde'nin âlim ve fâzıl (Süreyya, 1996: 360) olmasının yanında "ilm-i nücûmda şöhreti âşikâr, şiir ve inşâda sâhib-i iştihâr" (Cemaleddin, 2003: 69) olduğu söylenmektedir. Sadettin Nüzhet Ergun, onun çok güçlü bir sanatkâr olmamasına rağmen şiirlerinin edebî kıymetten büsbütün uzak olmadığını ifade eder (Ergun, 1935: 530). İbnül Emin Mahmut Kemal ise ilimde ileri gitmiş bir sanatkâr olduğundan Şânîzâde'den kudretli şairler ölçüsünde şiirler beklemenin ona haksızlık olacağını belirtir (İbnül Emin Mahmut Kemal, 1969: 110 ve 115).

Klasik Türk edebiyatında her şairin ortak bir dili, ortak mazmunları ve ortak söyleyişlerinin olması kadar onların birbirinden ayırt edici vasıflara sahip olmaları da tabiidir. Yaşadıkları yüzyıl, aldıkları eğitim, yetiştikleri çevre, sosyal ve kültürel bağları, etkiledikleri şairler vb. şiirlerindeki ayırt edici özellikleri belirleyen faktörlerdir. Yukarıda kaynaklarda söylenenler dikkate alındığında Şânîzâde hakkındaki kanaat ve onun diğer şairlere benzeyen vasıfları az çok ortaya çıkmaktadır. Onlara ilaveten onun şairliği hususunda söylenecekler elbette *Divan'ı* üzerinde yapılacak incelemelerle somutlaşacak ve netleşecektir. Bu özelliği taşıyan kaynaklardan biri Şânîzâde'nin *Divan'ı* üzerinde olan iki çalışmadan biri olan Meserret Diriöz'ün makalesidir. Diriöz burada, Osmanlı'nın hemen her alanda değişiklik ve yeniliğe uğradığı bir dönemde Şânîzâde'nin klasik şiir çizgisini devam ettirmeyi başardığını, dili, aruzu, mazmunları, sanatları ve konularıyla divan şiirini tam olarak temsil ettiğini söyler ve Şânîzâde'yi üç dilde şiir yazan iyi bir şair olarak niteler (Diriöz, 1989: 25). Aynı özelliği taşıyan ikinci kaynak ise *Divan'ı* tenkitli metnini hazırlayarak gün yüzüne çıkaran bunlara ilaveten *Divan* üzerinde şekil ve muhteva inceleme-

si yapan makalemizin de dayandığı Adviye Rabia Çipiloğlu'nun yüksek lisans tezidir. Çipiloğlu, çalışmasının Ergun ve Diriöz'ün Şânîzâde hakkındaki yorumlarını doğruladığını söyler. Ayrıca Şânîzâde'nin klasik çizgiden ayrılmamakla birlikte divan şiirinde yenilikler arayan ve bunu dili ve mazmunlarıyla gösteren bir şair olduğunu ifade eder (Çipiloğlu, 2005: 73-74).

Divan'ı

Şiirlerinde mahlas olarak Atâ'yı kullandığından Şânîzâde'nin *Divan'ı Atâ Divanı* olarak bilinir. Vefatından sonra tertip edilen *Divan'ının* üçü İstanbul'da (İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler, T, nr. 1352; T, nr. 9636; Yapı ve Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. nr. Y 727), biri Viyana Millî Ktp. nr. 750) olmak üzere şimdilik bilinen dört nüshası mevcuttur (Erdoğan, 2016: 43). Bunlardan başka İstanbul Üniversitesi Ktp.'de Nadir Eserler, T, nr. 9749'da Şânîzâde'nin kendi hattıyla yazdığı ve *Divan'da* yer almayan bazı şiirlerinin de yer aldığı bir defter bulunmaktadır (Yılmaz, 2010: 336). *Atâ Divanı'nın* İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü'nde kayıtlı olan T 1352 no'lu nüshasında 1 kaside, 12 tarih, 1 Farsça takriz, 1 tahmis, 75 gazel, 10 kıt'a, 12 rubai ve 25 beyit yer almaktadır. *Divan'daki* toplam beyit sayısı ise 663'tür.

*Divan'daki*¹ manzumelerin nazım şekilleri ve muhtevaları şu şekildedir:

Kaside: *Divan*, III. Selim'e (ö. 1808) yazılmış şitâiyye türünde Türkçe bir kaside ile başlar. 66 beyitlik bu kasidenin nesîb bölümünde sıcakların yerini soğuklara ve yağmurlara bırakması ile sonbaharla birlikte yeryüzünde meydana gelen değişiklikler çeşitli sanatlarla tasvir edilmiştir (b. 1-22)². Medhiye bölümünde padişah III. Selim'in âleme hükmeden tedbirli ve adaletli bir padişah olarak ülkenin iklimini değiştirip havasını güzelleştirdiği söylenir (b. 23-50). Fahriye bölümünde şair III. Selim'in övgüsü için şiirini konuşturduğunu söyleyerek hem sultanı hem de kendisini yüceltir. Beyitlerden Şânîzâde'nin kendi şiirine güvendiğini ama kendi-

1 Adviye Rabia Çipiloğlu'nun hazırladığı tenkitli metin kastedilmektedir.

2 Rakamlar, kasidenin beyit aralıklarını göstermektedir.

ni III. Selim'den daha üstün görmediği anlaşılmaktadır (b. 51-58). Kasidenin dua bölümünde padişahın ömrü ve devletinin devamı, şevket ve şöhretinin tanınması, düşmanlarının mağlup ve mahcup olması için dua edilir (b. 59-66).

Tarihler: Kasideleri takiben tarihler yer alır. Şânîzâde aynı zamanda tarihçi olmasının da etkisiyle 1796 ile 1842 yılları arasında geçen ve kendince önemli gördüğü bazı olaylara tarih düşürmüştür. *Divan'* da altısı Sultan II. Mahmud'un çocuklarının doğumlarına³, biri Borlu'da İzzet Ali Paşa Camii'nin yapılmasına (1796), biri Şeyhülislam Atâ Efendi'nin ev yaptırmasına (1817), biri Beylerbeyi Camii'nin minaresinin tamirine (1821), biri tersane yenilenmesine (1821), biri Silahdar Ali Paşa'nın sadrazam oluşuna (1823), biri Galip Paşa'nın sadrazam oluşuna (1824) olmak üzere on iki tarih manzumesi mevcuttur. Tarihler Türkçe olup 7. tarihin ilk beyti Farsça; 9 ve 12. tarihlerin ilk beyitleri Arapça yazılmıştır.

Takriz: Farsça'dır. Çağdaşı divan şairi İsmail Ferruh Efendi'in (ö. 1840) (Arslan, 2019: 1) Mesnevi Şerhi için için yazılmış 7 beyitlik bir takrizdir.

Tahmis: Tokatlı divan şairi Kânî'nin (ö. 1792) bir gazeline yazılmış 5 bentlik Türkçe bir tahmistir.

Gazeller: *Atâ Divan'*ında 75 gazel bulunmaktadır. İlk iki gazel tevhid türündedir. Gazellerin 53'ü 5, 16'sı 7, 1'i de 8 beyitten oluşmaktadır. Gazellerin muhtevası aşk, meyhane, hastalıklar, musiki, tasavvuf vb. konulardır. *Divan'*daki 10. gazel mülemma gazel olup 6 beyitlidir. 1 ve 4. beyitler Arapça, 2 ve 5. beyitler Farsça, 3 ve 6. beyitler ise Türkçe yazılmıştır.⁴ 17. gazel tamamen Farsça'dır. Ayrıca ilk ve ikinci beyitleri Arapça ve Farsça olan gazeller mevcuttur.

Mukatta'ât: Bu bölümde 12 kıt'a ve 12 rubai bulunmaktadır. Kıt'alar Türkçe olup biri, ilki Farsça ikincisi Arapça olan mısralar ile başlar. Bir diğeri de Arapça bir mısra ile başlar. Ayrıca bir

3 Detaylar için bkz. Advıye Rabıa Çıpıloğlu, a.g.e., s. 30.

4 Bkz. Advıye Rabıa Çıpıloğlu, a.g.e., s. 115-116.

kit'ada ayetten iktibas yapılmıştır. Çoğu tasavvufî mahiyette olup sadece birkaçı aşk ve güzellik üzerinedir. Rubailer Türkçe olup bazıları ayet iktibasları barındırmaktadır. *Divan* nüshalarından birinde rubailerin Ömer Hayyam (ö. 1131) tavrında yazıldığına dair ibare vardır. Rubailerin konuları, Allah'ın zatına övgü, tasavvuf, aşk ve ayrılık şeklinde özetlenebilir.

Beyitler: *Divan'*da tamamı Türkçe ve çoğu tasavvufî mahiyette olan 25 beyit bulunmaktadır.

Atâ *Divan'*'ndaki manzumelerde 54 şiirle en çok remel bahrinin, 1 şiirle en az hezec'in ahreb kalıbının kullanıldığı görülür. Şânîzâde, aralarında tıp, astronomi, tarih, musiki, tasavvuf gibi alanların da olduğu kendisinin mahir olduğu hemen her ilmi *Divan'*ına taşımıştır. Ayrıca şiirlerinde peygamber kıssaları, mitolojik olaylar ve şahsiyetler ve Hz. Peygamberin mucizelerine de gönderme yapılmıştır. Bunlardan başka zamaneden, felekten şikâyet, aşk, ayrılık, hastalık, vb. konular da yer alır. Ayrıca klasik Türk edebiyatının pek çok sanatı ve bilinen dört üslubu (klasik, sebki-hindî, mahallî ve hikemî tarz) bir arada kullanmıştır.

Şânîzâde, *Divan'*ında Türkçe'nin yanı sıra Arapça şiirlere de yer vermiştir. Ayrıca, ayet ve hadislerden iktibas yapmış, Arapça atasözü ve deyimleri de kullanmıştır. *Divan'*da Farsça manzumeler ve Farsça kelime kafiyeyle yazılmış şiirler de mevcuttur. Kasidelerinde ve bazı şiirlerinde yer yer dili ağırlaşsa da Atâ, gazellelerinde nispeten daha sade bir dili tercih etmiştir. Bununla beraber Şânîzâde'nin tarihleri, uzun ve zaman zaman soyut kelimelerle kurulu tamlamalarla yazılmış beyitlerden oluşmuş olup bunlar onun dili en ağır olan manzumeleridir denebilir:

Zafer-fer hazret-i sadr-ı sa'îd Gâlib Mehemmed kim
Merâmı dâ'imâ hakk-ı 'ibâda hayrî câlibdir (T. 11 / 1)

Kit'alar ve rubailerinde sade bir üslup kullanmış olmakla birlikte Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri bir arada kullanarak yazılanlarında dil yoğunlaşmıştır:

Müttehid ber-vefk-i hikmet asl-ı eşyâ bî-nizâ'
Yettehid fî zâtilhim hattâ'z-zilâli ve's-şu'â'

Sâye cism-i muzlimin haylûleti âsârıdır
Cism-i şeffâf zılli kat'en olmamıştır istimâ' (Kıt'a 8)

(Eşyanın aslı, tartışmasız bir şekilde hikmete münasip olarak birlik etmekte. Gölgelelerden ışıklara kadar her şey asıllarında birleşmekte. Gölge, karanlık (şeffaf olmayan) cismin (ışığa) engel olmasının eseridir. Şeffaf cismin gölgesini(n olduğu) ise asla duyulmamıştır.)

Şânizâde zaman zaman sade söyleyişin olduğu kadar yer yer sebk-i Hindî'nin, hikemî tarzın ve klasik üslubun örneklerini *Divan'*ında vermiştir.

Aşağıdaki beyti sade söyleyişine örnek olarak göstermek mümkündür:

Bilmedim evvel kemâhî böyle ben dil-cû sizi
Sayd idip deryâ-dil olduk şimdi ey meh-rû bizi (G.75/1)

(Sizin böyle gönül aldığınızı ben önceden hakkıyla anlayamamış idim. Ey ay yüzlü! Siz bizi avladınız da biz öyle geniş gönüllü olduk.)

Sebk-i hindîye örnek olarak ise şu beyit verilebilir:

Harf-i vefâ şenîde-i la'l-i lebi değil
İmdâd-hâh-ı keyfiyet-i bâdeyiz yine (G. 69/2)

(Onun dudağının şarabından vefanın bir harfi (bile) duyulmuş değildir. Biz yine badenin keyfiyetinden medet ummaktayız.)

Klasik üslup örneği:

İdip bu rûzgâr endîşe-i felekden dûr
'Arûs-ı âlemin meşşâta-i mihr oldu hayrânı (G. 74/2)

(Zaman, feleğin endişesinden uzak eyledi de güneş süsleyicisi âlem gelininin hayranı oldu.)

Hakîmâne üslup örneği:

Riyâdan hırka-pûş oldunsa pâk it cebhe-i cismi
Mülevves-dâmen-i dehr olma kirpâs-ı riyâlıktan (G. 62/4)

(Riyadan hırka giymiş isen, beden sathını temizle! Riyalık bezinden dünyayla eteğin kirlenmesin!)

Bunlara ilaveten şair, ara ara Nedimâne üsluba da yer vermiştir.

Seyr it âyine-beden o sanem-i Efrenci
Ham-ı gîsûları benzer Flemenk sünbülüne (G. 67/2)

(Parlak vücutlu o Avrupalı güzele bir bak! Saçlarının kıvrımları
Flemenk sümbülüne benziyor!)

Atâ'nın gazellerinde sadeliği sağlayan unsurlardan biri olarak günlük konuşma dilini, atasözü ve deyimleri de görmek mümkündür: Ağzına almak, asılmak, baştan çıkarmak, çokbilmiş, döner dede, gece basılmak, felekten bir gün uğurlamak, göz hapsine almak, kapılmak, ipliği pazara çıkmak, kesinkes, kuşça can, püsküllü bela, takılmak, teline dokunmak, dilleşmek, yıkılıp gitmek gibi örnekler Atâ *Divanı*'nu hem süsleyen hem de zenginleştiren kullanımlardır (Diriöz, 1989: 22). Şânîzâde'nin birçok ilimle ve sanatla mücehhez dünyasında şiirlerinin de göz ardı edilemeyecek ifade ve mana cazibesine sahip olduğu söylenebilir. Tasavvufî remizler ve ifadeler içeren beyitlerinin nicelik ve niteliği; ayrıca tahmis için Mevlevî bir şairi (Kânî) ve takriz için İsmail Ferruh Efendi'nin *Mesnevi Şerhi*'ni tercih etmiş olması, onun sadece ifade zevki denemeyecek ölçüde tasavvufî yöneliminin olduğunu hatta kesinliği ispat edilmemiş de Mevlevî-meşrep olabileceğini düşündürmektedir.

Bazı Kavram ve Konularla Atâ Divanı'nın Muhtevası

Allah:

Zâhir ve Bâtın'dır.

Zâhir ü Bâtın dilâ ancak o Zât-i Pâk'dir
Merdüm-i âgâh isen senden garaz idrâkdir (G. 24/1)

(Ey gönül, zâhir ve bâtın olan yalnızca O Temiz Zât'tır. Şayet sen manen uyanık bir insansan, senden beklenen O'nu idrâk etmektir.)

İsimleri sayısızdır:

Zât:

Cümle esmâ müntehîdir çünkü Zât-ı Vâhid'e
Lafz u ma'nî nokta-i Kur'ân içinde gizlidir (G. 19/2)

(O Yegâne Zât olan Allah için bütün isimler sınırlı olduğundan lafız da mana da Kur'an'ın bir tek noktası içinde gizlidir.)

Yezdân:

Dehr-i fânîde dilâ mahlûktan yok mültemes
Her nefes ben zâra lutf-i hazret-i Yezdân bes (G. 38/1)

(Fani dünyada yaratılmışlardan kayırılan yoktur. Benim gibi ağlayıp inleyen birine her nefeste Hz. Allah yeter.)

Hiçbir yere sığmaz, mü'minin kalbinde gizlenir:

Sığmayan tenzîh ile kevn ü mekân u 'arşa hem
Mü'minin kalbindedir her an içinde gizlidir (G. 19/3)

(Övgüyle arşa, kevn ve mekâna sığmayan Allah, her daim içinde gizlendiği mü'min kulunun kalbindedir.⁵)

Kur'ân:

Kur'ân farklı isimlerle anılır:

Hak zâhir ü bâtında hem kılmış imâm-ı müslimîn
İsbât-ı da'vî eylerim ister isen Furkân'dan (T. 4/3)

(Allah onu hem zâhir hem de bâtında Müslümanların imamı tayin etmiştir. Eğer istersen bu davamı Furkân'dan ispatlarım.)

Kur'ân'dan kelime veya ayetlerle iktibas yapılmıştır:

Lem yelid remzini lem yûled yüzünden keşf ider
Kim ki ihlâs ile sırr-ı Hakk'a olsa âşinâ (G. 1/3)

(Her kim Hakk'ın sırrına ihlas ile yakın olsa, "lem yelid" (doğmamıştır) sırrını "lem yûled"⁶ doğrulmamıştır) vesilesiyle keşf eder.)

5 Tasavvufî kaynaklarda çokça dile getirilen "Kalb, Allah'ın arşıdır, yerlere ve göklere sığmayan Allah mü'min kulunun kalbine sığmıştır." ifadesinin bir hadis-i kutsi olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Süleyman Uludağ, (2001), "Kalb", 07.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalb> sitesinden alındı.

6 "Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." el-İhlâs: 3.

Duzâh-ı cehli koyup gel cennet-i 'irfâna gir
İsa lâ havfün 'aleyhim olmaya hüzn ü belâ (Kıt'a 3)

(Cehalet Cehennem'ini bırak da irfan Cennet'ine gir. "Onlara korku yoktur"⁷ âyeti olunca, hüznün ve bela olmaz.)

Bir kûze-gerin çarhına saldıım enzâr
Çok kâseleri devr ile eyler hem-vâr
Vird itmede hâliyle ol ihrâk her-bâr
"Halaka'l-insâne min-salsâlin ke'l-fehhâr" (Rubai 8)

(Bir çömlekçinin çıkırığına göz attım, birçok kâseyi döndürerek muntazam hâle getiriyor. O ateş, hâl ile tekrar tekrar zikrediyor: "Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı."⁸)

Peygamberler:

Peygamberler kıssalarına telmihle anılır:

Hz. İbrahim (as) ve ateş:

Nâr içre gülistâna sa'y eyle çü İbrâhîm
Dehrin ki bahârında bir lahza devâm olmaz (G. 33/5)

(Hz. İbrahim gibi ateş içindeki bahçeye (varmak için) çalış, gayret et. Çünkü dünyanın ilkbaharı hep devam edecek değildir.)

Hz. Dâvûd (as) ve güzel sesi:

Hevâ vü nakş değildir terâne-i 'uşşâk
Odur bu kâr-ı hakikatde nağme-i Dâvûd (G. 16/5)

(Âşıkların teranesi arzu ve hile değildir. Bu hakikat işinde o ancak Davud'un nağmesidir.)

Hz. Muhammed (sav) ve O'ndan yardım istenmesi:

Eğer olmazsa senden lutf u şefkat yâ Resûlallâh
Yamandır hâl-i pür-'isyân-ı ümmet yâ Resûlallâh (G. 65/1)

(Yâ Resûlallâh, eğer senden lütuf ve merhamet olmaz ise, ümmetin isyanla dolu hali pek fenadır.)

7 "Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de." el-Ahkâf: 13.

8 "Allah insanı, pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı." er-Rahman:14.

Şakku'l-kamer mucizesi:

Rû-be-rû şakku'l-kamer esrârını îmâ eder
Sîne-i mihrâb-ı ebrû ol vecihden çâkdir (G. 24/2)

(Kaş mihrabının göğsü, ayın yarılması (mucizesinin) sırlarını açıkça îmâ ettiği için yarıktır.)

Tasavvuf:

Kâinatın temelindeki aşk vardır.

Çün hayât-ı 'aşk ile geldi vücûde kâinât
'Âlem-i tahkîkde ref' oldu külliyyen memât (B. 6)

(Kâinat, aşkın canlılığı ile var olduğu için gerçek âlemde ölüm, topyekûn yok oldu.)

Hakiki aşka erenlerin emeli vuslat değildir:

Gönül mellâh-ı bahr-i 'ışk olaldan keştî-i tende
Dem â dem mâ'il-i girdâbdır meyl-i kenâr itmez
Temennâ-yı cefâ-yı yâr idendir seyyid-i 'uşşâk
Celîs-ender harîm-i 'ışk olan vasl ihtiyâr itmez (Kıt'a 6)

(Gönül, beden gemisinde aşk denizinin dalgıcı olalı beri daima girdaba meyledip durur da kıyıya çıkmayı istemez. Âşıkların efendisi, sevgilinin cefasına temenna eden kişidir. Aşk haremde oturan kavuşmayı istemez.)

Sûfî:

İtdi mir'ât-ı dilin pür-jeng 'aks-i mâsivâ
Kalbin ey sûfî senin bir sûret-i puthânedir (G. 18/ 3)

(Masivanın aksi dil aynanı tozlandırdı. Ey sufi, senin kalbin artık puthane gibidir.)

Tevhid:

Tevhiddin gayrısı insana dert getirir:

Merhem-i zahm-ı dil ancak kıssa-i tevhîddir
Bil 'Atâ tasdîr hep sergüzeşt-i mâsivâ (G. 2/ /7)

(Gönül yarasına merhem (olacak şey) tevhid kıssasından başkası değildir. Ey Atâ! Geri kalan her şey baş ağrısı verir.)

Gönül:

Gönül Allah'ın evidir:

Bu harâbât içre kim hâk-ile yeksândır gönül
Lîk ma'mûre-i 'irfâna sultândır gönül
'Aks ider mir'ât-veş levhinde eşkâl-i suver
Kâ'inât içre mu'allâ 'arş-ı Rahmân'dır gönül (Kıt'a 2)

(Gönül bu meyhanede (dünyada) yerle bir olmuştur. Ancak o irfan memleketine sultan olmuştur. Görüntülerin suretleri ayna gibi sathında yansır. Gönül, kâinat içinde yüce Rahman'ın arşıdır.)

Dert ve Derman:

Ârifler için dert ve derman aynıdır:

Aslı birdir didiler zevk u cefânın 'ârifân
Bildim anı derd dahi dermân içinde gizlidir (G. 19/7)

(Ârifler, zevk ile eziyetin aslının aynı şey olduğunu söylediler. Derdin derman içinde olduğunu anladım.)

Fakr:

Fakirlik övünç kaynağıdır:

Mahrem olmuş fakr u fahrin remzine el-Hak 'Atâ
Kenz-i lâ yefnâyî⁹ bulmuş kân içinde gizlidir (G. 19/8)

(Atâ'nın "el-fakru fahrî"¹⁰ işaretine mahrem (yakın) olduğu doğ-

9 Tükenmez hazine.

10 "Terim anlamı ise kişinin mevhum olan varlığından kurtulması ve fenafillahaha mazhar olmasıdır. Fakr, hiçbir şeye malik olmadığını kabullenmektir. Fakir ise, bu dünyanın peşinde boş yere koşmaktan yüz çevirerek, hakikatî, yani kendi varoluşunun sırrını soruşturandır. Bir başka deyişle fakir, her şeyden vazgeçerek, Allah Teâlâ'nın rızası ve inayetini araştırma sûfidir. Bu sufilerin varlığı Hz. Muhammed dönemine kadar inmektedir. Ashab-ı suffa bu anlamda ilk grup olarak değerlendirilmektedir. Hadis olup olmadığı tartışılan fakat mutasavvıflarca çok tutulan "El-fakru fahrî" fakirliğim övüncümdür sözüne istinaden fakr, tasavvufta ulaşılması hedeflenen bir mertebeye konumundadır. Mutasavvıflar fakrı maddî ve manevî fakirlik olarak ikiye ayırmıştır. Bunlardan bir kısmı fakrı makamların en üstünü olarak kabul etmişlerdir. Ancak, mal mülk sahibi olmak mutasavvıfların

rudur. O, bir maden içinde saklı olan hiç tükenmeyecek bir hazine bulmuştur.)

èAyne'l-yakîn:

Sevgili, àaynel yakîn ile âşğın dilinden zuhûr eder:

Şöyle müstağrak hayâl-i yâra dil 'ayne'l-yakîn¹¹

Kim odur güftâr iden şimdi lisânımdan 'Atâ (G.1/6)

(Ey Atâ! Gönül, yârin hayaline o kadar 'aynel yakîn (gözle görecek kadar) dalmıştır ki, benim dilimden çıkan sözler O olmuştur.)

Dünya:

Hüner sahipleri bu dünya sofrasından nasıpdar olmaz:

Ey 'Atâ kat'-ı ümîd eyle ki bir lokma dahi

Yokdur ehl-i hünere sofa-i 'âlemde nasîb (G. 9/5)

(Ey Atâ! Hüner sahiplerine âlem sofrasında bir lokma bile kısmet yoktur, (Bundan) Ümidini kes!)

Dünya, kendisi gibi kabiliyetli kişilere düşmandır:

Ben de bu dehr-i denîde şâdmân olmam èAtâ

Hasmdır erbâb-ı isti'dâda çün bu âsiyâb (G. 7/5)

(Ey Atâ! Bu alçak dünyada ben mutlu ol(a)mam. Çünkü bu değirmen istidat sahiplerine düşmandır.)

Sevgili:

Sevgilinin ikircikli tavırlarına bir âşık olarak sabretmek zordur:

işaret ettiği fakra engel değildir. Zira onların kastettiği fakr dünyevî değil, manevîdir." Aktaran Süleyman Solmaz, "Tasavvufta Ulaşılmaması Gereken Bir Mertebe: Elfakru Fahri ve Eski Edebiyatımıza Yansımaları (A Spiritual State to Reach in Sufi Tradition: Al-Faqr Fakhri)", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 25-26 Mayıs 2016*, 2016, cilt: II, s. 115-116.

- 11 Göz ile görüyormuş gibi bilmek. Filozoflar nefsin mertebelerinden biri saydıkları ayne'l-yakîni, "nefsin akledilebilirleri (ma'kûlât) müşahede ederek oldukları gibi kavraması" şeklinde tarif etmişlerdir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, (1991), "Ayne'l Yakîn", 01.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/aynel-yakin> sitesinden alındı.

Hem 'itâb eyler a kâfir hem olursun şivekâr
Ya nice olmaz 'Atâ sabr u tahammül 'âcizi (G. 75/5)

(Ey sevgili! Hem azarlıyor hem de naz yapıyorsun. (Bu) Atâ nasıl sabır ve tahammülden aciz kalmasın? (Ne bekliyorsun?)

Kendisinin bunca ihtimamına rağmen sevgili, oyun ve hilelerine devam ederek vefasızlık yapar:

Nerden ahz itdin gülüm bu nakş-ı reng ü âli sen
Olmamış mı hiç güzergâhın 'aceb semt-i vefâ (G. 3/3)

(Gülüm, sen bu hile ve oyun şeklini nerden öğrendin? Senin güzergâhın hiç vefa semti olmadı mı?)

Sevgilinin yan bakışları onu yaralasa da o vefada kararlıdır:

Ko tığ-i gamzesi çâk eylesin şu sînemizi
Der-i vefâ bu mefâtihle olur meftûh (G. 14/6)

(Bırak kıyabakışının kılıcı göğsümüzü parçalsın. Vefa kapısı bu anahtarlarla açılır.)

Ayrılık, aşığı derinden yaralar ve sonsuz hüzne sevkeder:

Zehr-i hasret dâğ dil¹² hecrünle gülşen sû-be-sû
Dem-be-dem beytü'l-hazen pâ-yı hum-ı meyhânemiz (G.
36/3)

(Ayrılığın sebebiyle yara hasret zehirine, gönül de yer yer gül bahçesine döndü. Meyhane küpünün dibi de her an hüzünler kulübesi oldu.)

Gönül ancak vuslat gecesinde güler:

Ruhsârına düştü şeb-i vuslatta sirişkim
Handânî-i hâtırla o gonca güle düştü (737/3)

(Kavuşma gecesinde gözyaşım sevgilinin yanağına düştü. O gonca, gönül sevinciyle (bir hayli eğlenip) hemen gülmeye başladı dönüştü.)

12 Tenkitli metinde dâğ-ı dil şeklinde okunmuştur. Bkz. Rabia Adviyi Çipiloğlu, *a.g.e.* s. s. 133.

Sevgilinin güzelliğini neye benzeteceğini şaşırmış gibidir:

Nûkhet-i zülf ü 'izâr u hâlinin hayrânıyım
Gül müdür sümbül müdür fülful müdür bilmem ne bu (G.
63/2)

(Sevgilinin) Saçının, yanağını ve beninin kokusunun hayranıyım.
Bu (veya bu koku) bilmiyorum gül mü, sümbül mü yoksa karabi-
ber tanesi mi?)

O tam bir püsküllü beladır¹³:

Serpûş-ı meziyyet ile işkeste-edâdır
Ol mûy-miyân¹⁴ başıma püsküllü belâdır (B.1)

(Meziyet başlığı ile nazı kırılmış bir haldedir. O kıl belli (olan sev-
gili) başıma püskülü bela olmuştur.)

Âşık:

Âşık, sevgilinin merhametine muhtaçtır:

Bu hâl-i zârıma şefkat nigâra gelmez mi
Su'âl-i haste-i hicrân-ı zâra¹⁵ gelmez mi? (G. 72/1)

(Bu zavallı halim nedeniyle o güzel sevgiliye şefkat gelmez mi?
Zavallı ayrılık hastasına hal hatır sormak için gelmez mi?)

Âşık için sevgilinin ikircikli hallerine tahammül zordur:

Hem 'itâb eyler a kâfir hem olursun şîvekâr
Ya nice olmaz 'Atâ sabr u tahammül 'âcizi (G. 75/5)

(Ey sevgili! Hem azarlıyor hem de naz yapıyorsun. (Bu) Atâ nasıl
sabr ve tahammülden aciz kalmasın? (Ne bekliyorsun?)

Âşık için sevgilinin kıyabakışı bile vefa göstergesidir:

13 Mecaz yoluyla baş derdi, yorucu ve karışık iş yerine kullanılan tabirdir.
Bkz. M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Ankara
MEB, 1971, s. 784.

14 Tenkitli metinde mûy-ı miyân olarak okunmuştur. Bkz. Advîye Rabia
Çipiloğlu, *a.g.e.* s. 22.

15 Tenkitli metinde hicrân-zâra olarak okunmuştur. Bkz. Advîye Rabia
Çipiloğlu, *a.g.e.*, s. 156.

Ko tığ-i gamzesi çâk eylesin şu sînemizi
Der-i vefâ bu mefâtihle olur meftûh (G. 14/ 6)

(Bırak kıyabakışının kılıcı göğsümüzü parçalasın. Vefa kapısı bu anahtarlarla açılır.)

O kıyabakıştan pek çok şey öğrenilir:

Kitâb-ı hüsnünü ders itmede dil-i mecrûh
Hutût-ı gamzen ile sînem olalı meşrûh (G. 14/1)

(Kıyabakışının çizgileriyle göğsüm parça parça olalı, yaralı gönül senin güzellik kitabını öğrenmekte.)

Ne kadar gizlenmeye çalışılırsa da aşk kendini belli eder:

Ne rütbe ketme çalışdımsa âteş-i 'ışkı
'Atâ o ser-keşe dûd-ı dilimden oldu 'ayân (G. 61/5)

Âşığın ruh hali, sevgilinin tavrına, tarzına göre değişir:

Yâ Rab n'olurdu hâlet-i ma'kûs-ı 'âşıkân
Mir'ât-veş görünse cemâli nikâbdan (G. 59/4)

(Ey Allah'ım! Sevgilinin yüzü ayna gibi örtüden görünseydi acaba âşıkların talihsiz halleri ne olurdu?)

Rakib:

Murdardır:

Görüp rakibe nigâhın telh-kâm oldum
Yakışmaz idi bu şîrîn-edâ o murdâra (G. 70/4)

(Rakibe bakışını görünce üzüldüm. Bu tatlı tavır, o murdara hiç layık değil.)

Kelptir:

Olmasaydı bu gice ol şeh ile kelb rakîb
Bezm-i meh-tâba iderdik anı elbet tergîb (G. 9/1)

(O padişah ile köpek rakip olmasaydı, bu gece elbette mehtap meclisine onu heveslendirirdik!)

Şair-şiiir:

Gerçek şair çok azdır:

Felekte gerçi sühandân hayli çok lîkîn
Bir iki belki çıkar sadr-ı beyt-i şî're mukîm (K.1 / 51)

(Her ne kadar felekte söz söylemeyi bilen kişi çok ise de şiir evinin başköşesinde oturan ancak bir iki tane belki çıkar.)

Sevgilinin etkili olması, şairin hayali sayesinde:

Pertev-endâz-ı zemîn olmaz serâpâ şîvesi
Mû-miyânun itmese bir şâ'ir-i mâhir hayâl (G. 51/4)

(Bir maharetli şair onun kıl gibi belini hayal etmeseydi, onun edası, yeryüzünü baştanbaşa nurlandırmazdı.)

Şairin yazdıkları dostlarına ilham olur:

Yârân-ı nazma oldu 'Atâ bir nev ihtirâ'
Bu nüsha-i latîfe ki inşâdayız yine (G. 69/5)

(Ey Atâ! Yazmakta olduğumuz bu latif nüsha nedeniyle nazım dostlarına yeni bir icat oldu.)

Şiirin değeri düştükçe düşmüştür:

Yek câm-ı meye pîr-i mugan almıyor eş'âr
Elfâz-ı hüner şimdi 'Atâ bir pula düştü (G. 73/5)

(Meyhaneci tek bir içki kadehine şiir almıyor. Ey Atâ! Şimdi hünerli sözler bir pula (kadar) düştü.)

Şair, daima yeni şeyler söylemek ister:

Zemîn-i tâzeye çeksem hayâl edip kalemi
'Atâ ne çeşme-i hayvân iderdim istihrâc (G. 13/6)

(Ey Atâ! Hayal kurup kalemi taze yere çeksem, kim bilir ne hayat çeşmesi çıkarmış olurum.)

Şiirleri başka şairlere de yol gösterebilir:

Vasf-ı hüsn-i yâr için bu şî'r-i rengînîm 'Atâ
Oldu levh-i hâtır-ı yârânda ferhunde-fâl (G. 52/5)

(Ey Atâ! Sevgilinin güzelliğini vasf etmek için yazdığım bu latif şiirim, dostların gönül levhasında uğurlu oldu.)

Şairler şiir geliniyle evlenmek için hayli bedel öderler:

‘Atâ nükûd-ı midâdı döküp ricâl-i kalem
Tezevvüc eyledi ebkâr-ı nazma hamd u sipâs (G. 39/5)

(Ey Atâ! Hamd ve şükür olsun ki kalem erleri çokça para döküp
şair bekârlarıyla evlendi.)

Ol şâ‘ir-i mâhir benim vasfında hem kâsir benim
Bir pâdişâhın kim ola remzi ‘ayân Furkân’dan (T. 4/8)

(Ben mahir bir şairim ve işaretleri Kur’an’da açık olan bir padişahı
övmekte eksik kalan da benim)

Diğer şairler:

*Divan’da Atâ’nın tahmis yazdığı şair Kânî dışında divan şairle-
rinden, Nâbî, Nedîm ve Fehîm anılır; ayrıca Sâbit ve Bâkî’ye cinas
yoluyla gönderme yapılır:*

Nâbî:

Şimdi bilmezler ‘Atâ kadrimiz ebnâ-yı zamân
‘Asrımızda n’ola Nâbî kadar üstâd olsak (G. 48/5)

(Ey Atâ! Biz kendi çağımızda Nabi gibi üstat olsaydık da zamanın
çocukları kadrimizi bilmiyorlar.)

Nedîm ve Fehîm

Unuttu gitti sözün de selef zamânında
‘Ademde sâbit ü bâkî olup Nedîm ü Fehîm (K. 1/50)

(Nedîm ve Fehîm yoklukta sâbit ve bâkî (yani kalıcı) olup zama-
nında öncekiler de (onların) sözlerini unuttu gittiler.)

Tarih-mitoloji:

İki meşhur nakkaş Mâni vü Behzâd:

Yine itmekde felek sûretimiz seng-i mezâr
Nakşın almakda anın Mâni vü Bihzâd olsak (G. 48/)

(Felek yine yolumuzu, tarzımızı mezar taşı gibi yapmakta. Biz de
onun örneğini almada Bihzâd ve Mâni olsak!)

Ferhâd-Şîrîn:

Dimâğ-ı câna ne işrâb ider o Şîrîn-fem
Sorulsa la'l-i lebinden fesâne-i Ferhâd (G. 15/3)

(Şayet sevgilinin dudağının şarabından Ferhad'ın efsanesi sual edilseydi, acaba can dimağına o şirin ağzlı ne içirirdi (anlatırdı)?)

Hülâgû Hân:

Sevgili, tarihteki yağmacı komutana benzetilir:

Bir kırışmeyle alıp hâtır-ı vîrân şehri
Anı ma'mûre-i 'aşk etti Hülâgû Hân'ım (Beyit 15)

(Hülâgû Hân¹⁶ (olan sevgilim) bir kaş göz etmeyle viran gönül şehrini aldı ve onu aşkla imar etti.)

Musiki, Meclis, Meyhane:

Mutrib:

Mutrib ol sünbüle dâir sözü alma diline
Tîz-meşrebdır o dem-sâz tokunma teline (G. 67/1)

(Ey sazende! O sünbüle benzeyen sevgiliye dair tek bir sözü bile ağzına alma sakın! O arkadaşı acelecidir, aman teline dokunma!)

Makamlar:

Pûselik aradığın perdedir ammâ mutrib
Bu muhalifçe düşer vech-i Hüseyin koluna (G. 67/3)

(Ey sazende! Buselik aradığın perde olmakla birlikte Hüseyin kolu tarafına muhalif kalır.)¹⁷

16 Cengiz Han'ın torunu ve İlhanlı devleti'nin kurucusu olup yaptığı kanlı savaşlarla meşhurdur. (ö. 1265). Bkz. Abdülkadir Yuvalı (1998), "Hülâgû", *TDVİA*, c. 18, s. 473. Divan şiirinde, yağma ve çapulları ile anılır. Bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul Kapı Yayınları, s. 216.

17 Çalgıcıya seslenip aradığın perde buselik (öpmelik) bir perdedir ama bu, vech-i hüseyin usulüne aykırı düşecek bir durumdur diyor şair. Şânîzâde musiki bilgisini bu beyitte kullanarak iki makamın birbirine aykırı düştüğünü ifade etmektedir. Buselik ve vech-i Hüseyinî iki musiki terimidir. Hüseyinî aşîrân makamının diğer adı vech-i hüseyinîdir. Hüseyinî makamından âşîrân'a çeşitli usullerle tam bir seyir yapılıncı buna vech-i hüseyinî denir. Seyri inici olan bu makamda buselik yer almaz. Buselik

Sâkî'nin güzelliği meclise yansır:

Ruh-ı sâkîyi gör bu devr-i meyde
Ne sûret virdi mir'âtü's-safâya (G. 68/2)

(Bu içki devrinde (döndürmede, çağında) sakinin yanağının mutluluk aynasına ne şekilde yansıdığını görmelisin!)

Mecliste sınır tanımadan eğlenilir:

İdelim mecliste yağmâ-yı metâ'-ı hüsn ü ân
Hânedân-ı fitnede zîrâ ki var bir ihtilâl (G. 51/3)

(Güzellik ve cazibe malını mecliste yağma edelim. Çünkü fitne sülalesinde bir karışıklık var gibi.)

Mecliste sevgili olmayınca oranın tadı olmaz:

Açılmaz 'ayş ile dil seyr ile olmaz gönül hurrem
Meger ol yâr ile mecliste sâkî-veş süre bir dem (G. 57/1)

(Gönül mecliste tıpkı saki gibi, o sevgiliyle hoş vakit geçirmediği sürece (veya) içki içmediği sürece zevk ve safa ile açılmayacak ve gezmekle mutlu olmayacak.)

Tabâbet (Hastalıklar ve çareleri):

Uçuk-merhem:

Tabîbâ gerdenin emdir ki dâğ-ı derde şâfî'dür
Olur teb-hâledâr-ı hasrete kâfûrdan merhem (G. 54/3)

(Ey tabip gerdanını emmeye izin ver. (Gerdanın) hastalık yarasına şifa olacak (bir ilaçtır). (Zira, hasret uçuğuna kâfurdan merhem yapılır.)

Uçuk:

Alma dehâna sorma o bintü'l-'ineb¹⁸ lebi
Tebhâle-i zamîr-i 'Atâ âşikâr olur (G. 29/6)

olursa o makam vech-i hüseyinî olmaz. Bu nedenle Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Özkan, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri Kudüm Vel-veleleri*, Ötüken İstanbul 1998, s. 156-62.

18 Tenkitli metinde Beytül-'ineb yazılmıştır. Bkz. Adviye Rabia Çipiloğlu., *a.g.e.*, s. 129.

(O üzüm kızı dudağı ağıza alıp emme! (Yoksa) Atâ'nın gizli uçuğu ortaya çıkar.)

Merhem-i kâfûrî:

Merhem-i kâfûr-ı gerdendir ciger-pârem garaz
Yohsa dâğ-ı deşne-i nâzında bir dil-hâhdır (G. 27/4)

(Ey ciğerparem maksat gerdanın beyaz merheminden başkası değildir! Naz hançerinin yarasında gönlünün çektiği bundan başkası değildir.)

Sarılık:

Sararttı benzini sevdâ-yı âl-ı ruhsârı
Tebeddüh eyledi sûfide 'illet-i yerakân (G. 61/2)

(Yanağının kırmızısının sevdası benzini sararttı. Sufide sarılık hastalığı baş gösterdi.)

Çiçek:

Var ise başına kûhun soğuk sular geçti
'Aceb çiçek mi çıkardı nedir bu tavr-ı sakîm (K.1/5)

(Galiba dağın başına soğuk sular döküldü. Acaba çiçek mi çıkardı? Bu hastalıklı tavır da nedir?)

Nasur:

Tabîbâ çek elin zahm-ı derûna çâre bulmazsın
Bu bir nâsûrdur yâra sarılmakla bulur merhem (G. 57/3)

(Ey tabip! Derin yarama çare bulamazsın, elini çek. Bu bir nasur¹⁹ hastalığıdır. Yarayı sardıkça iyileşir, sevgiliye sarılmakla iyi olur.)

Baş ağrısı-sirke:

Hall-i hikmetle tabîbâ geçmiyor bu derd-i ser
Rûzigârın serdişinden turş-muhteldir dimâğ (Gazel 45/3)

(Ey tabip! Bu baş ağrısı, hikmet sirkesiyle geçmiyor. Rûzgârın sertliğinden şuurum bozuk, bulanıktır.)

19 Göz pınarında, makat çevresinde veya diş etlerinde olan bir hastalık. Bkz. <http://www.osmanlicaturkce.com/>.

Gönül hastası:

Şu âb-ı hançer-i gamzen devâ-yı sabr amma
Marîz-i derd-i dile la'l-i leblerin emdir (G.128/4)

(Senin şu kıyabakış hançerinin suyu sabrın devasıdır. Ama asıl gönül hastası olanlara (âşık) dudağının kırmızı şarabın (ı) emdir emilmesine izin ver veya ilaçtır.)

Kitap ve kütüphaneden bahseder:

Kitâb-ı hüsnünü ders itmede dil-i mecrûh
Hutût-ı gamzen ile sînem olalı meşrûh (G. 14/1)

(Kıyabakışının çizgileriyle göğsüm çizgi çizgi olalı, yaralı gönül senin güzellik kitabını öğrenmekte.)

Kitâb-hâne-i cismi yakardı bîm ü hirâs²⁰
Fusûl-i tîr-i nîgeh dilde olmasaydı esâs (G. 39/1)

(Eğer (sevgilinin) bakış okunun (açtığı) fasıllar gönülde temel olmuş olmasaydı, korku, beden kütüphanesini yakardı.)

Ders kitapları:

Munlâ okursa medresede metn-i Cevherî
Dendân ile lebinde bize dürr-i Müntekâ (G. 5/4)

(Molla medresede Cevherî²¹ metnini okursa Dürrü'l-Müntekâ²² (seçkin inci) olan dişler de bizim için sevgilinin dudağındadır.)

Atasözleri ve Deyimler:

Yâr olup bâr olmamak:

20 Tenkitli metinde bîm-i hirâs okunmuştur. Bkz. Advıye Rabia Çıpiloğlu, *a.g.e.*, s. 135.

21 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) Arapça sözlüğü. Meşhur olduğundan Osmanlı Medereselerinde çokça okutulurdu. Bkz. Hulusi Kılıç, (2010), "Tâcü'l-Luğa", 08.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga> sitesinden alındı.

22 Alâüddîn-i Haskefî'nin (ö.1676) Dürrü'l-Müntekâ adlı fıkıh eseri. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ALAUDDIN-I-HASKEFI/3515>, Erişim tarihi 08.01.2020.

Mû-miyân ile kafadâr olup şöyle 'Atâ
Ya'nî bâr olmayalım yâr olalım kâkûlüne (G. 67/5)

(Ey Atâ! O kıl belli ile şöyle bir kafadar olalım! Onun kâkûlüne yakın olalım da aman engel olmayalım!)

Sakız çiğnemek:

Bir sakız çiynerse de pistân u la'lin bûs için
Nukl-i mey olmaz turunç-ı tâze vü tersâ kızı (G. 75/4)

(Her ne kadar o Hristiyan kızı ve taze turunç (a benzeyen güzel), göğsünü ve dudağını öpmek hususunda biraz lakırdı ettiyse de, içkiye meze olacak cinsten değildir.)

Çokbilmiş:

Nice üftâdeleri hâk-i kadem kılmış imiş
Meger ol fitne-i devrân ne çokbilmiş imiş (G. 42/1)

(Nice âşıkları ayağının toprağı haline getirmişmiş. O asrın fitnesi olan sevgili meğerse ne bilmişmiş.)

İpliği pazara çıkmak:

Gedâ-yı²³ tâlib-i vuslat ider mi sabr u sükûn
Figân ki ipliğimiz gayrı çıkdı pâzâra (G. 70/2)

(Vuslat talibinin kölesi sabr edip sükûna erebilir mi? Feryat edelim, artık bütün kusurlarımız anlaşıldı.)

Dile düşmek:

Mahbûb-ı kulûb olduğuçün şeh-i hûbân
Âvâze-i hüsnü gibi dilden dile düştü (G. 73/3)

(O güzeller padişahı, kalplerin sevgilisi olduğundan güzelliğinin ünü gibi dilden dile düştü.)

Yüz çevirmek:

Gördükçe yüz çevirmede bizden o mâh-rû
Bî-vech vasl-ı yârı temennâdayız yine (G. 69/4)

23 Metnin aslında da geda olan bu kelimenin seda olması manaya daha uygundur.

(O ay yüzlü güzel bizi gördükçe yüzünü çevirmeye başladı. Biz yüzümüzce yine sevgiliye kavuşmayı temenni ediyoruz.)

Atâ'nın Gazeli ve Şerhi

Bâde-i câm-ı hakîkatden gönül mestânedir
Künbed-i mînâ-yı gerdûn bir tehî peymânedir

Allâh Allâh bir 'imâret var harâbât içre kim
Aña nisbetle bu 'âlem hâne-i vîrânedir

İtdi mir'ât-ı diliñ pür-jeng 'aks-i mâsivâ
Kalbiñ ey sûfî seniñ bir sûret-i put-hânedir

Hâne-i dilde yanarken şem'-i 'ışkî rûz u şeb
Yine gönülüm dâ'imâ ol şu'leye pervânedir

Ehl-i dünyâdır sanırlar sevdiğinden 'âlemi
İ'tibâr el-Hakk 'Atâ'da vahdet-i Sübhânedir (G. 18)

Nesre Çeviri:

Bâde-i câm-ı hakîkatden gönül mestânedir
Künbed-i mînâ-yı gerdûn bir tehî peymânedir

(Gönül, hakikat kadehinin şarabından sarhoş olmuştur. Feleğin mavi seması (onun için), boş bir kadeh gibidir.)

Allâh Allâh bir 'imâret var harâbât içre kim
Aña nisbetle bu 'âlem hâne-i vîrânedir

(Allah Allah, bu yıkıntı içinde öyle bir yapı var ki bu dünya ona nazaran yıkık dökük bir ev gibidir.)

İtdi mir'ât-ı diliñ pür-jeng 'aks-i mâsivâ
Kalbiñ ey sûfî seniñ bir sûret-i put-hânedir

(Masivanın yansısı senin gönül aynanı tozlandırmış. Ey sûfî! Senin kalbin bir puthane resmi gibidir.)

Hâne-i dilde yanarken şem'-i 'ışkî rûz u şeb
Yine gönülüm dâ'imâ ol şu'leye pervânedir

(O'nun aşk mumu gönül evinde gece gündüz (durmadan) yanarken gönülüm yine o ışığa daima pervane olmuştur.)

Ehl-i dünyâdır sanırlar sevdiğinden 'âlemi
İ'tibâr el-Hakk 'Atâ'da vahdet-i Sübhânedir (G. 18)

(Atâ dünyayı sevdiği için dünyaya düşkündür (dünyalık) sanırlar. Oysaki onun itibarı Sübhân'ın birliğinedir.)

Şerh:

Tasavvufî remizlerle yoğrulmuş olan bu yek ahenk gazelde ilâhî aşktan ve yansımalarından bahsedilmektedir.

1.Beyit: Beyitte gönül, hakikat kadehinin şarabını (ilâhî aşk) içip (manevî olarak) sarhoş olan bir derviş olarak görülmektedir. Tasavvufta hakikat, "zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mana, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara aşına olunması"²⁴ anlamlarına gelir. Bade, mecazen "kadeh" demek olup sufilere göre ruhlar yeryüzüne indirilmeden önce Allah'ın huzurunda, bezm-i elest denen kutsal mecliste toplanarak O'na "Belâ" (evet) demek suretiyle aşk bâdesini içmişlerdir. İnsan ruhu, dünya bağlarından sıyrılarak ilâhî âleme yani bezm-i eleste dönmek ister.²⁵ Bununla beraber ezel meclisinde içilen bu hakikat içkisi, etkisini dünya hayatında da sürdürüp sufinin dünyaya "beden gözü" ile değil "gönül gözü" ile bakmasını sağlar. Bu hal içindeki sufi sarhoşluğun verdiği baş dönmesiyle feleği ve gökyüzünü dönen bir boş bir kadeh gibi görür ve onun (dünyanın) manasızlığını idrak eder. Beyitte gönül, teşhis yoluyla sarhoş bir insana; felek ise teşbih yoluyla şekil bakımından kadehe benzetilmiştir. Özetle, ezel meclisinde sarhoş olan Hak âşığı, dünyayı anlamsız görür.

2.Beyit: Bu beyitte insanın Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olarak önemi ve değerinden bahsedilir. Bu çerçevede insan, sahip olduğu gönlü ile çok değerli bir yapıya (bina) benzetilmiştir. Onu değerli kılan şey, bedeni değil gönlüdür. Çünkü tasavvufi açıdan insanın var olma sebebi olan aşkın merkezi, mutlak yaratıcının tecelli ettiği ve yaratıcıya ulaşmanın en önemli noktası gönüldür.

24 Mehmet Demirci, (1997), "Hakikat", 01.01.2010 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakikat#2-tasavvuf> sitesinden alındı.

25 İrfan Gündüz, (1991), "Bâde", 11.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/bade> sitesinden alındı.

Tasavvufta, dünya hayatındaki her şey gibi insan bedeni fâni olduğundan yıkılabilecek bir bina veya bir harabe veya bir viraneyeye benzetilir. İnsan bedeni de aynı şekildedir. Ancak insanın o harabe bina gibi görünen bedeni içinde öyle mamur bir eser vardır ki o da sağlam ve gösterişli bir binaya benzeyen gönüldür. İçindeki baki aşk ile mamur bir bina gibi olan insan gönlü yanında, âlemde fani olan diğer her şey, viraneler gibi değersiz ve önemsiz kalır. Beyitte açık istiare yoluyla beden harabata, gönül de imarete benzetilmiştir. Âlem ve yıkık ev benzetmesinde ise teşbih-i belîğ bulunmaktadır.

3.Beyit: Allah'ın tecelligahı olduğu, Allah'ın nurunu yansıttığı için tasavvufta gönlün benzetilenlerinden biri de aynadır. Tasavvufta masiva, Hakk'ın dışındaki varlıklara verilen ad olup şehadet âlemi denilen âlem ve bu âlemde Hakk'ın zuhur ettiği yerler (mezâhir) demektir. Buna göre âlem, dünya, dünyadaki her şey, insan, insanın fiilleri, düşünceleri, tasavvur ettikleri ve bilgiler masiva olarak nitelenir. (Çalka-Türk, 2018: 475) Bundan ötürü masiva, sufîyi Allah'tan uzaklaştırma özelliği taşır. İnsanı seyr ü sülûk eğitiminden geçirerek onu 'insan-ı kâmil' mertebesine çıkarmayı hedefleyen tasavvufta eğitim vasıtası gönüldür. (Akbalık, 2013: 22) Bir başka deyişle insan gönül terbiyesi yoluyla kemale erer. Gönlün Allah'ın tecellilerinin yansıdığı ayna görevini yerine getirebilmesi için onun tozdan, kirden, pastan arınmış olması gerekir ki bu da ancak kemale ermesi ile mümkündür. Beyite göre masiva gönül aynasını pas, kir ve toz ile kirlettiğinde onu Allah'tan uzaklaştırmış, O'nun yansımaya mani olmuş olur. Bu durumda Hak'tan ayrılan gönle O'nun dışındaki her şey yerleşmiş ve gönül Hak'ın zıddı olan batıl ile yani putlarla dolmuş olur. Bu durumda gönül, İslam öncesi dönemlerdeki gibi içi putlarla dolu Kâbe'ye benzemiş olur. Allah'ın evinde başka şeyleri barındırmak hele hele inancı bozan putları barındırmak doğru olmayacağından kalpte masiva olmamalı, hatta masivanın yansımaya bile ondan uzak olmalıdır. Beyitte şair sufîyi dünya ya bağlanmak karşısında uyarır. Gönül aynaya benzetilerek teşbih-i belîğ yapılmış içinde putlardan bahsederek Kâbe'ye benzetilmek suretiyle kapalı istiare yapılmıştır.

4.Beyitte gönül, içinde mum yanan bir eve; aşk ise muma benzetilmiştir. Başka bir ifadeyle gönül içinde aşk mumu yanan, aşk mumuyla aydınlanan bir ev olarak düşünülmüştür. Tasavvufta gönül Allah'ın evi kabul edilir. Bunun sebebi Allah'ın müminin gönlünde olmasıdır. Çünkü bir hadis-i kutside rivayet edildiği söylendiği gibi "Kalb Allah'ın arşıdır, yerlere ve göklere sığımayan Allah mümin kulunun kalbine sığımıştır." Beyitte bahsedilen gönül evindeki aşk mumu, ilâhî aşkı temsil eder. İlâhî aşk, fânî değil bâkî olduğundan sürekli yanmaktadır. Beyite göre aşk mumu yandıkça aşkın gönlü aşk mumunun etrafında pervane olan, ona kapılan ve onun için kendini feda eden pervane (kelebek) olur. Aşk var olduğu sürece gönül onun için yanıp tutuşacaktır. Gönül ev, aşk mum benzetmesinde teşbih-i belîğ, aşkın pervaneye benzetilmesiyle açık istiare yapılmıştır.

5.Beyit: Yek avaz olan bu gazelde Atâ, bu gazelde son beyitte lafı kendine getirir. Kendisinin dünyayı sevdiğini, bu nedenle dünyaya düşkün olmakla kınandığını söyler. Oysaki gerçekte onun asıl önem verdiği şeyin Sübhân olan Allah'ın birliği olduğunu ifade eder. Kesret olan dünya ile işinin olmadığını, vahdete yöneldiğini söyler. Atâ mahlas beytinde tecrit sanatı yaparak kendini üçüncü bir kişi olarak göstermiştir.

Sonuç

19. asır, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan olduğu kadar kültürel bağlamda da adeta yeniden yapılanma asrı olmuş klasik Türk edebiyatı da bu dönemde şekil ve muhteva bakımından değişikliklere yönelmiştir. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, böyle bir dönemde yetişerek tıp, matematik, astronomi gibi fen bilimlerinin yansira tarih ve edebiyat alanlarında da eser veren, ayrıca musiki, resim ve hat gibi sanat dallarında da kendini gösteren âlim bir şair olarak karşımızda durmaktadır. Hakkında bilgi veren kaynaklar ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar daha çok onun tarihçiliği ve hekimliği etrafında toplanmış sanatı hatta şairliği çok az anılmıştır. Oysa *Divan'*ı incelendiğinde onun pek çok alanda sahip olduğu bilgi ve beceriler kadar şairliğinin izlerini de burada takip etmenin mümkün olduğu görülecektir. Atâullah Efendi'nin *Divan'*ı kendinden önceki asırlarda yaşayan şairlerin üsluplarını ve divan

şairinin hemen hemen tüm karakteristik konularını içermesi açısından neredeyse altı yüz yıllık divan şiirinin bir özeti gibidir. Dil, üslup, sanat, konu ve işleyiş bakımlarından Atâ'nın kimi zaman Necâtî, Bâkî, Nâbî, Nedim ve kimi zaman ise mutasavvıf bir şair gibi davrandığı görülmektedir. Bu haliyle *Divan'ı*, tıp, astronomi, musiki, tarih gibi şairin sahip olduğu pek çok yönü, bazen derin anlamlar bazen ise sade benzetmeler şeklindeki göndermelerle zevkli ve estetik çağrışımlarla yansıtmaktadır. Şairlik yönü ile pek fazla tanınmamış olsa da *Divan'ına* yeniden ve daha derinlemesine bakıldığında, pek çok ilimle mücehhez bir âlim, bir tabip, bir tarihçi, bir musikişinas, bir mutasavvıf olan Şânîzâde Atâullah Efendî'nin hezârfen bir şair olarak divan şiirinin son halkasını oluşturan zincirde başarıyla yerini almış ve bulunduğu noktada hem konu ve hem de söyleyiş bakımından Osmanlı'nın ilim ve sanatı birleştiren bütüncüllüğü yakalayarak yansıtmayı başarmış olduğu görülecektir.

Kaynakça

- (1994), *Türk Kültüründe Tire [Türk Kültüründe Tire Sempozyumu (I : 1993 : Tire-İzmir)]*, Yay. haz. Mehmet Şeker, Türkiye Diyanet Vakfı: Ankara.
- Akbalık, Esra. (2013), "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Gönül İmgesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, C. 6 (6), s. 20-28.
- "Alaüddün-i Haskefi". 08.01.2020 tarihinde <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ALAUDDIN-I-HASKEFI/3515> sitesinden alındı.
- Arslan, Mehmet (2014), "Atâ, Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi", 1.09.2019. tarihinde <http://www.turkedebiyatisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4772>, sitesinden alındı.
- Cemaletdin, Mehmed. (2003), *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri Âyine-i Ziirefâ*, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çalka, Mehmet Sait, Türk, Fatma. (2018), "Gönül Kavramının Redif Bağlamında Kazandığı Anlamlar", 30.12.2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/609016> sitesinden alındı.
- Çipiloğlu, Advıye Rabia. (2005), Şânîzâde Atâullâh ve Divan'ı, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Davison, R. H. (1995), "Shânî-zâde", *EI2* (New Edition), V. IX, (facs. 151-152), Brill: Leiden, s. 303.
- Demirci, Mehmet. (1997), "Hakikat", 01.01.2010 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakikat#2-tasavvuf> sitesinden alındı.
- Diriöz, Meserret. (1989), "Divan-ı Şânîzâde", *Hekim Şânîzâde Atâullâh (1771-1826)*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü: Kayseri, s. 21-27.
- Eldem, Edhem. (2013), "Hayretü'l-Azime, fi intihalatı'l-garibe: Voltaire ve Şanizade Mehmed Atâullah Efendi", *Toplumsal Tarih*, S. 237, s. 18-29.

- Erdoğan, Mehmet. (2016), Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Etkileri), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. (1935), *Türk Şairleri*, C. 2, İstanbul.
- Gündüz, İrfan. (1991), "Bâde", 11.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/bade> sitesinden alındı.
- İbnül Emin Mahmut Kemal. (1969), *Son Asır Türk Şairleri*, C.I, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı,
- İsen, Mustafa vd. (2003), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları: Ankara.
- Kahya, Esin. (1989), "Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi", *Erdem*, C.5, s. 847-862.
- Kılıç, Hulusi. (2010), "Tâcü'l-Luğa", 08.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga> sitesinden alındı.
- Mehmed Süreyya. (1996), *Sicill-i Osmânî I*, Yay. Haz. Nuri Akbaya, Eski yazıdan Aktaran: Seyyid Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mermer, Ahmet vd. (2015), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, İsmail Hakkı. (1998), *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri Kudiüm Velveleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, 3 C., MEB: Ankara.
- Pala, İskender. (2016), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Solmaz, Süleyman. (2016), "Tasavvufta Ulaşılması Gereken Bir Mertebe: Elfakru Fahri ve Eski Edebiyatımıza Yansımaları A Spiritual State To Reach in Sufi Tradition: Al-Faqr Fakhri", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 25-26 Mayıs 2016*, C. II, s. 115-133.
- Uludağ, Süleyman. (2003), "Masiva", 18.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/masiva> sitesinden alındı.
- Uludağ, Süleyman. (2001), "Kalb", 07.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalb> sitesinden alındı.

Yavuz, Yusuf Şevki. (1991), "Ayne'l Yakîn", 01.01.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/aynel-yakin> sitesinden alındı.

Yilmazer, Ziya. (2010), "Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi", *TDVİA*, C. 38, s. 334-336.

Yuvalı, Abdülkadir. (1998), "Hülâgû", *TDVİA*, C. 18, s. 473-475.

Zülfikar, Mükerrerem Bedizel. (1991), *Tabip Şânî-zâde Mehmed Atâullah Hayatı ve Eserleri*, Özel Yayınevi: İstanbul.